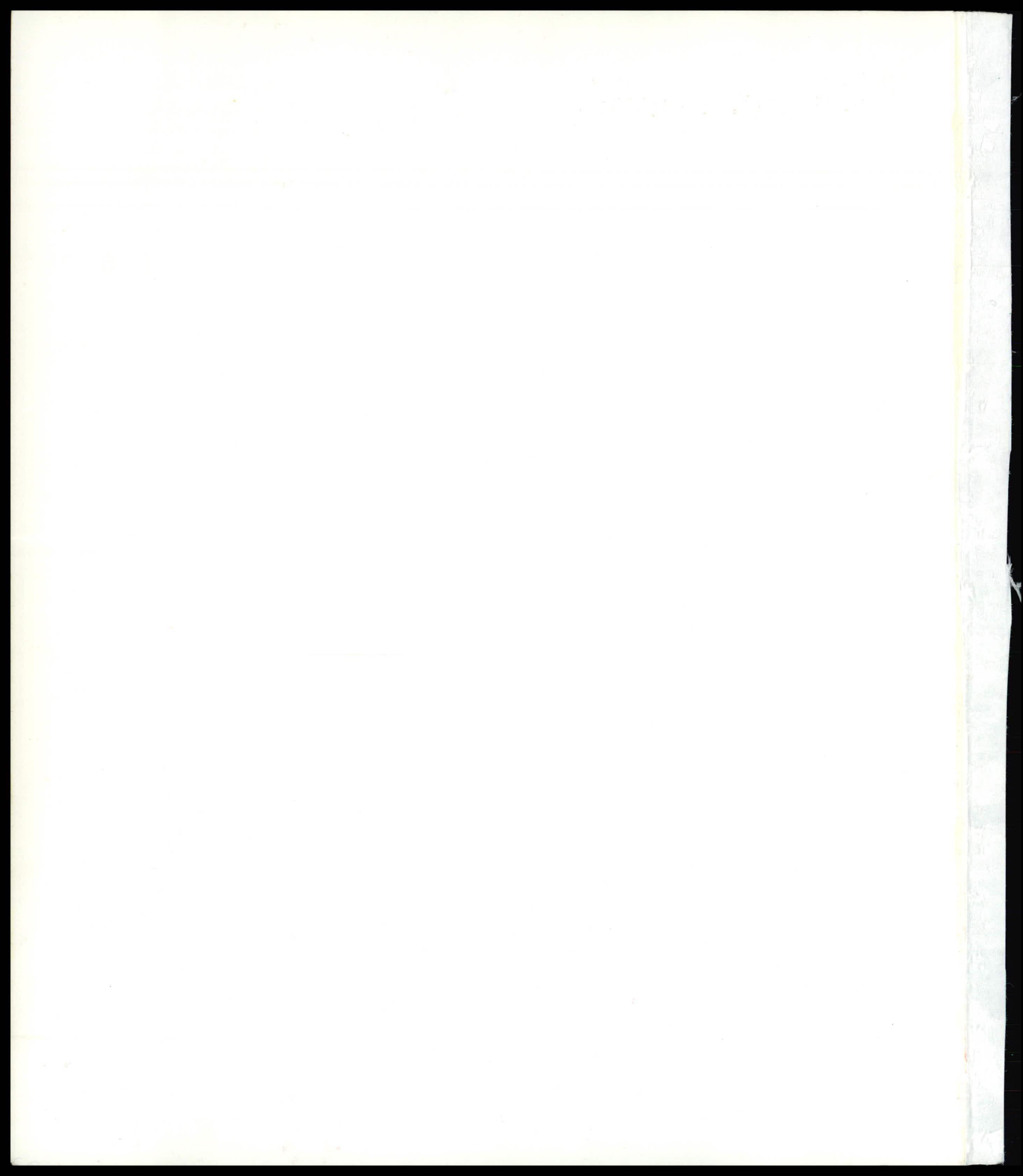


Vier eeuwen
Nederlands professorenportret

Knappe koppen

EKKART E.A. KNAPPE KOPPEN





Knappe koppen



Knappe koppen

Vier eeuwen Nederlands professorenportret

R.E.O.Ekkart

W.Otterspeer

J.Schuller tot Peursum-Meijer

J.B.J.Teeuwisse

Centraal Museum Utrecht

Universiteitsmuseum Utrecht

Walburg Pers Zutphen

1991

Bruikleengevers De in het catalogusdeel behandelde kunstwerken behoren tot de verzamelingen van de hierna genoemde instellingen.

Museum 't Coopmanshûs, Franeker
Rijksuniversiteit Groningen
Rijksuniversiteit Leiden
Rijksuniversiteit Utrecht
Universiteit van Amsterdam

Deze publikatie is verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Knappe koppen. Vier eeuwen Nederlands professorenportret' in het Centraal Museum Utrecht, van 30 november 1991 tot en met 12 januari 1992, en 'Knappe koppen. Zes ontdekkers, herontdekt, 1850-1900' in het Universiteitsmuseum Utrecht, van 16 november 1991 tot en met 26 april 1992.

De bijdragen zijn van de hierna genoemde auteurs.
R.E.O.Ekkart: 'Nederlandse professorenportretten' en cat.nrs. 1-59
W.Otterspeer: 'Tussen status en beroep. Vier eeuwen universiteit en professoraat', cat.nrs. 72-89 en 126-137
J.Schuller tot Peursum-Meijer: cat.nrs. 90-125
J.B.J.Teeuwisse: cat.nrs. 60-71

Copyright © Centraal Museum en Universiteitsmuseum te Utrecht, Walburg Pers te Zutphen en de auteurs.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Omslagillustratie Portret van Jacobus Cornelis Kapteyn (cat.nr. 43). Schilderij door Jan Pieter Veth, 1918 (detail).

Afb. 1 (frontispice) 'Na de promotie.' Interieur van de voormalige Aula van de Universiteit van Amsterdam. Schilderij door Nicolaas van der Waay, omstreeks 1896.

Amsterdam, Universiteitsmuseum De Agnietenkapel.

Inhoud

S.W.G.de Clercq en K.M.T.Ex
Voorwoord

7

R.E.O.Ekkart
Nederlandse professorenportretten

9

Catalogusnummers 1-71

23

W.Otterspeer
Tussen status en beroep
Vier eeuwen universiteit en professoraat

57

Catalogusnummers 72-137

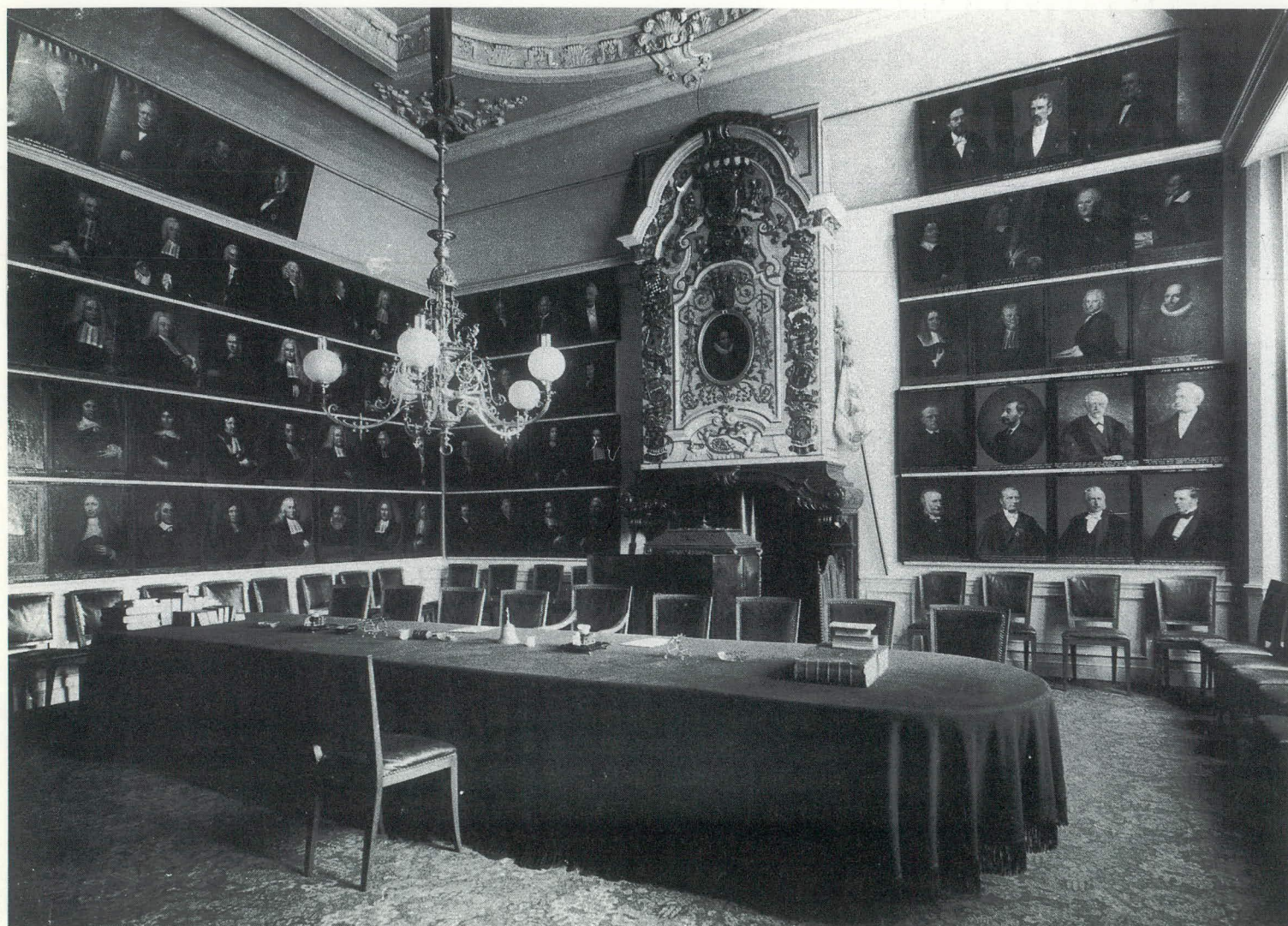
79

Register van de portretten

109

Herkomst van de foto's

112



Afb. 2 De senaatskamer in het Leidse Academiegebouw,
circa 1900. Anonieme foto.

Leiden, Academisch Historisch Museum.

Voorwoord

De geschiedenis van het universitaire bestaan in Nederland begint met het stichten van de Leidse Academie in 1575. Twee decennia later, in 1596, werd daar een begin gemaakt met het aanleggen van een collectie portretten. Daarmee was Leiden tegelijk trendvolger en trendsetter. Elders in Europa, met name in Duitsland, bestond in universiteiten immers al een traditie om reeksen portretten van geleerden bijeen te brengen. In Nederland zou het voorbeeld van Leiden worden gevolgd door de overige, later gestichte universiteiten.

Aan de basis van de portretverzameling te Leiden ligt een beeltenis van de Rotterdamse geleerde Desiderius Erasmus; zijn portret werd aan de Leidse Academie geschonken door de Dordrechter Richardus Walius. Deze schenking betekende weliswaar het begin van een collectie portretten van geleerden, maar nog niet van professoren die aan de Leidse universiteit waren verbonden. Erasmus was daar immers nooit hoogleraar; toen de universiteit te Leiden werd opgericht was hij al overleden!

De primeur van het aanleggen van een serie portretten van 'eigen' hoogleraren heeft Groningen. Daar werd in 1618 begonnen met het bijeenbrengen van de beeltenissen van vier rectoren. Met dit viertal waren niet alle hooggeleerde heren van de Groninger Academie geportretteerd, maar wel meer dan de helft van het toenmalige professorencorps! Helaas bleef het toen bij deze serie van vier.

Alle eer voor het systematisch aanleggen van een portretgalerij van professoren komt toe aan de Utrechtse universiteit. In het midden van de jaren tachtig van de zeventiende eeuw werd in de Domstad een Senaatskamer voor de Academie ingericht. In 1686 kwam de rector magnificus met het

voorstel om die zaal stijlvol aan te kleden met hooglerarenportretten. Het plan werd uitgevoerd. Van de levende professoren werd een beeltenis vervaardigd. Bij de nabestaanden van de overleden hoogleraren werd aangedrongen op het afstaan van een portret. Zo schonk oud-burgemeester Paulus Voet van Winssen bijvoorbeeld twee portretten: een van zijn vader Paulus Voetius en een van zijn beroemde en beruchte grootvader Gijsbertus Voetius.

In de loop van vier eeuwen zijn in de vijf historische academische portretgalerijen van ons land – Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Amsterdam – vele honderden beeltenissen van 'knappe koppen' bijeengebracht. Die portretten zijn niet alleen van grote historische waarde, maar ook van bijzondere kunsthistorische betekenis.

De inventaris van de portretgalerij van de Amsterdamse Universiteit werd in 1964 gepubliceerd door prof. dr. I.Q. van Regteren Altena en dr. P.J.J. van Thiel. In 1973 verzorgde een team, waartoe drs. R.E.O. Ekkart behoorde, de inventaris van de portretten van de Leidse Rijksuniversiteit. De heer Ekkart was vervolgens in 1977 verantwoordelijk voor de inventaris van de portretverzameling van de voormalige Academie en het Rijksatheneum te Franeker. Een jaar later verscheen de inventaris van de portretten in het Academieggebouw en de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit van Groningen; het was het werk van de heer Ekkart en mevrouw drs. J. Schuller tot Peursum-Meijer.

Drs. J.B.J. Teeuwisse heeft in opdracht van het Universiteitsmuseum de taak op zich genomen een catalogus te maken van de professorenportretten van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Het verschijnen van deze publikatie is de directe aanleiding tot het organiseren van de tentoonstelling 'Knappe koppen' in het Centraal Museum en het Universiteitsmu-

seum. Met de studie van de heer Teeuwisse is de inventarisatie van de Nederlandse professorenportretten compleet.

Dankzij die inventaris is het nu mogelijk tot een synthese te komen van het verschijnsel professorenportret en het fenomeen Senaatskamer. Tevens wordt nu een breder publiek de mogelijkheid geboden om kennis te maken met stukken die gewoonlijk in het heilige der heiligen verborgen blijven.

In het Centraal Museum wordt een keuze getoond uit de vele honderden portretten die zich in de vijf genoemde verzamelingen bevinden. Deze portretten geven een representatief beeld van ruim vier eeuwen professorenportret in Nederland. In het Universiteitsmuseum wordt aandacht besteed aan zes Nederlandse hoogleraren die ieder op hun gebied grensverleggend onderzoek hebben gedaan. Daar worden de bezoekers uitgenodigd delen van dat onderzoek opnieuw te verrichten.

Beide exposities zijn in nauwe en vriendschappelijke samenwerking tussen de beide instellingen tot stand gekomen. In het Centraal Museum was de organisatie in handen van drs. J.A.L. de Meyere, conservator beeldende kunst, drs. L.L.M. Smit, conservator historische afdeling en mevrouw L. van Oosten, projectcoördinator. In het Universiteitsmuseum waren dat mevrouw drs. J. Schuller tot Peursum-Meijer, conservator geschiedenis en kunst, drs. J.B.J. Teeuwisse, nu wetenschappelijk medewerker afdeling moderne kunst van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te 's-Gravenhage, ir. J.C. Deiman, conservator fysisch kabinet, mevrouw M.J.A. Hoekstra-Blom, afdeling kunstbeheer, drs. F.J. Smolders, hoofd presentatie, mevrouw drs. W.M.J.I. van

Giersbergen, projectcoördinator, en de stagiaires drs. A.H. Siebelink en mevrouw J. Lamers.

Voor de samenstelling van de expositie in het Centraal Museum werd tevens de assistentie ingeroepen van twee experts ter zake: drs. R.E.O. Ekkart, directeur van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te 's-Gravenhage en drs. W. Otterspeer, conservator van het Academisch Historisch Museum te Leiden. Deze beide deskundigen verzorgden tevens de inleidingen in deze catalogus. De heer A. Olthof heeft niet alleen door zijn vormgeving maar ook door zijn animerende commentaar een belangrijke bijdrage geleverd aan deze catalogus.

Zou een van de 'Knappe koppen' ooit hebben gedacht ook nog de rol van 'museumstuk' te vervullen? De tijdelijke overplaatsing brengt de geleerden in elk geval in een volstrekt andere omgeving. De beheerders van de diverse portretgalerijen, die op genereuze wijze gevolg gaven aan onze verzoeken om bruiklenen, zijn we zeer erkentelijk.

De exposities in het Centraal Museum en het Universiteitsmuseum zouden niet tot stand zijn gekomen zonder financiële steun van derden. Dat geldt ook voor de realisatie van de catalogus. We zijn het ministerie van wvc, de Rijksuniversiteiten van Groningen, Leiden en Utrecht, de Universiteit van Amsterdam, de Stichting K.F. Hein Fonds, Utrecht, de Amsterdamse universiteitsvereniging en de Stichting Leids Universiteits-Fonds zeer veel dank verschuldigd.

S.W.G. de Clercq *Directeur Universiteitsmuseum*

K.M.T. Ex *Directeur Centraal Museum*

Nederlandse professorenportretten

ERASMVS ROTERODAMVS

NATVS V KAL. NOVEMBR.
CICCCCC. LXXII.
MORTVVS BASILEAE IV
EID. QVINGTIL. CICCCC. XXXVI.

DESIDERIVS ERASMUS. ROT.

De portrettenverzamelingen van de universiteiten van Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam en van de voormalige Universiteit van Franeker geven een tamelijk volledig beeld van vier eeuwen geleerdenportret in Nederland. Hoewel de verschillende collecties elkaar daarbij gedeeltelijk overlappen, vullen ze elkaar ook aan, doordat perioden en soorten die in de ene universiteit nauwelijks vertegenwoordigd zijn, aan de hand van voorbeelden uit één van de andere portretgalerijen getoond kunnen worden. Opzet en karakter van de universitaire portretverzamelingen zijn er echter oorzaak van dat delen van de collecties bestaan uit niet-oorspronkelijk werk. Vele stukken zijn immers latere, soms zelfs zeer veel latere kopieën naar al dan niet nog aanwijsbare voorbeelden, die daardoor niet beschouwd kunnen worden als directe bronnen voor de ontwikkeling van het geleerdenportret in ons land. Niettemin bieden de vijf genoemde verzamelingen samen voldoende materiaal om vrijwel alle fasen van het Nederlandse professorenportret te tonen.

In deze inleiding worden twee afzonderlijke aspecten van de portrettenverzamelingen van Nederlandse universiteiten belicht. Allereerst wordt aandacht besteed aan het verschijnen van de universitaire portretgalerij, haar voorgeschiedenis en haar uitwerking bij de diverse Nederlandse instellingen van hoger onderwijs. Daarnaast wordt een globaal beeld gegeven van de ontwikkeling van het geleerdenportret, zoals dat aan de hand van de collecties van de universiteiten kan worden verkregen.

I

Geschiedenis van universitaire portretgalerijen

Het ontstaan van universitaire portrettenverzamelingen De oudste bekende voorbeelden van universitaire portrettenverzamelingen vinden we in Duitsland, met name aan de Universiteit van Leipzig, waar de eerste kern van de collectie vermoedelijk kort na het midden van de zestiende eeuw werd gevormd, en die van Jena en Tübingen, die enkele decennia later volgden. Spoedig breidde het verschijnsel zich uit naar Nederland en Engeland. Bij een bestudering van dergelijke collecties kunnen we twee typen onderscheiden: de veelal nogal uniform opgezette reeksen van portretten van uitsluitend hoogleraren van de eigen universiteit en daarnaast de vaak qua samenstelling en uitvoering nogal heterogene verzamelingen portretten van allerlei beroemdheden en geleerden. Beide typen collectie gaan terug op oudere voorbeelden.

De eerstgenoemde soort, waarbij het enige criterium voor het al dan niet opnemen in de reeks wordt gevormd door de maatschappelijke functie die de voorgestelde heeft bekleed en alle afgebeelde personen dus behoren tot een beperkte, wel omschreven groep bekleders van één bepaald ambt, is in zijn opzet verwant aan de vanaf de latere middeleeuwen voorkomende portretreeksen van de monarchen van een bepaald land. Dergelijke series vorstenschilderingen, die op hun beurt ongetwijfeld weer geïnspireerd zijn door de Romeinse keizersbeelden, bestonden in ieder geval vanaf de dertiende eeuw in Frankrijk, Duitsland en Italië, zij het dat hun bestaan alleen uit schriftelijke overlevering bekend is. Uit de volgende eeuwen kennen we, deels door bewaard gebleven fragmenten van zulke galerijen, deels door kopieën daarvan, ook voorbeelden uit andere landen, onder andere uit Engeland en uit de Nederlanden; de thans nog in het Stadhuis van Haarlem bewaarde serie portretten van de Hollandse graven werd kort na 1500 geschilderd naar het voorbeeld van een reeks wandschilderingen in een Haarlems klooster van omstreeks 1420. Geconstateerd kan worden dat de galerijen van portretten van professoren van de eigen instelling, zoals die vanaf de zestiende eeuw in Duitsland voorkomen en vanaf de zeventiende eeuw ook in ons land werden gevormd, teruggaan op de middeleeuwse traditie van vorstenportretten, die zich juist in de zestiende eeuw ging uitbreiden tot andere categorieën bekleders van een bepaalde waardigheid of functie.

Het andere type universitaire portretgalerij, waarbij de bepaling van wie wel en wie niet in een dergelijke collectie konden worden opgenomen veel minder duidelijk is be-

Afb. 3 Portret van Desiderius Erasmus. Anonieme kopie naar een schilderij van Hans Holbein de Jonge.

Leiden, Universiteitsbibliotheek.

paald, is echter een renaissance-verschijnsel, al kent het evenzeer oudere wortels. Dit soort collectie kan het beste worden aangeduid met de Italiaanse term *ritratti di uomini famosi*, portretten van vermaarde mannen. Ook hier zien we een teruggrijpen op Romeinse voorbeelden, maar ook een verwantschap met het in de beeldende kunst van de latere middeleeuwen voorkomende thema van de negen helden (*les neuf preux*, the nine worthies), waarvoor men een keuze maakte van drie heidense, drie Joodse en drie Christelijke helden. In de vijftiende eeuw ontstonden, mede onder invloed van Petrarca's *De viris illustribus*, in Italië omvangrijker reeksen uniform uitgevoerde beeltenissen van beroemdheden. Het op grote schaal verzamelen van dergelijke portretten begon echter pas in de zestiende eeuw en wel met de activiteiten van Paolo Giovio (1483-1552), bisschop van Nocero dei Pagani. Vanaf 1521 bracht hij een collectie bijeen, die uiteindelijk driehonderdzestig vrij kleine beeltenissen van beroemdheden omvatte, verdeeld in vier categorieën: overleden dichters en geleerden; levende dichters en geleerden; kunstenaars; en staatslieden en militairen. Giovio's collectie genoot een internationale faam en verschillende belangstellenden lieten kopieën ervan maken, terwijl in de jaren 1575-'77 een uitgave verscheen met ongeveer tweehonderd in prent gebrachte stukken uit zijn verzameling. Onder de navolgers van Giovio's voorbeeld behoren ook tal van Europese universiteiten, met name wederom in Duitsland, Engeland en Nederland, waar vanaf ongeveer 1600 zulke collecties zijn gevormd.

Het Leidse plan voor een portretverzameling uit 1597 Dat het ontstaan van universitaire portretgalerijen geen toevallige zaak was, maar dat daarvoor ook bewust plannen werden gemaakt, bewijst een in 1597 opgesteld memorandum van Paullus Merula, de toenmalige bibliothecaris van de tweëntwintig jaar eerder opgerichte oudste universiteit van ons land, die van Leiden. Merula stelde voor prenten met de afbeeldingen van zoveel mogelijk belangrijke geleerden uit alle landen te verzamelen, evenals geschilderde portretten van de stichter van de universiteit, van de belangrijkste Leidse hoogleraren en van de beroemdste Nederlandse schrijvers uit verleden en heden. Van het plan systematisch portretprenten te verzamelen kwam niets terecht, maar in de eerste jaren na 1597 verwierf de Leidse bibliotheek wel een kleine collectie geschilderde portretten, waaronder die van de stichter, van enkele Leidse professoren en van een aantal andere belangrijke geleerden en schrijvers. De omvang van de collectie bleef vooralsnog zeer bescheiden, hetgeen geen verbazing hoeft te wekken, wanneer men de krappe huisvesting en de daardoor zeer beperkte wandruimte waarover de bi-

bliotheek beschikte, in ogenschouw neemt. Dat het bestuur van de universiteit deze aankleding van de bibliotheek ernstig nam blijkt uit het feit dat men zich niet beperkte tot het in ontvangst nemen van schenkingen, maar ook zelf schilderijen bestelde; in het jaar 1612 liet men zelfs niet minder dan vijf portretten vervaardigen van drie reeds overleden hoogleraren en van twee eveneens al gestorven bibliothecarissen van de eigen academie. Nadien werd de houding passiever en wachtte men de nu en dan binnenkomende schenkingen af. Pas in de achttiende eeuw werd een begin gemaakt met de actieve aanleg van een galerij portretten van hoogleraren, maar die kreeg een plaats in de Senaatskamer van het Academiegebouw en niet in de bibliotheek. Andere universiteiten waren de Leidse Academie daarin voorgegaan.

Groningen en Franeker Aan de in 1614 opgerichte Groningse Universiteit werd in 1618 een opvallend initiatief genomen, aangezien toen, ongetwijfeld naar voorbeeld van Duitse universiteiten, portretten van de vier eerste rectoren ten behoeve van de Senaatskamer werden geschilderd. Het bleef echter bij deze eenmalige actie en het duurde tot in de negentiende eeuw voordat men verder ging op deze weg. Daardoor is de portretgalerij uit de Senaatskamer van de in 1585 opgerichte Academie te Franeker de oudste min of meer systematisch bijgehouden collectie van die aard in ons land.

De begindatum van de Franeker activiteiten is waarschijnlijk 1642, toen het voormalige Kruisbroederklooster, waarin de Academie gevestigd was, na een verbouwing weer in gebruik genomen werd. Vermoedelijk heeft men veel medewerking gekregen van de erfgenamen van reeds overleden hoogleraren, want van het merendeel van de al voor dat jaar gestorven professoren zijn ook portretten in de Senaatskamer gekomen, sommige duidelijk kopieën naar al dan niet nog aanwijsbare andere beeltenissen, sommige blijkbaar oorspronkelijke portretten, die ten behoeve van de Senaatskamer door de erven zijn afgestaan.

In Franeker hanteerde men de gewoonte dat pas na het overlijden van een hoogleraar zijn portret werd geschonken en in de Senaatskamer werd opgehangen. Dit had tot gevolg dat van het merendeel van de geleerden die na korte of lange tijd in Franeker te hebben gedoceerd naar elders vertrokken, geen portret aanwezig is, terwijl van de andere beeltenissen er hoogstwaarschijnlijk vrij vele eerst postuum geschilderd zijn. De kosten voor deze portretten werden blijkbaar door de erfgenamen of door vrienden van de overledene gedragen. Tot de opheffing van de Academie in 1811 heeft men de traditie vrij goed in stand gehouden, zodat er van het merendeel van de tot hun overlijden in functie



Afb. 4 Portret van Henricus Antonii Nerdenus. Anonieme kopie, circa 1644, voor de Franeker senaatskamer.
Franeker, Stedelijk Museum 't Coopmanshûs.

Afb. 5 Portret van Henricus Antonii Nerdenus. Schilderij door Jan Claesz., 1604.
Particuliere verzameling.

gebleven Franeker professoren portretten in de galerij zijn opgenomen. Vanaf 1721 hingen in de Senaatskamer ook de in opdracht van de hoogleraren vervaardigde portretten van de Friese stadhouders Hendrik Casimir II, Johan Willem Friso en Willem Karel Hendrik Friso (de latere Willem IV). Ook de academiebibliotheek in Franeker was versierd met een aantal portretten. In 1692 schonk een vroegere student een serie van twintig uniforme portretten van beroemde en geleerde mannen, van wie er geen enkele rechtstreekse banden met deze universiteit had onderhouden.

Nadat er in de loop van de achttiende eeuw nog een enkele incidentele aanvulling van de bibliotheekgalerij had plaats gevonden, volgde in 1780 het legaat van Abraham Frederik van Schurman, waartoe onder andere portretten van zijn beroemde zeventiende-eeuwse achteroudtante Anna Maria van Schurman (1607-1678) en haar naaste familieleden behoorden. Alle schilderijen uit Senaatskamer en bibliotheek bevinden zich thans in het Museum 't Coopmanshûs te Franeker.

De Senaatskamers in Utrecht, Leiden en Groningen Na Franeker was de in 1636 opgerichte Utrechtse Academie de eerste Nederlandse instelling voor hoger onderwijs waar de Senaatskamer versierd werd met een portretgalerij. In de jaren 1685-'86 besloten daar de hoogleraren zich te laten schilderen en de portretten te schenken ten behoeve van de nieuw ingerichte Senaatskamer. Bovendien richtte men tot de nabestaanden van de overleden collega's het verzoek beeltenissen van de vroegere collega's ter beschikking te stellen en benaderde men ook inmiddels naar elders vertrokken collega's om een portret voor de galerij van hoogleraren af te staan. Al spoedig beschikte men over enige tientallen afbeeldingen van fungerende en vroegere hoogleraren. Terwijl in Franeker alleen beeltenissen van reeds overleden hoogleraren de wanden van de Senaatskamer sierden, koos men in Utrecht voor het uitgangspunt om de portretten reeds tijdens het leven van de voorgestelden te laten vervaardigen en ophangen; ook na 1686 werden de nieuw benoemde hoogleraren uitgenodigd zich te laten afbeelden en over het algemeen werd op die uitnodiging ingegaan. Eerst in de negentiende eeuw verdween dit gebruik in Utrecht en kregen portretten van hoogleraren doorgaans pas na hun overlijden een plaats in de Senaatskamer.

Ongeveer een halve eeuw nadat de Utrechtse professoren besloten hadden tot de aanleg van een portretgalerij volgden hun Leidse collega's dit voorbeeld. Nadat in de jaren 1733-'35 een nieuwe Senaatskamer in het Academiegebouw was ingericht, besloten de Leidse professoren in 1735 zich te laten portretteren en de schilderijen af te staan voor de nieuwe

vergaderkamer van de academische Senaat. Ook hier verliep de actie succesvol en slaagde men er bovendien in nog een aantal beeltenissen van reeds overleden collega's te verkrijgen. Daar de Leidse Universiteit al sinds 1575 bestond, is het echter begrijpelijk dat slechts een beperkt deel van de hoogleraren uit de voorafgaande honderdzesig jaar uiteindelijk een plaats kreeg in de portretgalerij. Evenals in Utrecht werd de verzameling ook na de uitvoering van het eerste initiatief ijverig voortgezet, maar veranderde in het eerste kwart van de negentiende eeuw de gewoonte om portretten van levende hoogleraren op te hangen in het van oudsher al in Franeker bestaande gebruik dat opname in de portretgalerij eerst plaats vond na het overlijden van de voorgestelde.

In Groningen, waar nadat in 1618 de vier eerste rectoren waren geportretteerd, dit initiatief nimmer was voortgezet, werden in 1777, 1802 en 1815 vergeefse pogingen gedaan om een Senaatskamergalerij aan te leggen maar pas na de ingebruikneming van het nieuwe Universiteitsgebouw in 1850 had een hernieuwde poging succes en lieten alle hoogleraren zich portretteren. De meeste schilderijen kregen meteen een plaats in de vergaderzaal, maar enkele professoren hielden hun portret voorlopig thuis. Vrij spoedig stapte men ook in Groningen ervan af beeltenissen van nog levenden te hangen.

Portretten in bibliotheken In Groningen waren al voor die tijd, vermoedelijk in de late achttiende eeuw enige portretten van geleerden in de Universiteitsbibliotheek geplaatst, maar van een werkelijke portretgalerij was hier nauwelijks sprake. Aanzienlijker was het bezit van de Leidse Universiteitsbibliotheek, waar ook na het eerste begin van de aanleg van een portretgalerij in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw nog regelmatig nieuwe aanwinsten een plaats hadden gekregen. Dat betrof zowel portretten van Leidse hoogleraren als van andere geleerden; de omvang van de collectie bedroeg in 1716 vierentwintig stuks, maar was aan het eind van de achttiende eeuw al gegroeid tot meer dan zeventig beeltenissen. In Utrecht was de portrettenverzameling in de bibliotheek minder omvangrijk; opvallend is daar echter de aanwezigheid van een aantal gebeeldhouwde portretten, die in de achttiende eeuw een plaats hadden gekregen in de mede als academische boekerij fungerende Stedelijke Bibliotheek en in 1819-'20 werden overgebracht naar de nieuwe Universiteitsbibliotheek. Over de wandversiering in de Franeker bibliotheek werden hiervoor al enige opmerkingen gemaakt.

Van de oude Nederlandse universiteiten met een lange geschiedenis bleef tot nu toe alleen die van Harderwijk onge-



Afb. 6 Portret van Franciscus van Oudendorp. Schilderij door Hieronymus van der My, 1741.
Leiden, Senaatskamer.

noemd. Dat is geen toeval, want er is geen enkele aanwijzing dat er binnen de academische gebouwen van Harderwijk ooit een portretgalerij is aangelegd. Bestudering van de geschiedenis van deze vrijwel steeds armlastige Gelderse universiteit maakt het onwaarschijnlijk dat er ooit stappen in een dergelijke richting zijn ondernomen. Ook in de oude Universiteit van Nijmegen, die gedurende twee vrij korte perioden in de zeventiende en achttiende eeuw heeft bestaan, zijn er hoogstwaarschijnlijk nooit portretreeksen aangelegd.

De portretgalerij van Amsterdam Naast de academies of universiteiten, die het recht bezaten studenten de doctorstitel te verlenen, waren er in de zeventiende en achttiende eeuw in ons land diverse instellingen van hoger onderwijs zonder dergelijke bevoegdheden, de athenaea of illustere scholen. Bij de meeste van deze instellingen ontbreken alle sporen van portretten, maar bij de Illustere School te Deventer hing in de bibliotheek een aantal portretten van beroemde geleerden en van enkele weldoeners van de eigen instelling en alleen bij het Athenaeum van Amsterdam is er sprake van een werkelijke portretgalerij.

Het in 1632 opgerichte Amsterdamse Athenaeum, dat pas in 1877 de status van universiteit verwierf, bezat vóór 1743 geen portretten. In dat jaar schonk de Amsterdamse schepen Gerard van Papenbroeck een vijftigtal portretten van beroemde en geleerde mannen aan het Athenaeum. Zijn verzameling portretten, die hij in de loop van ongeveer een halve eeuw bijeengebracht had, bestond uit ruim zeventig schilderijen en enkele gipskoppen; twintig schilderijen schonk hij aan de Leidse Universiteit en enkele losse stukken aan de steden Delft en Rotterdam. Het restant was voor zijn geboortestad. De collectie bestond uit een gevarieerd aanbod beeltenissen van binnen- en buitenlandse geleerden uit diverse perioden, voor het overgrote deel kopieën en kreeg een plaats in de Grote Geheerzaal van het Athenaeum op de eerste verdieping van de Agnietenkapel. Onder de afgebeelde personen bevonden zich enkele Amsterdamse hoogleraren. Tussen 1743 en 1877 verkreeg het Athenaeum door schenkingen nog eens een dertigtal portretten, waarvan twintig beeltenissen van Amsterdamse hoogleraren en tien van willekeurige andere beroemde figuren. Pas na de verheffing tot universiteit in 1877, toen de professorenportretten werden overgebracht naar de nieuwe Senaatskamer, ontwikkelde zich ook in Amsterdam een traditie en ontstond er een echte senaatskamergalerij.

Ontwikkelingen in de twintigste eeuw Bij de universiteiten van Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam heeft de tra-

ditie van het laten vervaardigen van professorenportretten zich ook in de twintigste eeuw voortgezet. De belangrijkste ontwikkeling daarbij is dat er niet meer uitsluitend beeltenissen voor de senaatskamers werden gemaakt, maar ook voor universitaire instituten. Vanaf de laatste decennia van de negentiende eeuw breidde het aantal universitaire gebouwen zich snel uit door de stichting van laboratoria, ziekenhuizen en instituten en in veel gevallen gaven geportretteerde hoogleraren of schenkers van portretten er de voorkeur aan de beeltenissen niet te laten ophangen in de senaatskamer maar in de eigen werkomgeving van de voorgestelde. Dit betekende een grote spreiding van het portrettenbezit van de universiteiten en opende ook de mogelijkheid voor een grotere diversiteit, aangezien men niet meer hoofdzakelijk was aangewezen op olieverfportretten van een bepaald standaardformaat, maar ook schilderijen in afwijkende formaten en bij voorbeeld borstbeelden en bronsplaquettes een plaats kon geven. Duidelijk is ook dat de bij de oudere universiteiten ontwikkelde tradities zich uitbreidden naar nieuwere instellingen van hoger onderwijs. Ook bij jongere universiteiten zoals de Vrije Universiteit in Amsterdam, de Katholieke Universiteit te Nijmegen en de Technische Hogeschool te Delft ontstonden portretverzamelingen, deels geconcentreerd in senaatskamers en deels verspreid over de diverse gebouwen.

Hoewel de uitbreiding van de portretcollecties bij de Nederlandse universiteiten ver achterblijft bij de groei van het hooglerarenkorps, maakt de regelmatige aanvulling met nieuwe portretten duidelijk dat de traditie van de universitaire portretgalerij, zij het op beperkter schaal dan voorheen, nog steeds leeft.

De portretten en hun schilders

De ontwikkeling van het professorenportret in de zestiende en zeventiende eeuw Wanneer we een beeld willen krijgen van de ontwikkeling van het professorenportret in ons land, bieden de universitaire portretgalerijen van Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Amsterdam daarvoor materiaal te over. Duidelijk wordt daarbij dat de ontwikkeling van het professorenportret geheel valt binnen die van het geleerdenportret in meer algemene zin, waartoe ook de beeltenissen van niet aan universiteiten verbonden juristen, theologen et cetera behoren. Bovendien blijkt dat de ontwikkeling voor een deel geheel samenvalt met die van de Nederlandse portretkunst in het algemeen en dat vele professorenportretten zich niet of nauwelijks onderscheiden van beeltenissen van mannen die niet als geleerden kunnen worden aangemerkt.

De oorsprong van de geschiedenis van het geleerdenportret in ons land gaat verder terug dan de stichtingsdatum van de eerste universiteit in 1575. De bekendste en meest verbreide portretten van een Nederlandse geleerde uit die vroege periode zijn overigens niet door een Nederlander vervaardigd, maar door de Zwitser Hans Holbein de Jonge, die in de jaren 1523-25 enkele beeltenissen vervaardigde van Desiderius Erasmus. Op een ervan is hij voorgesteld met de handen aan een boek en op een andere is hij schrijvend weergegeven. Een kopie van een portret met boek behoorde tot de vroegste aanwinsten van de Leidse Universiteitsbibliotheek (afb. 3). Hoewel dit portret en andere vergelijkbare geleerdenportretten zeker een duidelijke invloed hebben gehad op de ontwikkeling van het professorenportret in Nederland, moeten we wel constateren dat in de late zestiende en in de zeventiende eeuw een dergelijke opzet met de toevoeging van duidelijk herkenbare attributen eerder uitzondering dan regel was.

Veel van de vroege professorenportretten onderscheiden zich niet of nauwelijks van portretten van stedelijke regenten of andere notabelen. Zelfs de kleding vormt veelal geen aanwijzing over het beroep van de voorgestelde aangezien er geen uniforme professorendracht bestond: de toga's en pelsjassen die de meeste hooggeleerden droegen werden ook gebruikt door andere beroepsgroepen en de in latere beeltenissen van professoren en predikanten kenmerkende bef bestond nog niet. Het ontbreken van kenmerkende attributen is bij een deel van de hooglerarenportretten uit de verzamelingen van de Nederlandse universiteiten te verklaren door de beperking van de voorstelling tot een borstbeeld of krappe halffiguur. Zo was bij voorbeeld de Franeker theoloog

Henricus Antonii Nerdinus (1546-1614) in de Senaatskamer-galerij vertegenwoordigd met een portret waarop de linkerhand zichtbaar is, terwijl de rechterarm slechts voor de helft op het paneel is weergegeven (afb. 4). Het paneel werd waarschijnlijk vervaardigd bij de inrichting van de Franeker Senaatskamer omstreeks 1644 en is een kopie naar een bewaard gebleven portret uit 1604, waarop Nerdinus door de Enkhuizer schilder Jan Claesz. is uitgebeeld (afb. 5). Daar echter is de figuur ruimer weergegeven en zien we ook de gehele rechterarm en de hand die blijkt te rusten op een opengeslagen boek, dat in combinatie met de toga met bont-rand direct associaties oproept met een geleerde. Op de Franeker kopie was er echter voor de kopiëring van dat attribuut geen ruimte.

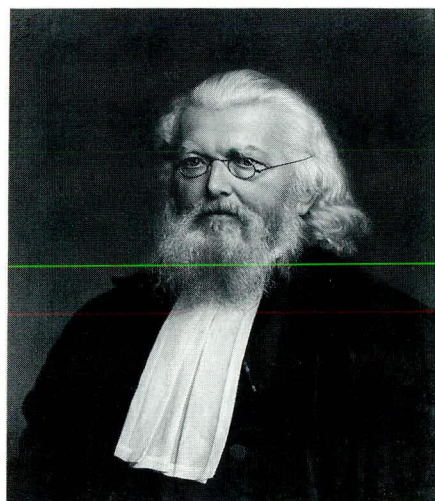
De beperking tot een borstbeeld zien we ook bij diverse van de vroegste Leidse professorenportretten. De vanaf 1593 in de Sleutelstad werkzame Franse geleerde Josephus Justus Scaliger, die ijdel genoeg was om zich diverse keren te laten uitbeelden, onderscheidt zich van andere burgers wél door zijn kleding, want op alle portretten draagt hij een in ons land ongebruikelijke, maar in Frankrijk vaker voorkomende rode toga. Op de vroegste in ons land gemaakte beeltenis van Scaliger, die dateert uit 1597, zien we hem geheel frontaal en in borstbeeld zonder toevoeging van enig attribuut (cat.nr. 1). Ook zijn portretten uit 1601 en 1604 zijn in borstbeeld, maar het meest beroemde portret, dat uiteindelijk een plaats gekregen heeft in de Leidse Senaatskamer, geeft de geleerde weer in halffiguur, van terzijde en zittend aan een tafel, in de rechterhand een pen en de linkerhand rustend op een manuscript met Arabische letters, een duidelijke verwijzing naar Scaligers activiteiten op het gebied van de Oosterse letteren (cat.nr. 2). Het is mogelijk dat het schilderij, een werk van de schilder Jan Cornelisz. Woudanus, eerst na het overlijden van Scaliger in 1609 is ontstaan. Het is overigens opvallend dat in de iconografie van Scaliger twee in het algemeen en zeker in het geleerdenportret vrij zeldzaam voorkomende houdingen, volledig frontaal en volledig en profil, beide zijn vertegenwoordigd. De opzet van het portret door Woudanus heeft in het Leidse professorenportret van de volgende decennia weinig invloed gehad. Enkele geleerden werden uitgebeeld met een boekje in de hand, maar in de meeste gevallen ontbreekt elk attribuut.

Verrassend rijk aan verwijzingen naar de activiteiten van de voorgestelden is daarentegen de in 1618 voor de Groningse Universiteit vervaardigde reeks van vier portretten van de eerste rectoren van die academie (cat.nr. 3-6). De historicus Ubbo Emmius laat de rechterhand rusten op een wereldbol en heeft in de linker hand een boek. Bij zijn medehoogle-

raar Nicolaus Mulerius zien we twee sphaerae (hemelbollen), die duidelijke verwijzingen vormen naar zijn activiteiten als sterrenkundige, terwijl de jurist Cornelis Pijnacker is voorzien van een zwaar gebonden boek en van een foliant met een opschrift dat naar de antieke rechtspraktijk verwijst. De theoloog Hermann Ravensperger tenslotte laat, evenals zijn Franeker collega Nerdenus, een hand rusten op een open- en geslagen boek, terwijl de rechterhand is opgeheven in een voor een hoogleraar en voor een predikant kenmerkend spreekgebaar. Samen geven de vier schilderijen een soort staalkaart van attributen voor de uitbeelding van geleerden uit diverse disciplines. In hun uitvoerigheid sluiten ze aan bij een zestiende-eeuwse traditie, die vooral in Duitsland en Engeland een lange nawerking heeft gehad.



Bij de constatering dat vele professorenportretten uit de verdere zeventiende eeuw nauwelijks aanwijzingen bevatten dat de voorgestelde een geleerde is, moeten we ons wel realiseren dat het merendeel van deze schilderijen niet gemaakt werd ten behoeve van een universitaire portretgalerij, maar als particuliere opdracht voor de woning van de afgebeelde of van een van zijn naaste familieleden. Bij hun entree in een senaatskamer zijn sommige van deze beeltenissen aangepast aan het nieuwe doel, bij voorbeeld door het aanbrengen van opschriften (cat.nr. 8) of door het toevoegen van een geschilderd passepartout (cat.nr. 10). In sommige gevallen werden schilderijen ook enigszins ingekort om ze te laten passen in een op standaardformaat uitgevoerde reeks (cat.nr. 11 en wellicht ook cat.nr. 7). Gelukkiger waren enkele karakteristieke zeventiende-eeuwse professorenportretten van groter formaat, die pas in onze eeuw voor de universitaire verzamelingen werden verworven en niet werden ingekort. Daardoor hebben we in de door de Engels-Nederlandse schilder Cornelis Jonson van Ceulen vervaardigde afbeelding van de Utrechtse hoogleraar Antonius Aemilius uit 1659 (cat.nr. 9) een karakteristiek voorbeeld van het geleerdenportret uit het midden van de zeventiende eeuw en in die van de Leidse professor Jacobus Gronovius, door Carel de Moor in 1685 geschilderd (cat.nr. 12), een al even kenmerkend produkt uit de laatste decennia van die eeuw. Bij het laatste portret is het attribuut van de globe op wel zeer sprekende wijze gebruikt, aangezien de wijsvinger van Gronovius rust op de plek waar Griekenland ligt, een aanduiding van het feit dat Gronovius Griekse taal en geschiedenis doceerde. Opvallend is echter dat de kleding van de afgebeelde de modieuze burgerdracht van die tijd is en de professorentoga en de bef, die in het derde kwart van de zeventiende eeuw voor professoren en dominees in zwang was gekomen als vervanging van de gewone platte kraag, ontbreken.



Afb. 7 Portret van Pieter Harting. Anonieme foto.
's-Gravenhage, Iconographisch Bureau.

Afb. 8 Portret van Pieter Harting (cat.nr. 33). Schilderij door Jan Hendrik Neuman, 1883, naar de foto van *afb. 7*.
Utrecht, Senaatszaal.

De achttiende eeuw Een echte ontwikkeling in opzet en uitvoering van het professorenportret kon pas ontstaan toen door de stichting van de diverse senaatskamergalerijen een traditie groeide. De aanwezigheid van reeksen portretten in een min of meer openbare ruimte maakte beïnvloeding door eerder vervaardigde voorbeelden gemakkelijker. Bovendien zien we dat in vrijwel elke universiteitsstad bepaalde schilders gedurende soms vrij lange perioden als 'hofschilder' van de academische Senaat gingen optreden en met meer of minder variatie reeksen professorenportretten leverden.

In de al voor het midden van de zeventiende eeuw begonnen Franeker portretgalerij treffen we aanvankelijk een vrij grote heterogeniteit in uitvoering en kwaliteit aan en het duurde tot kort na 1700 voordat men in de persoon van de schilder Hendrick de Valk een favoriete portrettist vond. Zijn activiteit in de Friese universiteitsstad was echter van vrij korte duur en van hem zijn slechts vijf werken in de galerij aanwezig. Omstreeks 1720 werd Bernardus Accama de vaste leverancier, die tot 1752 een dozijn portretten leverde (cat.nr. 16, 96-97). Accama's talenten als portrettist zijn vrij beperkt en het resultaat van zijn inspanningen wordt bovendien negatief beïnvloed door het feit dat de meeste portretten in de Senaatskamer pas na de dood van de voorgestelde werden gemaakt. Bij de nogal stereotype weergave van de geleerden is de variatie in attributen, die duiden op het vakgebied van de voorgestelde, het aantrekkelijkste element.

Hoewel men in Utrecht na de aanleg van de galerij in 1685 ook werk van tal van verschillende kunstenaars verkreeg, is het beeld iets homogener. Onderzoek van de collectie leert dat er daar enkele meesters vaker als conterfeiter optraden, zoals Cornelis Jonson van Ceulen de Jongere en een helaas nog niet geïdentificeerde kunstenaar, die in de periode kort na 1685 waarschijnlijk vijf of meer schilderijen leverde. Pas omstreeks 1700 kreeg de Utrechtse Senaat ook een eigen 'hofschilder' in de persoon van Johan Georg Colasius, een schilder van wie buiten de weinig gevarieerde reeks van zestien portretten die hij voor de Senaatskamer maakte (cat.nr. 14) niet veel werk bekend is. Het laatste professorenportret van zijn hand dateert uit 1734.

Bij de stichting van de Leidse Senaatskamergalerij in 1735 was van meet af aan één kunstenaar zo nauw betrokken, dat hij ook de leverancier werd van het merendeel van de toen en in de volgende jaren gemaakte portretten; Hieronymus van der My, die ook de inmiddels verdwenen plafond- en schoorsteenstukken voor het vertrek schilderde, werd daarvoor de Leidse tegenhanger van Accama en Colasius. Duidelijk is echter dat hij als portrettist over meer talent beschikte dan deze collega's uit Franeker en Utrecht. Zijn in 1736



Afb. 9 Portret van Johan Rudolph Thorbecke. Foto door Robert Severin, circa 1865/'66.
's-Gravenhage, Gemeentearchief.

Afb. 10 Portret van Johan Rudolph Thorbecke (cat.nr. 35). Schilderij door Jozef Israëls, 1875, naar de foto van *afb. 9*.
Leiden, Senaatskamer.

en volgende jaren geschilderde oorspronkelijke portretten – hij leverde ook nog een reeks kopieën naar oudere portretten van reeds overleden geleerden – tonen naast een zekere uniformiteit in opzet ook voldoende afwisseling in de individuele weergave van elk van de voorgestelden (cat.nr. 15). Op sommige ervan is een hand zichtbaar, maar slechts in enkele gevallen wordt deze gebruikt om een docerend gebaar te maken (afb. 6).

Slechts enkele Leidse hoogleraren kozen voor een andere schilder dan Hieronymus van der My en daaraan danken we enkele van de opvallendste achttiende-eeuwse geleerdenportretten, namelijk de beeltenis van Albinus (cat.nr. 21) door de weinig bekende Carel Isaak de Moor, zoon van de hiervoor al genoemde schilder Carel de Moor, die een zeer afwijkende en oorspronkelijke pose van de voorgestelde laat zien, en het portret van de vermaarde Boerhaave (cat.nr. 22) door de Amsterdamse schilder Cornelis Troost, dat zich bijzonder onderscheidt door een grote directheid in de weergave. Van de hand van dezelfde schilder is ook het portret van de Amsterdamse hoogleraar Vrijhoff (cat.nr. 23), dat weliswaar een iets minder persoonlijke weergave van de voorgestelde toont, maar op zijn beurt opvalt door de vrij losse pose.

Een andere Amsterdamse schilder, die Van der My concurrentie aandeed, was Jan Maurits Quinkhard, die we kunnen beschouwen als eerste 'interuniversitaire' professorenportrettist (cat.nr. 17-20). Behalve Amsterdamse en Leidse hoogleraren, schilderde hij immers ook geleerden die verbonden waren aan de universiteiten van Harderwijk en Utrecht. In de laatste stad was hij in het tweede en derde kwart van de achttiende eeuw zelfs de professorenschilder bij uitstek, zodat er thans niet minder dan vijftien werken van zijn hand in de universitaire collecties aanwijsbaar zijn. Quinkhards weergave van de hoogleraren is in het algemeen gemakkelijk, soms zelfs wat los; opvallend is de variatie in handgebaren, die veelal bijzonder duidelijk maken dat de voorgestelde een geleerde is en ons in sommige gevallen zelfs verraden welk vak deze geleerde beoefende.

Na de periode Quinkhard zien we zowel in Utrecht als aan andere universiteiten weer een versnippering aan opdrachten over tal van kunstenaars. Tot de beste behoren onder andere de Utrechenaar Gerard van der Puyl, die merkwaardigerwijs niet in de verzameling van de universiteit van zijn woonplaats vertegenwoordigd is maar wel in de galerij van Leidse professoren (cat.nr. 24), en de Haarlemmer Wybrand Hendriks, wiens werken soms een genre-achtig karakter vertonen (cat.nr. 25). De voorbeelden van Quinkhard, Troost en Van der Puyl maken duidelijk dat men in de achttiende eeuw bij de keuze van een kunstenaar voor de

uitvoering van een portretopdracht minder vaak uitsluitend naar ter plaatse werkzame schilders keek dan in de voorafgaande eeuw.

De periode van 1800 tot 1880 De neiging der professoren om zich vaker tot kunstenaars van buiten hun eigen woonplaats te wenden zette zich na 1800 in versterkte mate voort. De vanaf 1788 in ons land werkzame Engelsman Charles Howard Hodges, die afwisselend in Amsterdam en Den Haag gewoond heeft, portretteerde zowel hoogleraren uit Amsterdam als uit Leiden en Utrecht en was de schepper van enkele van de fraaiste geleerdenportretten uit het bezit van de universitaire portretgalerijen. Zeven werken van zijn hand bevinden zich in de verzamelingen van de Nederlandse universiteiten (cat.nr. 28-29), terwijl enkele andere belangrijke professorenportretten van zijn hand aanwezig zijn in de collectie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in Amsterdam en in particulier bezit. Zijn elegante en verfijnde stijl vertoont een mengsel van Engelse en Nederlandse invloeden. Bij sommige stukken is door middel van een boek in de hand of een boekenkast op de achtergrond een verwijzing naar het beroep van de voorgestelde aangebracht, maar meestal vormt de toga de enige indicatie.

Naast Hodges trad in de eerste decennia van de negentiende eeuw ook zijn iets jongere tijdgenoot Louis Moritz op de voorgrond als een interlokaal professorenportrettist. In de portretgalerijen van Leiden, Utrecht, Amsterdam en Groningen vinden we niet minder dan dertien werken van zijn hand, die weliswaar wat zwaarder en minder elegant van uitvoering zijn dan de door Hodges vervaardigde beeltenissen en bovendien iets minder variatie vertonen, maar die zeker gerekend mogen worden tot de beste voorbeelden van de Nederlandse portretkunst uit de eerste helft van de negentiende eeuw (cat.nr. 27, 103). Moritz beeldde zijn hooggeleerde modellen bij voorkeur uit als halffiguur, zittend in een stoel, waarbij hij meestal de toevoeging van attributen vermeerde.

Naast Hodges en Moritz zien we in de eerste decennia van de negentiende eeuw diverse schilders die op een wat beperkter schaal een bijdrage hebben geleverd aan de geschiedenis van het professorenportret, zoals de Fries Willem Bartel van der Kooi (cat.nr. 26) en de Utrechenaar Pieter Cornelis Wonder (cat.nr. 30, 119), die beide behoren tot de belangrijkste Nederlandse portrettisten van die tijd. Ook bekende portrettisten als Jan Willem en Nicolaas Pieneman en Jan Adam Kruseman schilderden enige hoogleraarsportretten, maar leverden geen omvangrijke bijdrage op dit gebied.

Toen in 1850 bij de Groninger Universiteit eindelijk een

plan tot aanleg van een senaatskamergalerij tot uitvoering kwam, werd de uitvoering van de werkzaamheden, net als dat ruim een eeuw eerder in Leiden was gebeurd, vrijwel geheel toevertrouwd aan één kunstenaar. De nog vrij jonge in Groningen werkzame schilder en tekenaar Jan Ensing vervaardigde tussen 1851 en 1854 negentien portretten en leverde in de jaren daarna nog enkele aanvullingen, die samen de basis vormen van de collectie in de Senaatskamer (cat.nr. 31, 101-102, 104). Hoewel sommige stukken de sporen vertonen van een vrij snelle produktie in reeksverband, leverde Ensing een verdienstelijke serie schilderijen, waarin door een afwisseling in poses ook een zekere variatie waarneembaar was. Doordat hij de opdracht had ruime borstbeelden te schilderen, is slechts op enkele stukken een hand van de voorgestelde zichtbaar; in die gevallen maakte Ensing gebruik van de al bekende thema's uit de iconografie van het geleerdenportret, het docerende gebaar en het vasthouden van een boek.

De meest produktieve professorenportrettist uit de tweede helft van de negentiende eeuw was echter Jan Hendrik Neuman, die precies even oud was als Ensing, en van wiens hand niet minder dan veertig schilderijen in de collecties van de universiteiten van Amsterdam, Groningen, Leiden en Utrecht aanwezig zijn (cat.nr. 32-33, 82-85, 120, 121). Tweederde deel daarvan bevindt zich in Utrecht, waar de achtereenvolgens in Amsterdam en Den Haag gevestigde Neuman gedurende tientallen jaren de 'hofschilder' van de academische senaat was. Zijn portretten zijn nogal sober van opzet en de achtergronden zijn doorgaans egaal. Alle aandacht is gericht op de voorgestelde, die op een nogal fotografische wijze is weergegeven, dit laatste zeker niet alleen een gevolg van het feit dat vele portretten naar foto's zijn geschilderd (afb. 7-8), maar vooral van de concurrentiestrijd met de fotografie, die Neuman en vele van zijn tijdgenoten in nauwkeurigheid en realisme wilden evenaren. Hierdoor wekken ook vele naar het leven geschilderde beeltenissen van zijn hand de indruk naar foto's te zijn gekopieerd. De technische perfectie en de zorgvuldige uitvoering, die ondanks de enorme omvang van zijn oeuvre vrijwel al zijn portretten kenmerkt, tonen daarentegen Neumans kwaliteiten als schilder. Dit wordt des te duidelijker wanneer men zijn werken vergelijkt met die van de diverse minder getalenteerde portrettisten, die in de tweede helft van de negentiende eeuw ook een bijdrage hebben geleverd aan de aankleding van de Nederlandse senaatskamers.

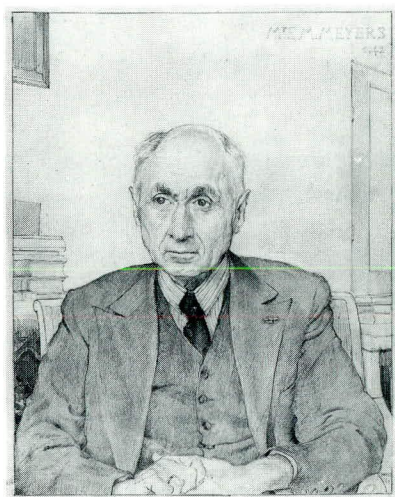
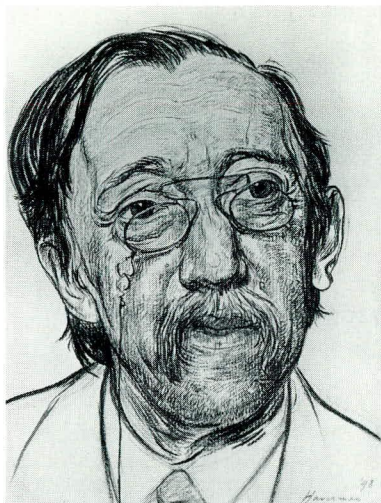
Niet alle tijdgenoten van Neuman lieten zich in hun stijl meeslepen door de concurrentie met de fotografen. Een kunstenaar van uitzonderlijk formaat als Jozef Israëls wist al vroeg een volgens tijdgenoten goede gelijkenis te combineren met een psychologische weergave van zijn modellen en

een schilderachtige stijl, die sterk verschilt van het lineaire realisme van zijn directe voorgangers en het merendeel van zijn tijdgenoten. Een goed voorbeeld is de beeltenis van de Leidse hoogleraar Goudsmit uit 1866 (cat.nr. 34), terwijl zelfs het in 1875 geschilderde postume portret van de hoogleeraar en staatsman Thorbecke (cat.nr. 35), ondanks het feit dat het geheel gebaseerd is op een foto, maar nauwelijks ver-raadt dat het geen directe impressie van de voorgestelde laat zien (afb. 9-10). Een reeks van andere portretten in diverse universitaire collecties laat ook de latere, soms nog wat vrijere portretstijl van Jozef Israëls zien. Het is duidelijk dat de kunstenaar een grote invloed heeft gehad op de opbloei van de Nederlandse portretkunst, die vanaf de late negentiende eeuw waarneembaar is en ook een nieuwe impuls gegeven heeft aan de ontwikkeling van het geleerdenportret.

De periode van wederopbloei van het portret, 1880-1925 Vele schilders die een bijdrage hebben geleverd aan de opbloei van de Nederlandse portretkunst in de jaren vanaf circa 1880-'90 zijn in de portretgalerijen van de Nederlandse universiteiten met representatieve werken vertegenwoordigd. Als eersten kunnen worden genoemd Thérèse Schwartze en Jan Veth, die respectievelijk met ongeveer twintig en meer dan dertig werken in de universitaire verzamelingen vertegenwoordigd zijn.

Thérèse Schwartze, die vooral aanvankelijk een sterke invloed heeft ondergaan van Jozef Israëls, bereikte haar grootste bloei als schilderes van professorenportretten pas in de jaren na 1900. Kenmerkend voor haar werk is de picturale behandeling met veelal vrij warme tonen, waarbij men het beroep en de maatschappelijke positie van de voorgestelden bijna uit de wijze van uitbeelden kan aflezen. Zo wordt het portret van de plantkundige Hugo de Vries (cat.nr. 37) – dat zij kort voor haar dood schilderde ter gelegenheid van het afscheid van De Vries als hoogleraar – gekenmerkt door een grote eerbiedwaardigheid in de weergave van de voorgestelde, terwijl in sommige andere hooglerarenportretten de professorale distinctie gemengd wordt met een enigszins mondaine presentatie (cat.nr. 36).

De dertien jaar jongere Jan Veth was een portrettist van geheel andere aard, die behalve als schilder ook als tekenaar en graficus een belangrijke rol gespeeld heeft in de ontwikkeling van de Nederlandse portretkunst van de late negentiende en de vroege twintigste eeuw (cat.nr. 40-44, 105-106, 122, 130). In de schilderijstijl van Veth herkennen we steeds de graficus, die met scherpe lijnen en grote nauwkeurigheid het voorkomen van zijn modellen weergeeft en daarbij niet terugdeinst voor minder elegante en soms zelfs minder vleien-de beeltenissen. In de laatste jaren van de vorige eeuw en het eerste



Afb. 11 Portret van Hendrik Gerard van de Sande Bakhuyzen. Tekening door Hendrik Johannes Haverman, 1898.
Leiden, Sterrewacht.

Afb. 12 Portret van Eduard Maurits Meijers. Tekening door Harm Kamerlingh Onnes, 1942.
Leiden, Academisch Historisch Museum.

kwart van deze eeuw was Jan Veth, die zelf vanaf 1918 hoogleraar was aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunst in Amsterdam, wel de Nederlandse professorenschilder bij uitstek. Hij vervaardigde tientallen beeltenissen van hoogleraren, waarvan er vele, maar lang niet alle, sindsdien een plaats hebben gevonden in de universitaire verzamelingen. Een vrij vroeg hoogtepunt is de doordringende beeltenis van de Amsterdamse jurist Moltzer uit 1896 (cat.nr. 40), wiens ogen strak op de beschouwer zijn gericht. Vaak echter beeldde Veth zijn modellen af met een terzijde gerichte blik, al dan niet omdat de voorgestelde verdiept lijkt in lees- of schrijfbezigheden. Niet zelden vervaardigde de kunstenaar diverse portretten van een zelfde model, soms geheel gelijk van karakter met hooguit een variatie in de kleding (cat.nr. 41 en 44), soms echter met geheel afwijkende opzet (cat.nr. 43). Evenals bij Schwartz vinden we immers bij Veth zowel portretten zonder attributen of entourage als beeltenissen waarin een schrijftafel of zelfs een gehele studeerkamer de karakterisering van de voorgestelde ondersteunt.

Verwant aan Veth is de iets oudere Hendrik Johannes Haverman (afb. 11). Enigszins terzijde, min of meer tussen Veth en Haverman enerzijds en Thérèse Schwartzte anderzijds, staat Pieter de Josselin de Jong. Zijn portretten (cat.nr. 39) zijn zakelijker en objectiever dan die van Schwartzte, maar minder indringend en toch iets modieuzer dan die van Veth. Geheel terzijde van de hoofdstroom der portretkunst staat de Leidse kunstenaar Menso Kamerlingh Onnes, die uitsluitend een aantal hoogleraren uit zijn eigen woonplaats heeft geschilderd, onder wie zijn eigen broer Heike Kamerlingh Onnes, en diens collega Lorentz (cat.nr. 38). Na 1920 speelde Menso's zoon Harm Kamerlingh Onnes een belangrijke rol in de vereeuwiging van de gelaatstreken der Leidse geleerden, niet alleen door de vervaardiging van enkele geschilderde portretten (cat.nr. 49) maar vooral door zijn grote reeks getekende beeltenissen uit de jaren 1935-'42 (afb. 12).

De tijd sinds 1925 Na het overlijden van Jan Veth in 1925 zien we een sterkere spreiding van opdrachten voor universitaire portretten over kunstenaars van zeer verschillende aard. Georg Rueter, die een duidelijke invloed van Veth had ondergaan, maar wiens schilderijen veelal wat kleurrijker zijn, zette zijn al in de voorafgaande periode begonnen werkzaamheden als professorenportrettist voort (cat.nr. 46). Ook bij een veel jongere tijdgenoot als Willem Hofker was de invloed van Veth aanvankelijk zeer duidelijk (cat.nr. 51). Enkele kunstenaars waren vooral actief ten behoeve van één universiteit, zoals de zojuist al genoemde Harm Kamer-

lingh Onnes, wiens werk vooral op Leiden geconcentreerd is, Jan Boon die in Utrecht met een reeks van werken vertegenwoordigd is (cat.nr. 48) en Johan Dijkstra die uitsluitend enkele Groningse hoogleraren portretteerde (cat.nr. 50). Bob Bruyn vereeuwigde geleerden van diverse universiteiten, maar alleen bij de Utrechtse Universiteit, waaraan hij zelf ook als docent verbonden is geweest, vindt men een ruime keuze van zijn werk (cat.nr. 56, 132). Een aantal opvallende professorenbeeltenissen is geschilderd door kunstenaars, die we helaas slechts sporadisch in de universitaire verzamelingen aantreffen, zoals Jan Sluijters, wiens beeltenis van de sterrenkundige De Sitter uit 1933 (cat.nr. 47) behoort tot de hoogtepunten van die tijd, Edgar Fernhout, die in de jaren kort na de Tweede Wereldoorlog enkele opvallende hooglerarsportretten (cat.nr. 57, 136) schilderde, en in een recenter tijd Pieter Defesche (cat.nr. 58).

De man die vooral in de jaren na 1945 op de voorgrond trad als de meest gezochte schilder van professorenbeeltenissen is Sierk Schröder (geb. 1903), die ook buiten de universitaire kringen jarenlang tot de meest gezochte Nederlandse portrettisten behoorde. Uit de verzamelingen van de verschillende universiteiten krijgt men een uitstekend beeld van de ontwikkeling en variatie van zijn werk, waarin in ruime mate recht wordt gedaan aan de zeer verschillende persoonlijkheden van zijn modellen (cat.nr. 53-55).

Hoewel de hoeveelheid opdrachten voor de vervaardiging van professorenportretten in de laatste decennia, ondanks de enorme groei van het hoglerarencorps, eerder is geslonken dan gegroeid, zijn ook in deze periode nog tal van hoogleraren geschilderd. Dat in de navolgende selectie die produktie van de laatste twintig jaar slechts wordt gerepresenteerd door een enkel uitzonderlijk schilderij van de hand van Erika Visser (cat.nr. 59), is geen teken dat er geen portretten van betekenis meer worden gemaakt, maar is vooral een gevolg van het feit dat nog tal van portretten berusten bij de

voorgestelden of hun familieleden en daardoor nog niet in de universitaire collecties zijn opgenomen. Pas in een later stadium zal daardoor de oogst van deze meest recente periode geheel kunnen worden overzien.

Beknopt literatuuroverzicht Literatuur over de universitaire portrettenverzamelingen en over de individuele portretten vindt men met behulp van de literatuurverwijzingen in de hieronder genoemde publikaties:

- R.E.O.Ekkart, 'Portraits in Leiden University Library', *Quaerendo* 5 (1975), p.52-65.
- R.E.O.Ekkart, *Franeker professorenportretten. Iconografie van de hoogleraren aan de Hogeschool en het Rijksatheneum te Franeker 1585-1843*, Franeker 1977.
- R.E.O.Ekkart & J.Schuller tot Peursum-Meijer, *Groninger Academieportretten. Catalogus van de portretten in het Academiegebouw en de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen*, Groningen 1978.
- Icones Leidenses. De portretverzameling van de Rijksuniversiteit te Leiden*, Leiden 1973.
- A.Janda-Bux, 'Die Entstehung der Bildnissammlung an der Universität Leipzig und ihre Bedeutung für die Geschichte des Gelehrtenporträts', *Wissenschaftliche Zeitschrift des Karl-Marx-Universität Leipzig (Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe)* 4 (1954-55), p.143-168.
- R.Meischke & H.E.Reeser (ed.), *Het Trippenhuis te Amsterdam*, Amsterdam etc. 1983, p.305-329.
- I.Q.van Regteren Altena & P.J.J.van Thiel, *De portret-galerij van de Universiteit van Amsterdam en haar stichter Gerard van Papenbroeck 1673-1743*, Amsterdam 1964.
- J.B.J.Teeuwisse, *Utrechtse universiteitsportretten. De portretverzamelingen van de Rijksuniversiteit te Utrecht en de Nauw Verbonden Instellingen*, Zutphen 1991.
- G.Wolstenholme (ed.), *The Royal College of Physicians of London, Portraits, Catalogue II*, Amsterdam etc. 1977, p.1-23.

Catalogusnummers I-7I

Aanwijzingen voor de gebruiker De tentoongestelde werken zijn afkomstig uit de Universiteit van Amsterdam, Museum 't Coopmanshûs in Franeker en de Rijksuniversiteiten van Groningen, Leiden en Utrecht.

Elk catalogusnummer eindigt met een verwijzing naar de plaats van herkomst. Deze plaatsnaam verwijst tevens naar de catalogus van de betreffende portrettenverzameling; de nummers tussen vierkante haken duiden de nummers in die catalogus aan.

De portretten die onder cat.nr. 68, 7I, 133, 134 en 137 vermeld staan, zijn pas na het verschijnen van de bovenstaande publikaties in de verzamelingen terecht gekomen en worden aangeduid met 'buiten catalogus'.

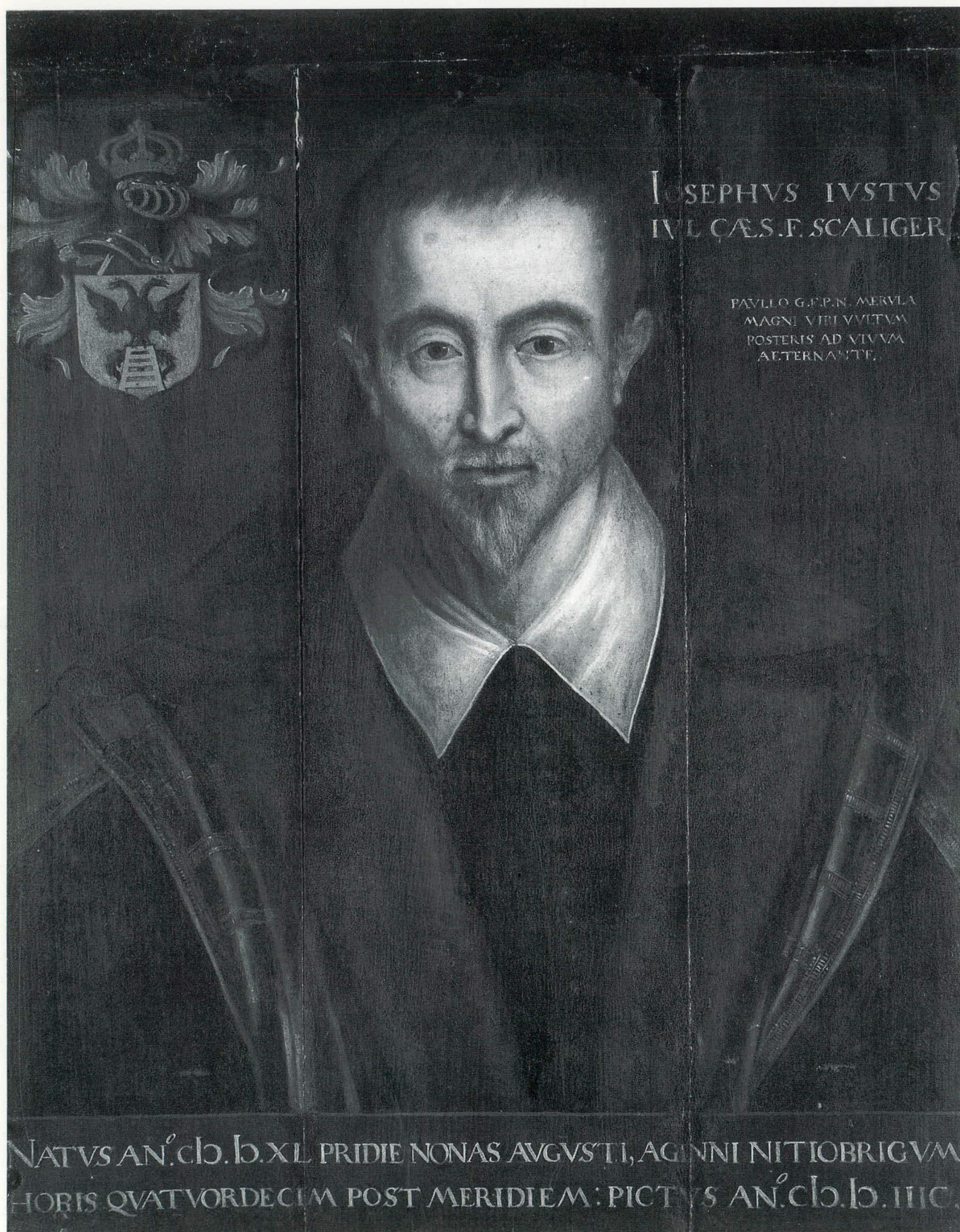
Franeker R.E.O.Ekkart, *Franeker professorenportretten. Iconografie van de hoogleraren aan de Hogeschool en het Rijksatheneum te Franeker 1585-1843*, Franeker 1977.

Groningen R.E.O.Ekkart & J.Schuller tot Peursum-Meijer, *Groninger Academieportretten. Catalogus van de portretten in het Academiegebouw en de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen*, Groningen 1978.

Leiden *Icones Leidenses. De portretverzameling van de Rijksuniversiteit te Leiden*, Leiden 1973.

Amsterdam I.Q.van Regteren Altena & P.J.J.van Thiel, *De portret-galerij van de Universiteit van Amsterdam en haar stichter Gerard van Papenbroeck 1673-1743*, Amsterdam 1964.

Utrecht J.B.J.Teeuwisse, *Utrechtse universiteitsportretten. De portretverzamelingen van de Rijksuniversiteit te Utrecht en de Nauw Verbonden Instellingen*, Zutphen 1991.



I

J.J. Scaliger door P. Merula, 1597

Josephus Justus Scaliger, 1540-1609. Honorair hoogleraar te Leiden 1593-1609.

Paullus Merula, 1558-1607.

In hetzelfde jaar waarin hij een memorandum opstelde over de aanleg van een portrettenverzameling in de onder zijn beheer staande Leidse Universiteitsbibliotheek, vervaardigde de blijkbaar ook als schilder opgeleide hoogleraar Paullus Merula een portret van de beroemde Franse geleerde Scaliger, die een erefunctie aan de Academie van Leiden vervulde. Er zijn geen attributen afgebeeld en slechts de rode toga, die Scaliger gewoon was te dragen, wijst op de status van de voorgestelde. Het is opvallend dat Merula Scaliger volledig en face afbeeldde, een in de portretkunst minder gebruikelijke pose. Het schilderij kwam in 1785 door aankoop in het bezit van de Universiteit.

Paneel, 64 x 50 cm. Leiden [28].

2

J.J. Scaliger door J.C. van 't Woudt, z.j.

Josephus Justus Scaliger, 1540-1609. Honorair hoogleraar te Leiden 1593-1609.

Jan Cornelisz. van 't Woudt, ca. 1570-1615.

Het is niet zeker of het door de Leidse kunstenaar Van 't Woudt geschilderde portret van Scaliger kort voor de dood van de voorgestelde ontstond of dat het een postume beeltenis is. Terwijl het portret van Scaliger door Merula (cat.nr. 1) opvalt doordat de geleerde volledig frontaal is afgebeeld, is dat door Van 't Woudt al even opmerkelijk aangezien de voorgestelde volledig en profil is weergegeven. Ook hier draagt Scaliger zijn rode toga. Hij zit aan een tafel, in de rechterhand een pen, de linkerhand aan een op tafel liggend manuscript met Arabische letters. Het schilderij is een van de meest karakteristieke Nederlandse geleerdenportretten uit de vroege periode.

Paneel, 70 x 61 cm. Leiden [31].

3

U. Emmius door anonieme kunstenaar, 1618

Ubbo Emmius, 1547-1625. Hoogleraar Geschiedenis en Griekse taal te Groningen 1614-'25.

De historicus Emmius is afgebeeld met zijn rechterhand op een wereldbol en in zijn linkerhand een boek. Dit portret en de drie volgende (cat.nr. 4-6) beelden de vier eerste rectoren van de in 1614 opgerichte Groninger Universiteit af en zijn het oudste Nederlandse voorbeeld van een portretgalerie ten behoeve van een senaatskamer. Op alle portretten is door middel van attributen een verwijzing aangebracht naar het door de voorgestelde beoefende vak. De mogelijkheid bestaat dat de in Groningen gevestigde schilder Harder Peters de maker van de vier schilderijen is, maar een bewijs daarvoor kon nog niet geleverd worden.

Doek, 88 x 75,5 cm. Groningen [6].

4

N. Mulerius door anonieme kunstenaar, 1618

Nicolaus Mulerius, 1564-1630. Hoogleraar Genees-, Wis- en Sterrenkunde te Groningen 1614-'30.

Evenals op de drie andere Groninger portretten uit 1618 is de voorgestelde voorzien van attributen, namelijk twee hemelglobes, die verwijzen naar Mulerius' activiteiten als sterrenkundige.

Doek, 89,5 x 76 cm. Groningen [13].

5

C. Pijnacker door anonieme kunstenaar, 1618

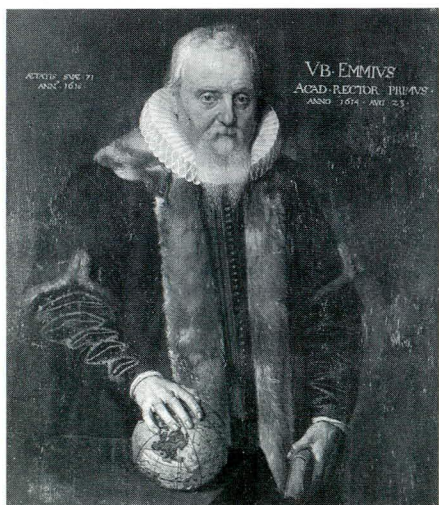
Cornelis Pijnacker, 1570-1645. Hoogleraar Rechtsgeleerdheid te Groningen 1614-'26; voordien hoogleraar te Leiden, nadien te Franeker.

De jurist Pijnacker is in de portretserie van de vier eerste Groninger rectoren uitgebeeld met een op tafel rustend boek onder de rechterhand en een foliant in de linkerhand. Het op het foliant aangebrachte opschrift *Quadruplica* (vonnissen van de gezamenlijke zittingen van de vier kamers) is ontleend aan het Romeinse recht.

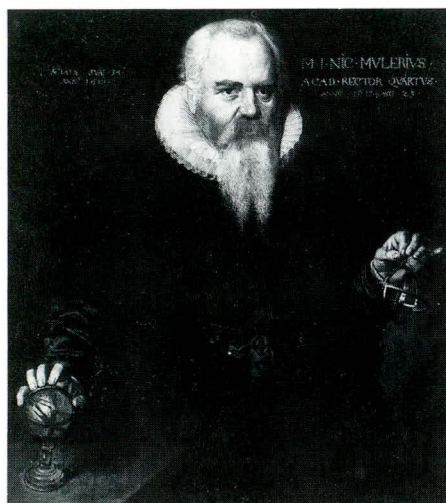
Doek, 84 x 73 cm. Groningen [14].



2



3



4

6

H. Ravensperger door anonieme kunstenaar, 1618

Hermann Ravensperger, 1586-1625. Hoogleraar Godgeleerdheid te Groningen 1614-'25; voordien hoogleraar te Herborn en Steinfort.

De linkerhand van de hoogleraar rust op een boek, terwijl de rechterhand in een spreekgebaar is opgeheven. Dergelijke spreekgebaren komen regelmatig voor op geleerdenportretten, maar waren vooral populair bij de uitbeelding van theologen.

Doek, 89 x 76 cm. Groningen [18].

7

A.E. Vorstius door J. van Schooten, z.j.

Aelius Everhard Vorstius, 1565-1624. Hoogleraar Natuur- en Geneeskunde te Leiden 1598-1624.

Joris van Schooten, 1587-1651.

Zoals zovele zeventiende-eeuwse professorenportretten onderscheidt de beeltenis van de botanicus Vorstius zich in de kleding met het zwarte buis en de pelsjas niet van de geschilderde portretten van andere burgers van aanzien. Er zijn hier ook geen attributen afgebeeld, die een verwijzing vormen naar het door de voorgestelde beoefende vak. De schilder Joris van Schooten, de broer van een collega van Vorstius, was in de jaren tussen circa 1620 en 1650 één van de toonaangevende Leidse portrettisten. Zijn beeltenis van Vorstius werd pas in 1803 door een afstammeling van de voorgestelde aan de Leidse Universiteit geschonken.

Paneel, 78,5 x 66 cm. Leiden [48].

8

H. Rhala door anonieme kunstenaar, z.j.

Henricus Rhala, 1591-1640. Hoogleraar Welsprekendheid, Geschiedenis en Rechten te Franeker 1618-'40.

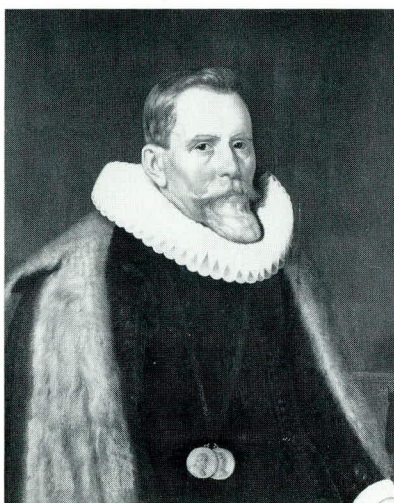
Het in 1635 of 1636 door een nog niet geïdentificeerde schilder vervaardigde portret van de Franeker hoogleraar Rhala onderscheidde zich oorspronkelijk in geen enkel opzicht van beeltenissen van andere Friese hoogwaardigheidsbekleders uit die tijd. Toen het echter, mogelijk al enkele jaren na zijn ontstaan, werd geschonken aan de Franeker Aca-



5



6



7

demie ter plaatsing in de Senaatskamer, werd het bij de boven- en onderrand op weinig subtiële manier voorzien van opschriften betreffende de voorgestelde en zijn universitaire functies.

Paneel, 70 x 61 cm. Franeker [55].

9

A. Aemilius door C. Jonson van Ceulen 1, 1659

Antonius Aemilius, 1589-1660. Hoogleraar Historie en Staatskunde te Utrecht 1634-'60.

Cornelis Jonson van Ceulen 1, 1593-1661.

Het aan de Engels-Nederlandse schilder Cornelis Jonson van Ceulen toe te schrijven portret van de Utrechtse hoogleraar Aemilius is ongetwijfeld vervaardigd als een particulier portret dat bestemd was voor de woning van de voorgestelde of voor een van zijn familieleden. Het vertoont echter wel de kenmerken van een geleerdenportret, aangezien de voorgestelde in toga is afgebeeld en op de tafel een open geslagen boek is opgesteld. Het schilderij is pas in 1952 door aankoop in bezit gekomen van de Utrechtse Universiteit.

Doek, 112,5 x 91 cm. Utrecht [7].

IO

A. Vorstius door A. van den Tempel, 1661

Adolphus Vorstius, 1597-1663. Hoogleraar Genees- en Kruidkunde te Leiden 1624-'63.

Abraham van den Tempel, 1622/'23-1672.

Evenals het portret van zijn vader [cat.nr. 7] vertoont ook de beeltenis van Adolphus Vorstius geen enkele specifieke verwijzing naar het beroep van de voorgestelde. Het beschilderde passepartout werd waarschijnlijk toegevoegd nadat het schilderij in 1740 aan de Leidse Universiteit geschonken was ten behoeve van de enkele jaren eerder ingerichte Senaatskamer.

Doek, 63,5 x 52 cm. Leiden [83].

II

J. Voet door N. Maes, z.j.

Johannes Voet, 1647-1713. Hoogleraar Rechten te Leiden 1680-1713; voordien hoogleraar te Herborn en Utrecht.

Nicolaes Maes, 1634-1693.

De zeer gezochte Amsterdamse portrettist Nicolaes Maes beeldde Johannes Voet, reeds tijdens zijn leven een van de beroemdste Nederlandse juristen van de zeventiende eeuw, omstreeks 1680 af als een uiterst modieus geklede man zonder in de kleding of door middel van attributen een aanwijzing te geven dat wij hier te maken hebben met een geleerde. Het schilderij is aan alle zijden ingekort. Dat is vermoedelijk gebeurd om het te grote schilderij op maat te maken voor de Leidse Senaatskamergalerij nadat het in 1753 was gekocht van een nicht van de voorgestelde.

Doek, 80 x 61,5 cm. Leiden [113].



8

I2

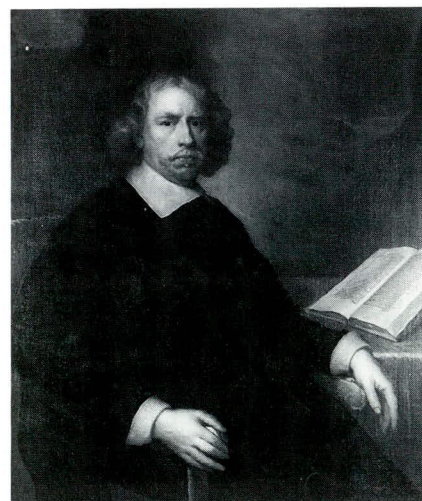
J. Gronovius door C. de Moor, 1685

Jacobus Gronovius, 1645-1716. Hoogleraar Griekse Taal en Historie te Leiden 1679-1716.

Carel de Moor, 1656-1738.

Zoals zovele zeventiende-eeuwse hoogleraren draagt de classicus Jacobus Gronovius op zijn door de Leidse schilder Carel de Moor vervaardigde portret geen professorale kleding, maar een voor die tijd modieuze dracht. Door middel van een op de voorgrond geplaatste globe, waarop hij Griekenland aanwijst, is echter een duidelijke aanwijzing gegeven voor het gebied waarop Gronovius' studies zich richtten.

Doek, 120 x 94,5 cm. Leiden [109].



9

I3

P. Francius door L. Bakhuysen, 1688

Petrus Francius, 1645-1704. Hoogleraar Geschiedenis, Welsprekendheid en Grieks te Amsterdam 1674-1704.

Ludolf Bakhuysen, 1631-1708.

Het door de meer als zeeschilder dan als portrettist be-



10

kende kunstenaar Ludolf Bakhuysen vervaardigde portret van Petrus Francius past niet zozeer in de gewone traditie van het professorenportret, maar meer in die van het staatsieportret. De hoogleraar is levensgroot en ten voeten uit in ambtsgewaad voorgesteld, staande voor het grafmonument van Michiel Adriaensz. de Ruyter, bij wiens begrafenis in 1677 hij een lijkrede had gehouden. Het portret vormt een elf jaar na de begrafenis vervaardigde herinnering, waaraan de afbeelding van het pas in 1681 door Rombout Verhulst voltooide grafmonument als achtergrond is toegevoegd.

Doek, 215 x 156 cm. Amsterdam [77].

I4

C.A. Duker door J.G. Colasius, 1719

Carolus Andreas Duker, 1670-1752. Hoogleraar Historie en Welsprekendheid 1716-'34.

Johan George Colasius, werkzaam 1698-1734.

In het eerste kwart van de achttiende eeuw maakten de Utrechtse professoren vooral gebruik van de diensten van de verder vrij weinig bekende portrettist Johan Georg Colasius, aan wie niet minder dan zestien schilderijen uit de Utrechtse Senaatskamer kunnen worden toegeschreven. Al zijn modellen zijn weergegeven met toga en bef, maar zonder attributen. Vele professorenportretten van Colasius hebben in de afgelopen eeuwen door ingrijpende restauraties nogal te lijden gehad, waardoor de vaak toch al wat middelmatige beeltenissen hun karakteristieke trekken verloren hebben.

Doek, op board, 66,5 x 55,5 cm. Utrecht [60].

I5

H.D. Gaubius door H. van der My, 1741

Hieronymus David Gaubius, 1705-1780. Hoogleraar Scheikunde en Geneeskunde te Leiden 1734-'75.

Hieronymus van der My, 1687-1761.

De Leidse schilder Hieronymus van der My, die betrokken was bij het ontwerp voor de nieuwe inrichting van de Leidse Senaatskamer en daarvoor in 1735 een plafond- en een schoorsteenstuk leverde, vervaardigde in de jaren 1736-'37 twaalf portretten van toen fungerende hoogleraren en bovendien een aantal naar oudere afbeeldingen gekopieerde



II



13

beeltenissen van reeds overleden professoren. Na 1737 leverde hij nog diverse 'nabestellingen' voor de Senaatskamergalerie. Het portret van de beroemde scheikundige Gaubius ontstond in 1741 en toont de voorgestelde in toga met bef, zoals op het merendeel van de achttiende-eeuwse professorenportretten gebruikelijk is. De hand maakt geen spreekgebaar maar is onopvallend in het vest gestoken.

Doek, op paneel, 76,5 x 61 cm. Leiden [158].

16

W. Loré door B. Accama, 1744

Willem Loré, 1679-1744. Buitengewoon hoogleraar Wiskunde te Franeker 1743-'44.

Bernardus Accama, 1697-1756.

Zoals Van der My in het tweede kwart van de achttiende eeuw in de Leidse Senaatskamer de toon aangaf, deed de Friese schilder Bernardus Accama dat in dezelfde tijd in de portretgalerie van de Franeker Hogeschool. Het merendeel van de portretten werd daar echter na de dood van de overledene geschilderd en vertoont een enigszins saai karakter. Ook de beeltenis van de wiskundige Willem Loré werd postuum vervaardigd en werd nog in het jaar waarin de voorgestelde stierf door een familielid aan de academie geschenken. Ernstige discussie ontstond over de vraag waar het moest worden opgehangen, aangezien Loré slechts de titel van buitengewoon hoogleraar had gehad; daarom werd uiteindelijk besloten het niet in de gewone professorengalerie op te nemen, maar een plaats te geven in de bibliotheek. Zoals bij de meeste andere hooglerarenportretten van Accama zijn attributen toegevoegd, in dit geval een rol papier en een globe met de tekens van de dierenriem.

Doek, 84 x 67 cm. Franeker [322].

17

J. Oosterdijk Schacht door J.M. Quinkhard, 1734

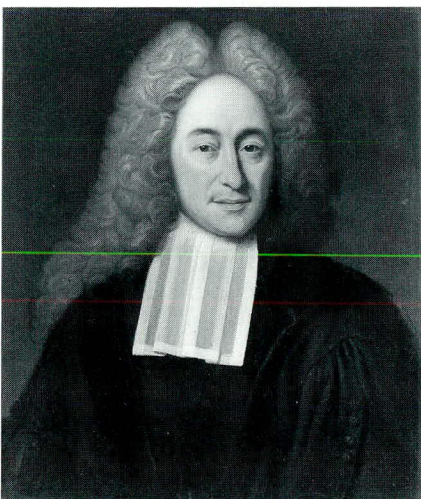
Johannes Oosterdijk Schacht, 1704-1792. Hoogleraar Geneeskunde te Utrecht 1729-'90; voordien hoogleraar te Franeker.

Jan Maurits Quinkhard, 1688-1772.

De veel gevraagde Amsterdamse portretschilder Jan Maurits Quinkhard was in de jaren 1730-'60 de belangrijkste leverancier van portretten van Amsterdamse en Utrechtse



12



14



15

hoogleraren, terwijl hij daarnaast ook enkele professoren uit Leiden en Franeker portretteerde. Daardoor kan hij beschouwd worden als de eerste professorenportrettist met een landelijke reputatie, aangezien tot ver in de negentiende eeuw de meeste geleerden werden afgebeeld door portret-tisten uit hun eigen woonplaats. In het oeuvre van Quinkhard zien we een boeiende variatie aan gebaren en attributen, die werden gebruikt om de voorgestelden als geleerde te karakteriseren. De filosoof Oosterdijk Schacht werd afgebeeld met een boek in de hand.

Doek, op board, 66,2 x 55,5 cm. Utrecht [89].

I8

J. Wesselius door J.M. Quinkhard, 1741

Johannes Wesselius, 1671-1745. Hoogleraar Godgeleerdheid te Leiden 1712-'45.

Jan Maurits Quinkhard, 1688-1772.

Toen vrijwel alle Leidse hoogleraren zich in 1736-'37 lieten portretteren door Hieronymus van der My, liet de theoloog Wesselius verstek gaan, maar enkele jaren later liet hij zijn beeltenis vervaardigen door de Amsterdammer Quinkhard. Deze beeldde hem af met één van de in zijn oeuvre kenmerkende gebaren, een voor de borst uitgespreide hand.

Doek, 76,5 x 61 cm. Leiden [134].

I9

S. Rau door J.M. Quinkhard, 1752

Sebaldus Rau, 1704-1792. Hoogleraar Oosterse Talen, Joodse Oudheden en Godgeleerdheid te Utrecht 1750-'92.

Jan Maurits Quinkhard, 1688-1772.

Behalve het bij het portret van Wesselius voorkomende gebaar met de voor de borst uitgespreide hand, gebruikte Jan Maurits Quinkhard voor zijn professorenportret soms ook het docerende handgebaar, zoals op het portret van de Utrechter Rau te zien is.

Doek, op board, 66,8 x 55 cm. Utrecht [99].

20

J. Burmannus I door J.M. Quinkhard, 1759

Johannes Burmannus I, 1707-1779. Hoogleraar Plantkunde te Amsterdam 1755-'77.

Jan Maurits Quinkhard, 1688-1772.

Op het portret van de botanicus Johannes Burmannus gaf Quinkhard een zeer rechtstreekse aanwijzing voor het beroep van de voorgestelde, aangezien Burman met zijn rechterhand wijst op een plantje dat hij in de linkerhand houdt en dat in de botanie naar hem de naam 'Burmannia' gekregen heeft.

Doek, 92 x 72 cm. Amsterdam [81].

21

B.S. Albinus door C. de Moor, z.j.

Bernhardus Siegfried Albinus, 1697-1770. Hoogleraar Ontleedkunde, Geneeskunde en Fysiologie te Leiden 1721-'70.

Carel Isaak de Moor, 1695-1751.

Terwijl het merendeel van de achttiende-eeuwse portretten uit de senaatskamers is opgezet volgens een vrij uniform en traditioneel model, waarbij vrijwel alleen de uiterlijke trekken van de voorgestelden en de eventuele attributen en gebaren voor de nodige variatie zorgen, onderscheidt het omstreeks 1737 geschilderde portret van de Leidse anatoom Albinus zich door een originele pose. De geleerde is van terzijde weergegeven, staande achter een muurtje, waarop de linkerarm rust. De schilder Carel Isaak de Moor was een zoon van de meer bekende kunstenaar Carel de Moor (zie cat.nr. 12).

Doek, 77,5 x 61,5 cm. Leiden [152].

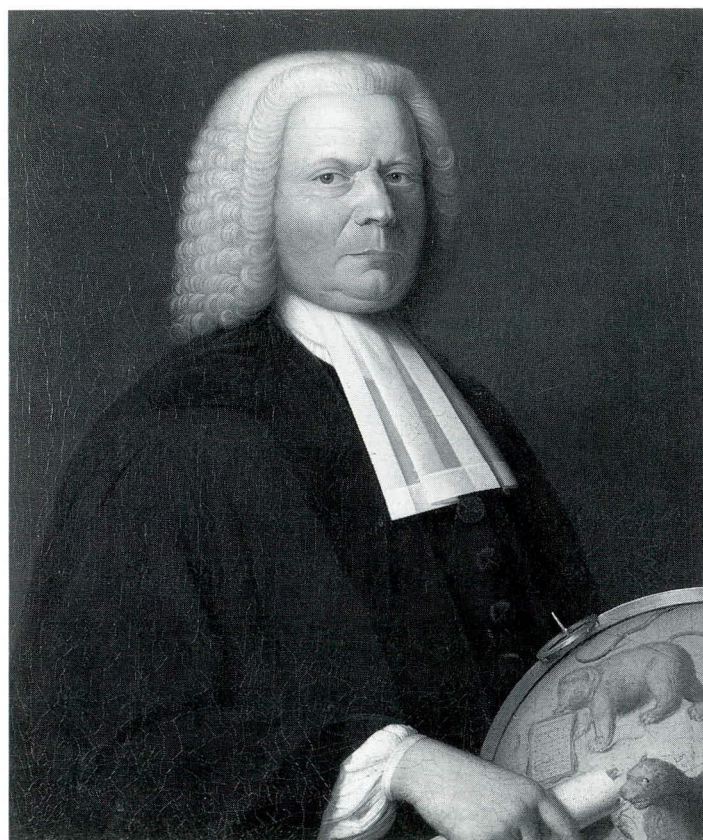
22

H. Boerhaave door C. Troost, z.j.

Hermannus Boerhaave, 1668-1738. Hoogleraar Geneeskunde, Kruidkunde en Scheikunde te Leiden 1709-'38.

Cornelis Troost, 1697-1750.

Een van de hoogleraren die bij de inrichting van de Senaatskamer niet Hieronymus van der My als portrettist



16

koos, was de wereldvermaarde medicus Boerhaave. Zijn beeltenis werd omstreeks 1735 geschilderd door de Amsterdammer Cornelis Troost. Het resultaat behoort tot de beste professorenportretten van de achttiende eeuw en valt op door een veel persoonlijker weergave dan bij de meeste andere senaatskamerschilderijen het geval is.

Doek, 76,5 x 60,5 cm. Leiden [127].

23

H. G. van Vrijhoff door C. Troost, 1745

Hubertus Georgius van Vrijhoff, 1704-1754. Hoogleraar Rechten te Amsterdam 1744-'54; voordien hoogleraar te Harderwijk.

Cornelis Troost, 1697-1750.

Het portret van de jurist Van Vrijhoff maakt een veel geposeerder indruk dan de tien jaar tevoren door Troost geschilderde beeltenis van Boerhaave (cat.nr. 22). Het contact tussen schilder en geportretteerde is vermoedelijk te danken aan de nevenactiviteiten van Van Vrijhoff als amateur-toneeldichter, aangezien Troost meer relatie had met de toneelwereld dan met het geleerdenmilieu. Het uiterlijk van het boek, waarop de linkerhand van de voorgestelde rust, wijst erop dat Van Vrijhoff niettemin hier als jurist en niet als toneeldichter is uitgebeeld.

Doek, 70 x 52,5 cm. Amsterdam [85].

24

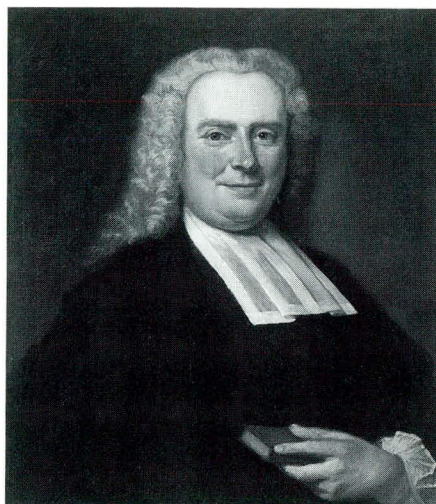
G. van Doeveren door G. van der Puyl, 1780

Gualtherus van Doeveren, 1730-1783. Hoogleraar Geneeskunde en Fysiologie te Leiden 1770-'83; voordien hoogleraar te Groningen.

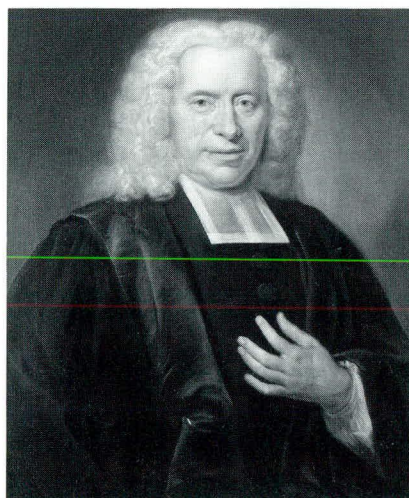
Gerard van der Puyl, 1750-1824.

De Utrechtse schilder Gerard van der Puyl, die in de voorafgaande jaren veel in Frankrijk had vertoefd, schilderde in 1780 een portret van de medicus Van Doeveren, dat opvalt door een dusdanige directheid in de weergave, dat het in vergelijking met bij voorbeeld de slechts enkele decennia oudere werken van Quinkhard een zeer moderne indruk maakt.

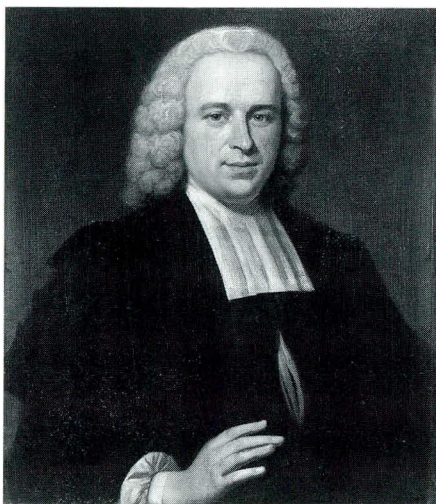
Doek, 78 x 61,5 cm. Leiden [178].



17



18



19



25

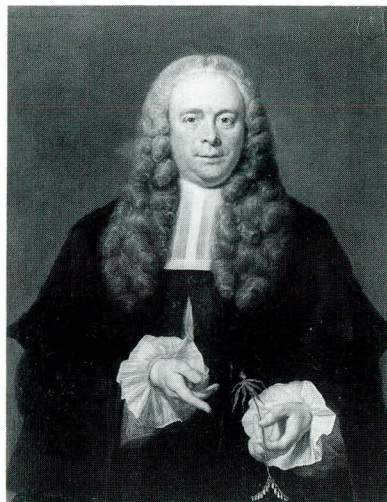
H.A. Schultens door W. Hendriks, 1791

Henricus Albertus Schultens, 1749-1793. Hoogleraar Oosterse talen te Leiden 1778-'93, voordien hoogleraar te Amsterdam.

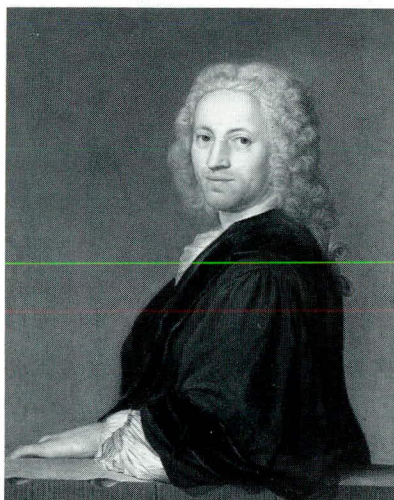
Wybrand Hendriks, 1744-1831.

Hoewel de aanwezigheid van de boeken op de tafel een directe verwijzing is naar Schultens' activiteit als geleerde, is de verdere opzet van het portret dusdanig informeel, dat het geheel buiten de gewone traditie van het geleerdenportret valt. De schilder en tekenaar Wybrand Hendriks is onder andere bekend door zijn genre-taferelen en door een aantal voortreffelijke groepsportretten, die gerekend kunnen worden tot de zogenaamde babbelstukken. Het portret van Schultens is zo opgezet, dat het geheel aansluit bij deze uiterst informele familieportretten. Hendriks vervaardigde, mogelijk pas na de dood van de voorgestelde, een wat officiëlere repliek, waarop de in toga gehulde Schultens slechts tot het middel is afgebeeld en waarop de tafel met boeken ontbreekt; dit schilderij hangt sinds 1796 in de Leidse Senaatskamer.

Doek, 99,5 x 82,5 cm. Amsterdam [92].



20



21

26

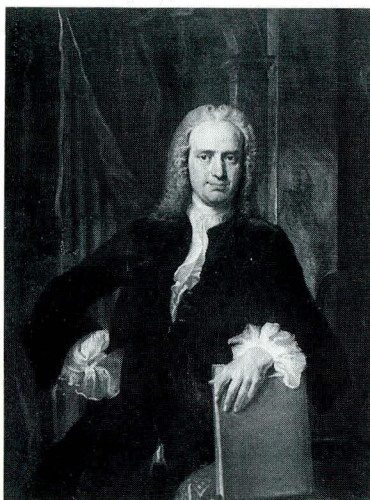
E. Wassenbergh door W.B. van der Kooi, ca. 1827

Everwinus Wassenbergh, 1742-1826. Hoogleraar Grieks, Nederlands en Fries te Franeker 1771-1811 en (aan het Rijksatheneum) 1815-'26; voordien hoogleraar te Deventer.

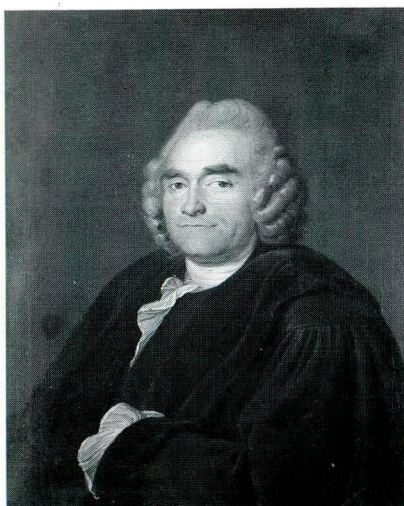
Willem Bartel van der Kooi, 1768-1836.

Bij zijn dood in 1826 legateerde Wassenbergh zijn in 1808 door Van der Kooi geschilderde portret aan het Koninklijk Nederlands Instituut te Amsterdam; het bevindt zich thans nog bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in het Trippenhuis. Bij de inmiddels tot Rijksatheneum gedegradeerde Franeker Academie wilde men blijkbaar ook een beeltenis van de man die meer dan een halve eeuw lang de ster van de Friese wetenschap was geweest, zodat Van der Kooi opdracht kreeg ten behoeve van de Senaatskamer een repliek te vervaardigen van zijn meer dan achttien jaar tevoren geschilderde portret.

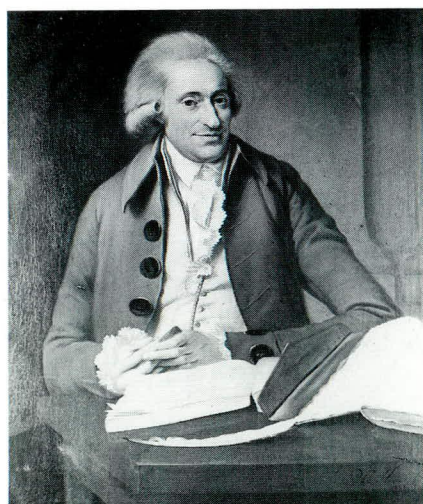
Doek, 85 x 70 cm. Franeker [413].



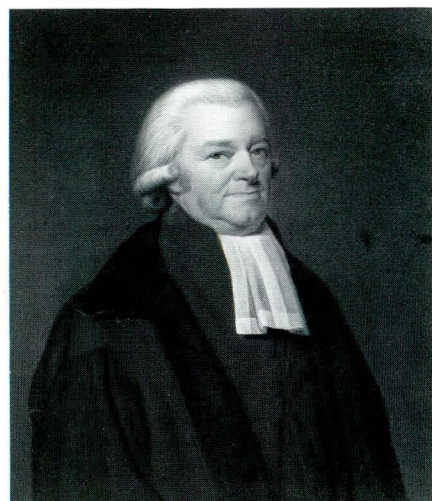
23



24



25



26

27

D. Wytttenbach door L. Moritz, z.j.

Daniel Albert Wytttenbach, 1746-1820. Hoogleraar Griekse en Latijnse Letteren, Geschiedenis et cetera te Leiden 1799-1817; voordien hoogleraar te Amsterdam.

Louis Moritz, 1773-1850.

Het omstreeks 1800-'05 geschilderde portret van de beroemde classicus en historicus Wytttenbach is een karakteristiek voorbeeld van de portretkunst van Louis Moritz, die in de eerste helft van de negentiende eeuw regelmatig opdrachten kreeg voor de vervaardiging van professorenportretten. Moritz' portretten missen de elegantie van die van zijn tijdgenoot Hodges (cat.nr. 28 en 29), maar behoren door hun goede observatie en degelijke uitvoering tot de beste voorbeelden van hun tijd.

Doek, 77 x 62 cm. Leiden [195].

28

S.F.J. Rau door Ch.H. Hodges, 1801

Sebaldo Fulco Johannes Rau, 1765-1807. Hoogleraar Godgeleerdheid, Oosterse Talen en Hebreeuwse Oudheden te Leiden 1787-1807.

Charles Howard Hodges, 1764-1837.

De uit Engeland afkomstige schilder, pastellist en graficus Hodges was de meest succesvolle portrettist in ons land in de periode van de late achttiende eeuw en de eerste decennia van de negentiende eeuw. De beeltenis van de oriëntalist Rau is kenmerkend voor de elegantie van zijn stijl en de sterke Engelse invloed die in zijn werk waarneembaar is.

Doek, 78 x 62,5 cm. Leiden [209].

29

S.J. Brugmans door Ch.H. Hodges, z.j.

Sebaldo Justinus Brugmans, 1763-1819. Hoogleraar Botanie, Natuurlijke Historie, Medicijnen en Chemie te Leiden 1786-1813 en 1815-'19; voordien hoogleraar te Franeker.

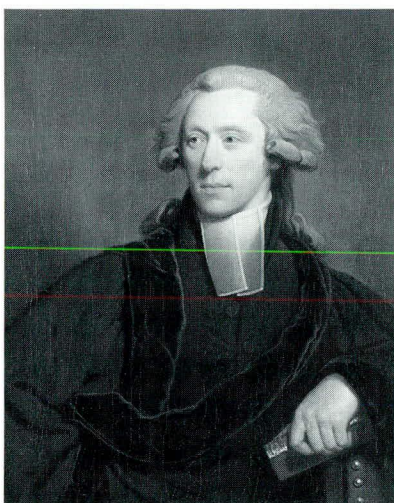
Charles Howard Hodges, 1764-1837.

Hoewel sterk verschillend van het ongeveer vijftien jaar

27



28



29



oudere portret van Rau (cat.nr. 28), is ook de uit ca. 1816 daterende beeltenis van Brugmans, die met de kunstenaar bevriend was, een karakteristiek voorbeeld van het werk van Hodges. Opvallend is de door de opzet van het schilderij en door de weergave van het gezicht duidelijke zelfverzekerdheid van de voorgestelde, die in zijn tijd als geleerde en als universiteitsbestuurder een toonaangevende rol heeft vervuld.

Doek, 77, x 62,5 cm. Leiden [205].

30

J. Bleuland door P. C. Wonder, 1818

Jan Bleuland, 1756-1838. Hoogleraar Medicijnen te Utrecht 1795-1826; voordien hoogleraar te Harderwijk.

Pieter Cornelis Wonder, 1780-1852.

Van de reeks portretten van de hand van Pieter Cornelis Wonder in de verzameling van de Utrechtse Universiteit is dat van de medicus Bleuland het indrukwekkendste. De figuur met vooruitgestoken hand rijst hoog op, zodat het schilderij blijkbaar vervaardigd is om hoog tegen de wand te worden *gehangen*. De tafel met boeken en cilinders met preparaten en het achter de tafel geplaatste skelet zijn duidelijke verwijzingen naar Bleulands wetenschappelijke activiteiten.

Doek, 107,4 x 88,7 cm. Utrecht [113].

31

C. M. Francken door J. Ensing, 1857

Cornelis Marinus Francken, 1820-1900. Hoogleraar Grieks en Latijn te Groningen 1856-'77; nadien hoogleraar te Utrecht.

Jan Ensing, 1819-1894.

Nadat Jan Ensing in de periode 1851-'54 negentien portretten van Groninger hoogleraren had geschilderd als begin van de galerij in de nieuwe Senaatskamer, vervaardigde hij in de daarop volgende jaren nog enkele beeltenissen van nieuw benoemde professoren. Het portret van de classicus Francken uit 1857 behoort tot de beste van de gehele serie. Evenals de andere doeken uit de reeks is de compositie beperkt tot een borstbeeld.

Doek, 70 x 56,5 cm. Groningen [86].

32

J.L.C. Schröder van der Kolk door J.H. Neuman, 1856

Jacob Lodewijk Coenraad Schröder van der Kolk, 1797-1862.
Hoogleraar Anatomie en Fysiologie te Utrecht 1827-'62.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

In de tweede helft van de negentiende eeuw was Jan Hendrik Neuman de meest gezochte professorenschilder. Hoewel hij hoogleraren van diverse universiteiten portretteerde, vindt men vooral veel van zijn werk in de Utrechtse Senaatskamer, waar het merendeel van de portretten uit die tijd van zijn hand is. Sommige zijn na de dood van de voorgestelde met behulp van foto's geschilderd. Schröder van der Kolk werd echter naar het leven geportretteerd en het nogal fotografische karakter van zijn beeltenis is een gevolg van het feit dat Neuman en vele van zijn tijdgenoten in de weergave van hun modellen trachtten te wedijveren met de exactheid van de fotografie.

Doek, op board, 67,4 x 55,9 cm. Utrecht [151].



30

33

P. Harting door J.H. Neuman, 1883

Pieter Harting, 1812-1885. Hoogleraar Farmacologie, Plantenfysiologie, Wiskunde, Proefondervindelijke Wijsbegeerte en Dierkunde te Utrecht 1843-'82; voordien hoogleraar te Franeker.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

Hoewel Pieter Harting nog in leven was toen Neuman in 1883 zijn portret vervaardigde, is het waarschijnlijk dat hij niet of nauwelijks voor de schilder heeft geposeerd. Het portret stemt namelijk dusdanig nauwkeurig overeen met een bewaard gebleven foto van Harting, dat we mogen aannemen dat de schilder deze als voorbeeld heeft gebruikt, waarbij het dagelijkse kostuum van de voorgestelde werd vervangen door toga en bef.

Doek, op board, 65,4 x 55,1 cm. Utrecht [173].

Afbeelding op blz. 17.

34

J.E. Goudsmit door J. Israëls, 1866

Joel Emanuel Goudsmit, 1813-1882. Hoogleraar Romeins Recht te Leiden 1858-'82.

Jozef Israëls, 1824-1911.

Er bestaat een opvallende tegenstelling tussen de sterk fotografische stijl van Neuman en die van de werken van Jozef Israëls, die in de Nederlandse portretkunst uit de periode 1850-'80 een nogal geïsoleerde positie inneemt. De beeltenis van de Leidse jurist Goudsmit is een voortreffelijk voorbeeld van Israëls' stijl, die gekenmerkt wordt door een wat minder gedetailleerde weergave van de uiterlijke trekken maar een grote aandacht voor de uitbeelding van de persoonlijkheid van de voorgestelde.

Doek, 76,5 x 63 cm. Leiden [245].

35

J.R. Thorbecke door J. Israëls, 1875

Johan Rudolph Thorbecke, 1798-1872. Hoogleraar Diplomatieke Geschiedenis, Staatskunde en Rechtsgeschiedenis te Leiden 1831-'50.

Jozef Israëls, 1824-1911.

Drie jaar na de dood van de staatsman en vroegere hoogleraar Thorbecke schilderde Jozef Israëls voor de Senaatskamer te Leiden een portret, dat een veel directer karakter heeft dan doorgaans bij dergelijke postume portretten het geval is. Dankzij enkele briefjes van de schilder aan de zoon van Thorbecke, weten we dat Israëls bij zijn werk de beschikking had over het door de zoon beschikbaar gestelde 'uitstekend gelukte en duidelijke portretje', maar dat hij tevens de familie bezocht om ook zoveel mogelijk andere portretten van de overledene te bestuderen. Het door de schilder geleende portretje is ongetwijfeld een afdruk van de omstreeks 1865/'66 door de Haagse fotograaf Robert Severin gemaakte foto.

Doek, 75 x 61,5 cm. Leiden [234].

Afbeelding op blz. 18.

36

P.H. Schoute door Th. van Duyl-Schwartz, 1911

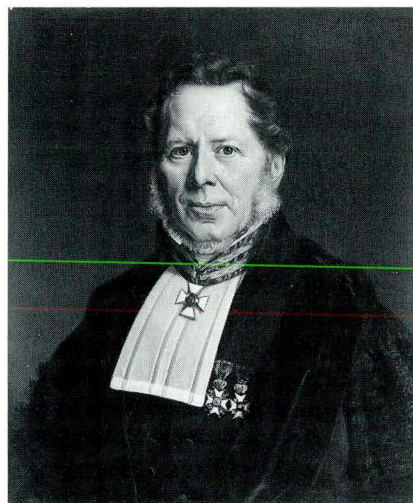
Pieter Hendrik Schoute, 1846-1913. Hoogleraar Wiskunde te Groningen 1881-1913.

Thérèse van Duyl-Schwartz, 1851-1918.

Het succes van Thérèse Schwartz als portrettist is ongetwijfeld niet alleen te danken aan haar kwaliteiten als schilderes, maar ook aan het feit dat op de meeste van haar por-



31



32



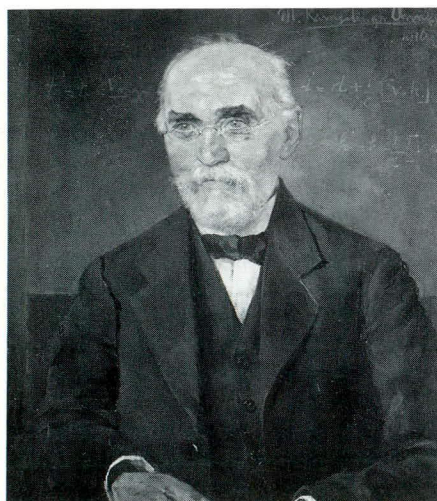
34



36



37



38

tretten de voorgestelden enigszins geïdealiseerd zijn weergegeven. Ook het portret van Schoute, waarop hij door het lage oogpunt dat de schilderes koos hoog oprijst, wordt gekenmerkt door een idealisering, die de geportretteerde een zekere grootsheid verleent.

Doek, 71 x 60 cm. Groningen [120].

37

H. de Vries door Th. van Duyl-Schwartz, 1918

Hugo de Vries, 1848-1935. Hoogleraar Plantkunde te Amsterdam 1878-1918.

Thérèse van Duyl-Schwartz, 1851-1918.

Het portret van de plantkundige Hugo de Vries behoort tot de laatste werken van Thérèse Schwartz. De Vries is weergegeven in zijn studeerkamer, zittend achter een tafel, waarbij pose, gezichtsweergave en schilderwijze bijdragen aan een eerbiedwaardigheid, die het schilderij een monumentaal karakter verleent. Opvallend is de tegenstelling met de zoveel nuchterder weergave van een zeker even eminent geleerde op het in hetzelfde jaar door Jan Veth vervaardigde studeerkamerportret van de sterrenkundige Kapteyn (cat.nr. 43).

Doek, 109,5 x 130,5 cm. Amsterdam [156].

38

H.A. Lorentz door M. Kamerlingh Onnes, 1916

Hendrik Antoon Lorentz, 1853-1928. Hoogleraar Theoretische Natuurkunde te Leiden 1877-'28.

Menso Kamerlingh Onnes, 1860-1925.

De schilder Menso Kamerlingh Onnes onderhield mede dankzij zijn broer, de natuurkundige en Nobelprijswinnaar Heike Kamerlingh Onnes, vriendschappelijke relaties met tal van Leidse hoogleraren, van wie hij er verscheidene portretteerde. Dankzij de zeer persoonlijke stijl van de schilder en de nauwe band tussen portrettist en geportretteerde behoren de vijf schilderijen van Kamerlingh Onnes uit de Leidse Senaatskamer tot de meest treffende Nederlandse professorenbeeltenissen van het begin van deze eeuw. Op het portret van de natuurkundige Lorentz is door de toevoeging op de achtergrond van een schoolbord met formules een originele vorm voor de verwijzing naar het vak van de voorgestelde geïntroduceerd.

Doek, 73,5 x 61 cm. Leiden [310].

39

H.G. van de Sande Bakhuyzen door P. de Josselin de Jong, 1898

Hendrik Gerard van de Sande Bakhuyzen, 1838-1923. Hoogleraar Sterrenkunde te Leiden 1872-1908; voordien hoogleraar te Delft.

Pieter de Josselin de Jong, 1861-1906.

In de jaren omstreeks 1900 behoorde de vrij jong gestorven De Josselin de Jong met Schwartz en Veth tot de meest gezochte portretschilders van ons land. Zijn beeltenissen zijn gedetailleerder van schilderwijze en nuchterder dan die van Schwartz, maar zijn zeker wat vleierder en modieuzer dan die van Veth. Bij het portret van de sterrenkundige Van de Sande Bakhuyzen is de pose zo gekozen dat de wel zeer geringe lichaamslengte van de voorgestelde vrijwel onopgemerkt blijft. De toevoeging van enkele instrumenten en een boekenkast op de achtergrond is kenmerkend voor de bij De Josselin de Jong en diverse van zijn tijdgenoten steeds vaker voorkomende toevoeging van verwijzingen naar het vak van de voorgestelde.

Doek, 82 x 63,5 cm. Leiden [283].

40

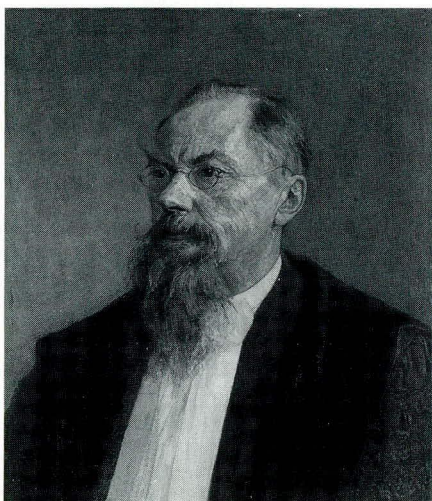
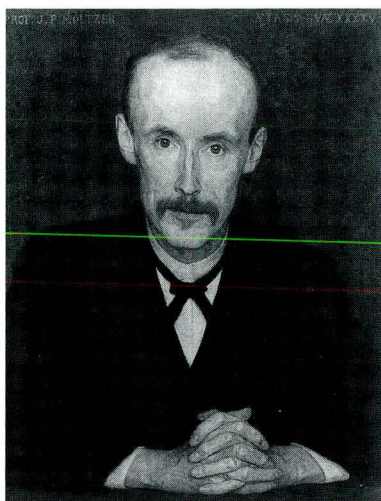
J.P. Moltzer door J.P. Veth, 1896

Jacob Pieter Moltzer, 1850-1907. Hoogleraar Rechten te Amsterdam 1881-'95.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

In de jaren negentig verwierf Jan Veth als portrettist vooral bekendheid door zijn litho's, met name door de reeksen die hij voor de tijdschriften *De Amsterdammer* en *De Kroniek* vervaardigde. Het geschilderde portret van de jurist Moltzer sluit nauw aan bij die litho's, maar verrast ook in vergelijking daarmee door de wel zeer grote directheid. Door de zittende houding met het iets vooroverbuiende lichaam is het langgerekte gezicht met de borende blik nog extra geaccentueerd, terwijl als compositorisch tegenwicht ook op de handen sterke nadruk is gelegd. Met deze op een objectieve presentatie van de persoonlijkheid gerichte weergave sloeg Veth een nieuwe weg in in de Nederlandse portretkunst. Zijn stijl contrasteert sterk met die van de meeste van zijn tijdgenoten.

Paneel, 64 x 49 cm. Amsterdam [160].



41

C.A. Pekelharing door J.P. Veth, 1906-'07

Cornelis Adrianus Pekelharing, 1848-1922. Hoogleraar Pathologie, Biologie en Fysiologie te Utrecht 1881-1918.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

Hoewel het portret van Pekelharing niet meer die overrompelende directheid heeft die de tien jaar oudere afbeelding van Moltzer (cat.nr. 40) kenmerkt, toont Jan Veth zich ook hier een niet op de conventie van het modieuze portret gerichte observator. De kop en romp tekenen zich massief af tegen de egale grijsblauwe achtergrond en met grote aandacht zijn de onregelmatige plooien van het gezicht, de vrij woeste baard en de opstaande wenkbrauwen weergegeven, elementen die Veth blijkbaar alle kenmerkend vond voor de aard van zijn model.

Doek, op board, 65,1 x 54 cm. Utrecht [253].



43

42

T. Cannegieter door J.P. Veth, 1919

Tjeerd Cannegieter, 1846-1929. Hoogleraar Godgeleerdheid te Utrecht 1878-1916.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

In tegenstelling tot Pekelharing heeft Jan Veth de theoloog Cannegieter geportretteerd terwijl hij de beschouwer aanziet. In plaats van de massiviteit van een zware, krachtige figuur zien we hier de vrij broze verschijning van een geleerde op leeftijd, die iets vanuit de hoogte door zijn lorgnet neerziet.

Doek, op board, 67,4 x 56,2 cm. Utrecht [244].



44

43

J.C. Kapteyn door J.P. Veth, 1918

Jacobus Cornelis Kapteyn, 1851-1922. Hoogleraar Sterrenkunde, Waarschijnlijkheidsrekening en Mechanica te Groningen 1878-1921.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

De persoonlijkheid van de Groningse astronoom Kapteyn heeft op Jan Veth diepe indruk gemaakt. Toen hij in 1917



45

opdracht had gekregen een portret van hem te schilderen, schreef hij: 'Professor Kapteyn is een van de geniaalste Nederlanders, die ik ontmoet heb. Een man van een wereldnaam met den eenvoud van een eenvoudigen scheepskapitein, en daarbij van een ongelofelijke levendigheid en helderheid van geest.' Nadat het opgedragen portret voltooid was, besloot Veth nog een andere beeltenis te maken: 'Ik geloof niet, dat dit een slecht schilderij is, maar morgen begin ik toch nog een ander ding van denzelfden merkwaardigen man. Hij zit gewoonlijk een uur of vijf à zes op een dag aan wiskundige tabellen te cijferen, en zoo zie ik hem voor zijn raam zitten, als ik van buiten kom en het laboratorium binnen wil gaan. Welnu, zóó wou ik hem ook nog eens schilderen, omdat ik geloof, dat ik zoo iets heel overtuigends zou kunnen maken. Want hij zit dan werkelijk voor die tafel in geconcentreerde zelfvergetenheid.' Achter Kapteyn hangt aan de wand het portret van Sir David Gill (zie ook cat.nr. 105).

Doek, 74,5 x 84,5 cm. Groningen [Kapteyn Laboratorium].

44

J.P. Kuenen door J.P. Veth, 1922

Johannes Petrus Kuenen, 1866-1922. Hoogleraar Natuurkunde te Leiden 1906-'22.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

Al in 1918 begon Veth aan een portret van de natuurkundige Kuenen, die zijn collega was in de redactie van het tijdschrift *De Gids*. Het portret was nog niet geheel voltooid toen Kuenen in 1922 overleed. Naar het kniestuk maakte de schilder vervolgens replieken, waaronder het borstbeeld voor de Leidse Senaatskamer, dat daar temidden van de andere schilderijen direct opvalt door het tegen een lichte achtergrond afstekende strakke profiel van de voorgestelde.

Doek, 75,5 x 60,5 cm. Leiden [348].

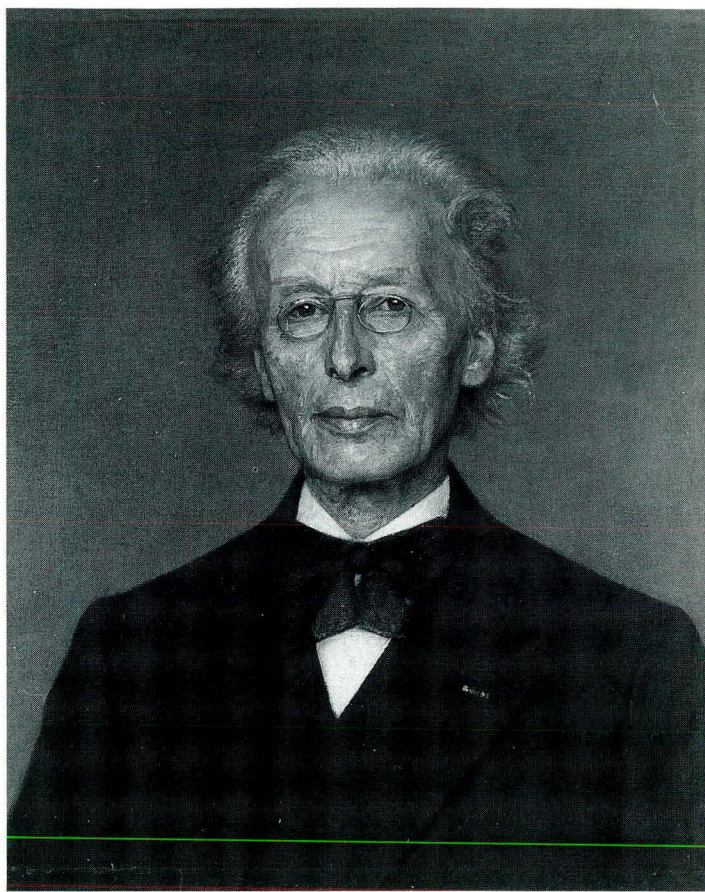
45

S.A. Naber door F. Hart Nibbrig, 1896

Samuel Adrianus Naber, 1828-1913. Hoogleraar Griekse taal- en letterkunde te Amsterdam 1870-'98.

Ferdinand Hart Nibbrig, 1866-1915.

Toen de vooral als pointillistisch landschapsschilder be-



42



kend geworden Ferdinand Hart Nibbrig in 1896 het portret van de Amsterdamse classicus Naber schilderde, was dat een even grote inbreuk op de traditie als Veths zeer verwante portret van Moltzer uit hetzelfde jaar (cat.nr. 40). Door de op de achtergrond aangebrachte overdaad aan verwijzingen naar Nabers belangstelling is hier echter de concentratie op de figuur aanzienlijk minder sterk.

Doek, 58 x 71,5 cm. Amsterdam [133].

46

B.J.H. Ovink door G. Rueter, 1932

Bernard Jan Hendrik Ovink, 1862-1944. Hoogleraar Geschiedenis der Wijsbegeerte, Logica, Metafysica en Zielkunde te Utrecht 1913-'32.

Georg Rueter, 1875-1966.

Georg Rueter heeft in sterke mate de invloed van het werk van Jan Veth ondergaan, maar verwerkte die invloed geleidelijk in een eigen stijl, zoals te zien is in zijn portret van Ovink, dat een aantal jaren na de dood van Veth ontstond. Onder Rueters modellen vinden we meer dan twintig professoren van alle universiteiten, maar vooral uit Utrecht en Amsterdam.

Doek, 70,5 x 57,5 cm. Utrecht [308].

47

W. de Sitter door J. Sluijters, 1933

Willem de Sitter, 1872-1934. Hoogleraar Sterrenkunde te Leiden 1908-'34.

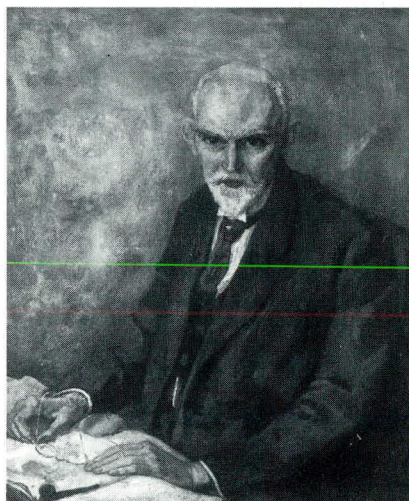
Jan Sluijters, 1881-1957.

Naar wordt verhaald is voor het portret dat de Leidse astronoom De Sitter kreeg aangeboden bij zijn vijfentwintigjarig hoogleraarsjubileum op verzoek van de voorgestelde opzettelijk een dusdanig formaat gekozen dat het niet zou passen in de portretgalerij van de Senaatskamer. Het schilderij kreeg uiteindelijk een plaats op De Sitters werkplek, de Sterrenwacht. De bijzonder indrukwekkende beeltenis, een werk van de schilder Jan Sluijters, valt op door een virtuose schilderwijze en een expressief kleurgebruik.

Doek, 92 x 76 cm. Leiden [359].



46



47



48



50

48

E. van Everdingen door J. Boon, 1943

Ewoud van Everdingen, 1873-1955. Hoogleraar Meteorologie, Klimatologie en Oceanografie 1910-'43.

Jan Boon, 1882-1975.

Diverse van de beste, geschilderde portretten van Jan Boon vallen op door hun bijzonder eenvoudige, tekenachtige opzet, die gepaard gaat met een uiterst sober kleurgebruik. De beeltenis van Van Everdingen lijkt bijna een tegen de lichte achtergrond afgezet silhouet, waarbinnen echter met fijne nuancerings de trekken van de voorgestelde zijn uitgewerkt.

Doek, 65,5 x 55,5 cm. Utrecht [351].

49

A. Einstein door H. Kamerlingh Onnes, 1920

Albert Einstein, 1879-1955. Bijzonder Hoogleraar Natuurkunde te Leiden 1920-'46.

Harm Hendrik Kamerlingh Onnes, 1893-1985.

Hoewel Harm Kamerlingh Onnes' rol als professorenportrettist vooral wordt gemarkeerd door de grote reeks getekende beeltenissen, die hij tussen 1935 en 1942 van Leidse hoogleraren vervaardigde, heeft hij al veel eerder, in het begin van de jaren twintig, enkele fraaie en zeer karakteristieke beeltenissen van hoogleraren geschilderd, waaronder dat van Albert Einstein uit 1920, die vanaf dat jaar als bijzonder hoogleraar regelmatig in Leiden vertoefde. Opvallend zijn de lichte toets van het schilderij en de volkomen ontspannen trekken van de voorgestelde, die het portret een geheel informeel karakter verlenen.

Doek, 100 x 73 cm. Leiden [377].

50

H.J. Backer door J. Dijkstra, 1941

Hilmar Johannes Backer, 1882-1959. Hoogleraar Scheikunde te Groningen 1916-'52.

Johan Dijkstra, 1896-1978.

De Groningse expressionist Johan Dijkstra, onder andere

lid van de kunstenaarsvereniging De Ploeg, heeft in de loop der jaren een aantal hoogleraren uit zijn geboorteplaats geportretteerd. Van deze beeltenissen is dat van de chemicus Backer, dat dateert uit 1941, een van de beste. Nogal ontraditioneel is de wijze waarop het hoofd van de voorgestelde vrij ver is afgewend en de blik vanuit de ooghoeken toch weer op de beschouwer is gericht. Op de achtergrond van het portret ziet men rechts een spiegellijst.

Doek, 68,5 x 54,5 cm. Groningen [172].

51

P. Zeeman door W.G. Hofker, 1936

Pieter Zeeman, 1865-1943. Hoogleraar Natuurkunde te Amsterdam 1900-'35.

Willem Gerard Hofker, 1902-1981.

Evenals men eerder wel bij werken van Jan Veth ziet, heeft de Amsterdamse kunstenaar Willem Hofker zijn portret van de natuurkundige Zeeman geheel in lichte tinten opgezet. Opvallend is daarbij ook de grote ruimte die de achtergrond achter de zittende figuur van de hoogleraar inneemt. Er is in het schilderij een zekere spanning tussen een formele opzet en uitwerking en een zekere mate van informaliteit die de geportretteerde opwekt.

Doek, 97 x 89 cm. Amsterdam [191].

52

C.G.N. de Voofs door J. Mekkink, z.j.

Cornelis Gerrit Nicolaas de Voofs, 1873-1955. Hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde en Middel-Nederlands 1915-'43 en 1945-'46.

Johan Mekkink, 1904-1984.

Het portret van de neerlandicus De Voofs door Johan Mekkink is een onder de Nederlandse professorenbeeltenissen nogal uitzonderlijk voorbeeld van het zogenaamde neo-realisme. In een strakke pose is de voorgestelde weergegeven voor een boekenkast op een wijze die bij eerste aanblik naïef aandoet, maar in werkelijkheid zeer weloverwogen is. De eenvoudige lijst vormt een passende onderstreping van het karakter van het schilderij.

Doek, 67,5 x 55,5 cm. Utrecht [352].



51



52



53

53

F.C. Gerretson door S. Schröder, 1950

Frederik Carel Gerretson, 1884-1958. Hoogleraar Ethnologie en Geschiedenis van Nederlands Oost-Indië 1925-'54.

Sierk Schröder, geb. 1903.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog heeft de schilder Sierk Schröder een groot aantal hooglerarenportretten vervaardigd, maar binnen die reeks schilderijen zien we een grote variatie in vorm en poses. De beeltenis van de historicus Gerretson, die onder het pseudoniem Geerten Gossaert evenzeer als dichter naam verworven heeft, is door de weergave van de voorgestelde in zijn werkkamer een karakteristiek voorbeeld van het moderne geleerdenportret.

Doek, 86 x 100,5 cm. Utrecht [399].



54

54

E.M. Meijers door S. Schröder

Eduard Maurits Meijers, 1880-1954. Hoogleraar Nederlands Burgerlijk Recht en Internationaal Privaatrecht te Leiden 1910-'40 en 1945-'50.

Sierk Schröder, geb. 1903.

In hetzelfde jaar waarin hij de beeltenis van Gerretson (cat.nr. 53) vervaardigde, schilderde Sierk Schröder ook het portret van de jurist Meijers en het is opvallend hoe grote verschillen er tussen de twee schilderijen bestaan, ook al zijn beide hoogleraren zittend aan een werktafel afgebeeld. Door de veel lichtere toets en de egale lichte achtergrond heeft het portret van Meijers een geheel ander karakter dan dat van Gerretson, een duidelijk voorbeeld van de variatie in het portretwerk van Schröder.

Doek, 75,5 x 61,5 cm. Leiden [380].



55

55

J.F. Nuboer door S. Schröder, 1968

Johannes Franciscus Nuboer, 1900-1979. Hoogleraar Algemene Heelkunde te Utrecht 1946-'70.

Sierk Schröder, geb. 1903.

Het vrij breed geschilderde portret van Nuboer heeft



56

dankzij de compositie en dankzij de afbeelding van de vele onderscheidingen een allure, die herinnert aan staatsieportretten van vorsten en presidenten. De voorgestelde draagt behalve zes burgerlijke onderscheidingstekenen uit diverse landen de cappa's behorende bij de door hem ontvangen eredoctoraten van de universiteiten van Leeds, Parijs en Straatsburg.

Doek, 118,5 x 88,5 cm. Utrecht [449].

56

J. Westerdijk door J. Bruijn, 1952

Johanna Westerdijk, 1883-1961. Hoogleraar Ziektekunde der Planten te Utrecht 1917-'52; tevens hoogleraar te Amsterdam.

Jacob ('Bob') Bruijn, 1906-1989.

In de jaren voor en vooral ook na de Tweede Wereldoorlog was Bob Bruijn, een leerling van Georg Rueter, een veelgevraagd portrettist, maar bij de Nederlandse universiteiten is, enkele voorbeelden in Amsterdam en Groningen daargelaten, zijn werk alleen in Utrecht goed vertegenwoordigd. Dit hangt ongetwijfeld samen met het feit dat hij zelf als docent verbonden was aan het Kunsthistorisch Instituut te Utrecht. Zijn beeltenis van Johanna Westerdijk behoort tot de nog steeds zeer zeldzame portretten van vrouwelijke hoogleraren.

Doek, 100 x 80 cm. Utrecht [393].

57

J. Clay door E. Fernhout, 1949

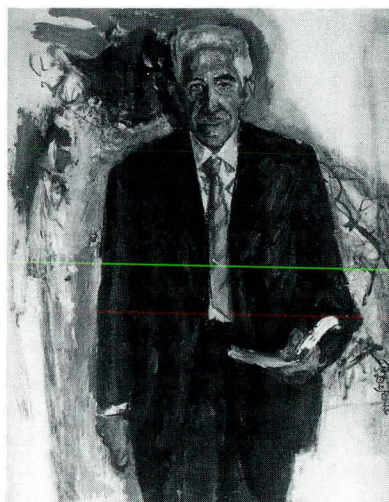
Jacob Clay, 1882-1955. Hoogleraar Natuurkunde te Amsterdam 1929-'52.

Edgar Fernhout, 1912-1974.

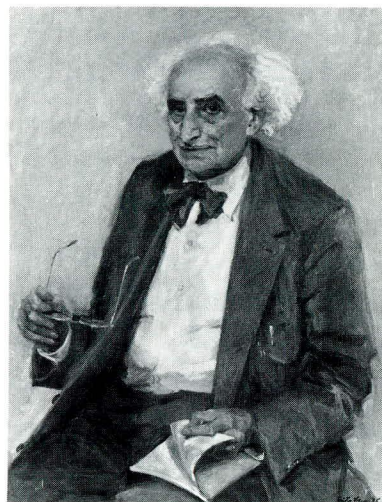
Edgar Fernhout heeft in de jaren kort na de Tweede Wereldoorlog enkele professorenportretten vervaardigd, waarvan dat van de Amsterdamse natuurkundige Clay het opvallendste is. Evenals een halve eeuw eerder Jan Veth al deed en trouwens driehonderdvijftig jaar eerder Paullus Merula in zijn portret van Scaliger (cat.nr. 1), heeft Fernhout gekozen voor een nauwkeurig geschilderd frontaal borstbeeld van een strak aankijkende voorgestelde, waardoor een bijzonder rechtstreeks soort portret is ontstaan. De uitwerking van



57



58



59



60



62



63

het portret van Clay verschilt echter sterk van die van de voorgangers tengevolge van het voor de vroege Fernhout karakteristiek super-realisme.

Doek, 68 x 55 cm. Amsterdam [231].

58

M.G.J. Minnaert door P.J. Defesche, 1964

Marcel Gilles Jozef Minnaert, 1893-1970. Hoogleraar Sterrenkunde te Utrecht 1937-'63.

Petrus Johannes ('Pieter') Defesche, geb. 1921.

De tegenstelling tussen het portret van de astronoom Minnaert en de in felle kleuren opgezette abstracte achtergrond geeft aan het door Pieter Defesche in 1964 vervaardigde schilderij een bijzondere spanning. In de weergave van de figuur zien we ook elementen die in meer conventionele portretten ongebruikelijk zijn, zoals de uitbeelding in een streng frontaal staand kniestuk. Het resultaat van dit alles is dat de voorgestelde geheel los van ruimte en achtergrond is afgebeeld. Opvallend is de wijze waarop een zo traditioneel element als een boek in de hand hier in een zeer brede penseelstreek toch weer een duidelijke functie vervult.

Doek, 130 x 100 cm. Utrecht [430].

59

H. Freudenthal door E. Visser, 1985

Hans Freudenthal, 1905-1990. Hoogleraar Wiskunde te Utrecht 1946-'76.

Erika Visser, geb. 1919.

In haar portret van de tachtigjarige wiskundige Freudenthal heeft Erika Visser een opvallende combinatie van karakteristieke elementen van het geleerdenportret enerzijds en een zeer informele uitbeelding anderzijds bereikt. Daardoor toont dit schilderij tevens dat de traditie van het professorenportret nog steeds voortleeft en dat er daarbij nog steeds nieuwe vormen worden gezocht en gevonden.

Doek, 97,5 x 74,5 cm. Utrecht [453].

60

F. Ruysch door anonieme kunstenaar, z.j.

Frederik Ruysch, 1638-1731. Hoogleraar Ontleedkunde en Plantkunde te Amsterdam 1668-1731.

In de zeventiende en achttiende eeuw werd de beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden gedomineerd door kunstenaars van zuidelijke afkomst. De onbekende kunstenaar van het omstreeks 1675 vervaardigde borstbeeld van Ruysch moet ongetwijfeld gezocht worden in de omgeving van de Antwerpse beeldhouwer Artus Quellinus de Oude (1609-1668) die zich in 1647 in Amsterdam vestigde om daar de leiding te nemen over de werkplaats waar de sculpturale versiering voor het nieuwe Stadhuis werd vervaardigd. Van Quellinus' invloed getuigen de krachtige en ongekunstelde vormgeving en de realistische typering. Frederik Ruysch was een vermaard anatoom die onder andere de ontdekking van de kleppen in lymfe en chylusvaten op zijn naam heeft geschreven. Zijn dochter Rachel (1663-1750) is bekend geworden als schilderes van bloemstukken.

Terracotta, hoogte 55 cm. Amsterdam [79].



61

61

P. van Musschenbroek door J. Cressant, z.j.

Petrus van Musschenbroek, 1692-1761. Hoogleraar Proefondervindelijke Wijsbegeerte en Sterrenkunde te Utrecht 1723-'39; voordien hoogleraar te Duisburg, nadien te Leiden.

Jacob Cressant, geboortjaar onbekend-voor 1766 overleden.

In 1745 werd de collectie van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek in een keer verrijkt met de borstbeelden van de hoogleraren Drakenborgh, Mill, Van Musschenbroek en Otto. Deze vier terracotta's werden geschonken door de zijdefabrikant David van Mollem (1670-1746) die zich in 1740 ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag door dezelfde kunstenaar op dezelfde wijze had laten vereeuwigen (nu in de collectie van het Centraal Museum te Utrecht).

Terracotta, hoogte 62 cm. Utrecht [74].

62

A. Drakenborgh door J. Cressant, z.j.

Arnoldus Drakenborgh, 1684-1748. Hoogleraar Historie en Welsprekendheid te Utrecht 1716-'48.

Jacob Cressant, geboortjaar onbekend-voor 1766 overleden.

Van Jacob Cressant is niet veel meer bekend dan dat hij in Abbeville gewerkt heeft en omstreeks 1728 naar Utrecht kwam om in opdracht van Van Mollem te werken aan de sculpturale verfraaiing van diens buiten Zijdebalen, en ook om nog enkele andere werken in Utrecht uit te voeren. De vier busten in de Universiteitsbibliotheek, gemaakt in de periode 1740-'45, vormen het hoofdwerk in het kleine oeuvre dat van deze beeldhouwer bekend is. Zij laten hem kennen als een barokkunstenaar van internationale allure.

Terracotta, hoogte 67,5 cm. Utrecht [68].

63

C. Segaar door D. Mulder, 1793

Carolus Segaar, 1724-1803. Hoogleraar Griekse Taal en Uitlegging van het Nieuwe Testament te Utrecht 1766-1803.

David Mulder, 1746-1825.

Uit het einde van de achttiende eeuw dateren de gipsen medaillonportretjes die als sculpturale tegenhangers van de toen zo populaire getekende silhouetten beschouwd kunnen worden. Vooral in Utrecht stond deze vorm van portretkunst in aanzien. Verschillende hoogleraren die al met een geschilderd portret in de Utrechtse Senaatskamer vertegenwoordigd waren, lieten zich ook op deze wijze vereeuwigen. De Utrechtse beeldhouwer David Mulder gold blijkbaar als de specialist op dit gebied. Het merendeel van deze plaquettes, waarvan er enkele in een beperkte oplage zijn vervaardigd, is van zijn hand.

Gips, 28 x 21 cm. Utrecht [98].

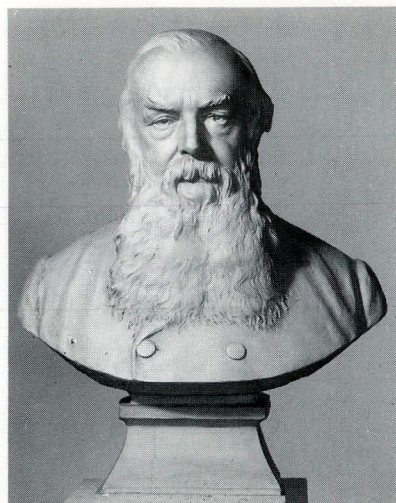
64

J.F. Hennert door D. Mulder, 1787

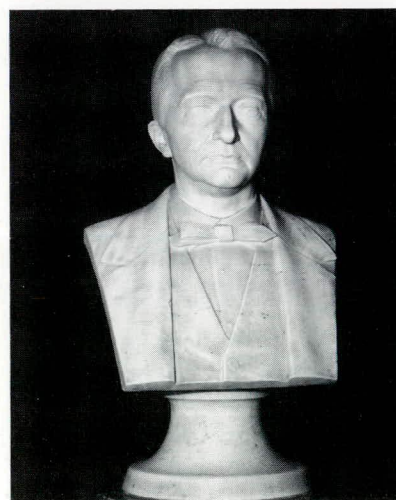
Johann Friedrich Hennert, 1733-1813. Hoogleraar Wijsbegeerte, Wis- en Sterrenkunde te Utrecht 1764-1804.

David Mulder, 1746-1825.

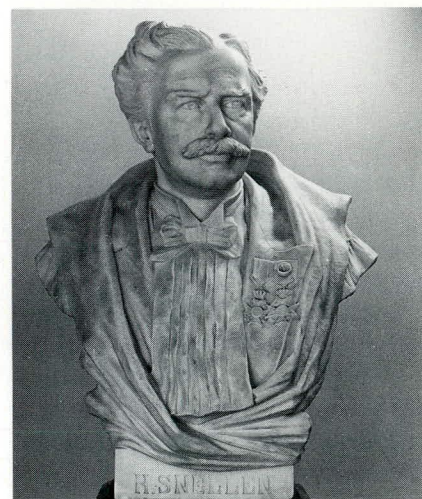
In december 1786 diende de prinsgezinde hoogleraar J.F. Hennert zijn ontslag in omdat, zoals hij mededeelde, 'ik in de tegenswoordige onaangename tijden voor kwade gevolgen omtrent mijne persoon en mijne veiligheid moet bedacht zijn'. Ter gelegenheid van dit gedwongen vertrek kreeg hij op 26 februari 1787 van zijn leerlingen het medail-



65



66



67

lonportret aangeboden. Bij zijn terugkeer in de herfst van dat jaar, toen de patriotten de vlucht hadden genomen, kreeg het portret een plaats in de Senaatskamer temidden van de geschilderde portretten.

Gips, 17 x 11,5 cm. Utrecht [102].

65

C. W. Opzoomer door B. J. W. M. van Hove, 1886

Cornelis Willem Opzoomer, 1821-1892. Hoogleraar Wijsbegeerte te Utrecht 1846-'89.

Bartholomeus Johannes Wilhelmus Maria ('Bart') van Hove, 1850-1914.

In de tweede helft van de negentiende eeuw deed het beeldhouwde portret zijn intree in de universitaire portretgalerijen. Vooral de Utrechtse verzameling is sindsdien sterk uitgebreid met sculpturen. Bart van Hove, hofbeeldhouwer en hoogleraar aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, was de belangrijkste vertegenwoordiger van het academisch naturalisme dat was overgewaaid uit Frankrijk en België en hier de officiële beeldhouwkunst bepaalde.

Gips, hoogte 69 cm. Utrecht [205].

66

J. E. van Iterson door P. Pander, 1903

Jan Egens van Iterson, 1842-1901. Hoogleraar Heelkunde, Geneeskundige Politie te Leiden 1878-1901.

Pier Pander, 1864-1919.

Na het behalen van de gouden Prix de Rome in 1885 vestigde Pier Pander zich blijvend in Rome waar hij, onder invloed van de classicistische beeldhouwkunst van Canova en Thorwaldsen, een extreem classicistische stijl ontwikkelde die hem vooral als portrettist veel roem bezorgde. Prominente landgenoten reisden af naar Rome om voor Pander te poseren. Het postume portret van Van Iterson is waarschijnlijk eveneens in Rome tot stand gekomen.

Marmer, hoogte 66 cm. Leiden [291].



Helaas is cat. nr. 66 door onvoorziene omstandigheden niet op de tentoonstelling aanwezig



67

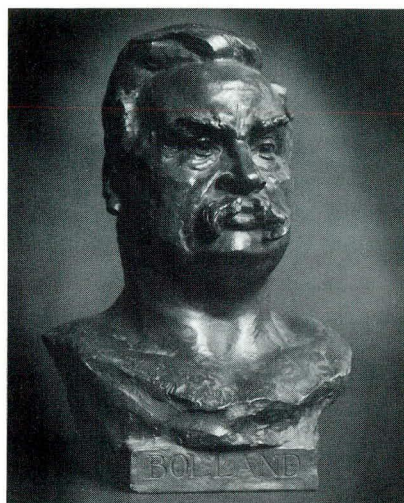
H. Snellen Sr. door A.F.H. Falise, 1907

Hermanus Snellen Sr., 1834-1908. Hoogleraar Oogheelkunde te Utrecht 1877-'99.

Augustinus Franciscus Henri Falise, 1875-1936.

De beeldhouwer August Falise is een late vertegenwoordiger van de naturalistische traditie die zijn oorsprong had in het academische onderwijs uit de negentiende eeuw. De enigszins schilderachtige toets van zijn portretten wijst op de invloed die hij onderging van het impressionisme van beeldhouwers als Rodin en Meunier. De oogheekundige Hermanus Snellen Sr. was niet alleen een geleerde van formaat. Als actief lid van het Utrechtse genootschap Kunstliefde gaf hij blijk van grote kunstzin en trad hij wat dat betreft in de voetsporen van Jan Bleuland, de Utrechtse hoogleraar en mecenas uit het begin van de negentiende eeuw.

Marmer, hoogte 80 cm. Utrecht [225].



68

68

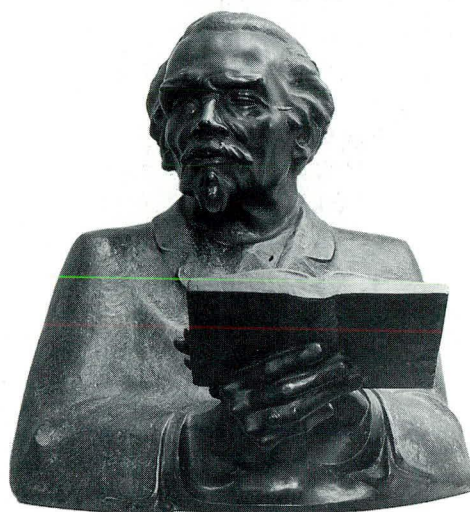
G.J.P.J. Bolland door A.P. Termote, 1918

Gerardus Johannes Petrus Josephus Bolland, 1854-1922. Hoogleraar Geschiedenis der Wijsbegeerte, Logica, Metaphysica en Zielkunde te Leiden 1896-1922.

Albert Polydor Termote, 1887-1978.

Termote was een van de Belgische kunstenaars die zich na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog voorgoed vestigden in Nederland. Hier onderging hij de stilerende invloed van de architectonische richting die de Nederlandse beeldhouwkunst toen bepaalde, zonder daarbij geheel en al afstand te doen van het krachtige realisme dat zijn Belgische vorming verraaft. Het portret van de filosoof Bolland dat uit zijn vroegste Nederlandse periode dateert, verrast door het technisch vermogen waarover de jonge kunstenaar reeds beschikte en de psychologische typering waartoe hij in staat was.

Brons, hoogte 34 cm. Leiden [buiten catalogus].

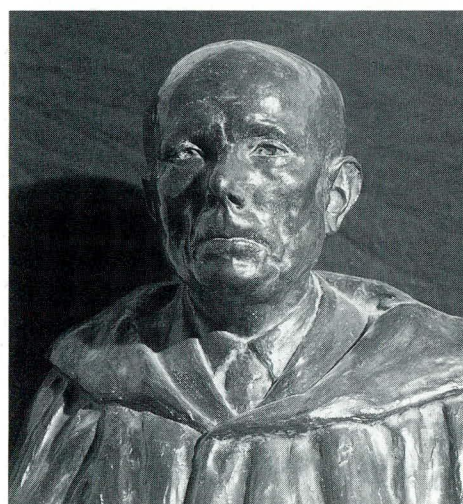


69

69

G. Heymans door W.J. Valk, 1927

Gerard Heymans, 1857-1930. Hoogleraar Geschiedenis der Wijsbegeerte, Logica, Metaphysica en Zielkunde te Groningen 1890-1927.



70

Willem Johannes Valk, 1898-1977.

De beeldhouwer Willem Valk leerde evenals de meeste van zijn collega's het vak in de praktijk. Een academische opleiding gaf een artistieke wending aan zijn als ambachtsman begonnen loopbaan. Valk werd de Groninger representant van de sociaal-getinte, architectonische richting binnen de beeldhouwkunst die in de jaren twintig en dertig, vooral in Amsterdam, tot bloei kwam in samenwerking met architecten en politici van socialistische huize. Deze politieke voorkeur verklaart mogelijk de Lenin-achtige trekken die het Heymans-borstbeeld vertoont.

Brons, hoogte 68 cm. Groningen [142].

70

N.P. Tendelo door J.G. Wertheim, 1929

Nicolaas Philip Tendeloo, 1864-1945. Hoogleraar Ziektekundige Ontleedkunde te Leiden 1904-'34.

Johannes Gustaaf ('Jobs') Wertheim, 1898-1977.

Het borstbeeld van Tendeloo is een vroeg werk van de beeldhouwer Jobs Wertheim die zijn academische vorming in het buitenland kreeg en daardoor meer openstond voor het classicistisch naturalisme van moderne Franse beeldhouwers als Maillol en Despiau dan zijn Nederlandse vakbroeders die zich in dienst stelden van de architectuur. Tendeloo is weergegeven in toga waarmee dit borstbeeld een van de

weinige gebeeldhouwde hoogleraarsportretten is dat als zodanig te herkennen valt. Wertheim, na de Tweede Wereldoorlog oprichter van Openbaar Kunstbezit, was een veel gevraagd portrettist van wie verscheidene werken in Nederlands universitair bezit zijn.

Brons, hoogte 57 cm. Leiden [338].

71

A. Verwey door L.O. Wenckebach, 1934

Albert Verwey, 1865-1937. Hoogleraar Nederlandse Letterkunde en haar Geschiedenis en de Aesthetische Kritiek te Leiden 1924-'35.

Ludwig Oswald Wenckebach, 1895-1962.

Oswald Wenckebach, zoon van de beroemde medicus en hoogleraar Karel Frederik Wenckebach, doorliep de beeldhouwklas van de Weense academie maar werd artistiek gevormd tijdens een jarenlang verblijf in Griekenland. In 1935 werd hij hoogleraar in het boetseren en beeldhouwen aan de Technische Hogeschool te Delft. Even daarvoor maakte hij het portret van Albert Verwey waarmee zijn reputatie als portrettist gevestigd was. Karakteristiek voor de portretkunst van Wenckebach is de uiterst realistische weergave waarbij de verschijning van de voorgestelde de hand van de kunstenaar welhaast doet vergeten.

Brons, hoogte 38 cm. Leiden [buiten catalogus].

Tussen status en beroep
Vier eeuwen universiteit en professoraat



De universiteit als maatschappelijke instelling, de wetenschap als een sociaal verschijnsel, het professoraat als een beroep, daarover gaat dit hoofdstuk. Het geeft achtergrond aan een geschiedenis van vier eeuwen professorenportret in de Noordelijke Nederlanden. Deze invalshoek komt nog maar recent in de universiteitsgeschiedenis aan bod. Tot een tiental jaren geleden stond die geschiedenis in het teken van de nostalgie en beperkte zich tot de ontwikkeling van instellingen en de vooruitgang van de wetenschap. Sedertdien is men meer gaan letten op het maatschappelijk draagvlak van de universiteit en op de sociale waarde van haar kennis. Die accentverlegging is zinvol want voor ieder die de krant leest is het zonneklaar dat universiteiten – en hiermee de professoren – in belangrijke mate sociale verschijnselen zijn. Dat gold in de oude maatschappij niet minder sterk dan in de moderne.

Het is 'ein weites Feld', om met een bekend Duits romanpersonage te spreken. Wie zijn beperking niet in de stof wil zoeken, moet het in de aanpak doen; grove sjablonen helpen bij het schrijven van grote letters. In het vervolg wordt gebruik gemaakt van ruwe markeringsen, zoals theorie en praktijk, rede en ervaring, vrije studie en beroepsonderwijs. Dat zijn begrippen die alleen maar bruikbaar zijn als de lezer zo vriendelijk is ze door de oogbaren te bekijken, in het impressionisme dat het domein van de historicus is.

I

Het middeleeuwse begin

De universiteit is een middeleeuwse uitvinding. Het woord *universitas* betekende oorspronkelijk zoiets als vereniging en werd gebruikt voor elk collectief in de middeleeuwen, of het nu een gilde of iets anders was. Eén van die *universitates* was de gemeenschap van studenten of van studenten en meesters, aangegaan ter onderlinge bescherming en verdediging van rechten. De scholen die in de twaalfde eeuw ontstonden werden eerder aangeduid met de term *studium generale*, dat wilde zeggen, scholen waar de zeven vrije kunsten, de theologie en het kerkelijk recht onderwezen werden.

De eerste universiteiten Behalve in Italië waar zich een aantal lekenscholen bevonden, waren alle scholen in de middeleeuwen gebonden aan een religieuze instelling, een klooster of een kerk. Erg indrukwekkend was het onderwijs dat er gegeven werd niet, vaak niet meer dan wat een dienstbaar kopiist en nederig monnik van node had. Sommige scholen stonden ook open voor andere leerlingen, adellijke jongeren met ouders die een wat grotere intellectuele vorming voor hun kroost op prijs stelden. Een aantal ervan, met name die in de grote steden gelegen waren, ontwikkelde zich in de twaalfde eeuw tot beroemde scholen met bekende leermeesters, die hun leerlingen van heinde en ver tot zich trokken.

Aan het eind van de twaalfde eeuw was er te Parijs al sprake van een *universitas magistrorum et scholarium*, een gemeenschap van meesters en scholieren, waarbij men bij meester vooral moet denken aan iemand die een graad behaald had en die óf verder studeerde voor een hogere graad óf les gaf. Vaak deed zo iemand trouwens beide. Die gemeenschap verkreeg in 1215 van een pauselijke gezant een bul waarbij de voorafgaande ontwikkeling bekrachtigd en de groei naar een autonome organisatie met eigen voorrechten mogelijk gemaakt werd.

De basis van het onderwijs werd gevormd door de zogenaamde *artes liberales*, de zeven vrije kunsten, die de opleiding van de beschaafde Romein hadden bepaald. Ze waren verdeeld in het *trivium* en het *quadrivium*. Het trivium bestond uit *grammatica*, *rhetorica* en *dialectica*, de taalkunde, de kunst om te spreken en de kunst om te redeneren. Hieruit ontwikkelden zich later de zogenaamde geesteswetenschappen: letterkunde en geschiedenis uit de *grammatica*, filosofie uit de *dialectica*. De retoriek vormde het uitgangspunt van de rechtenstudie, die van het Romeinse recht vooral. Het quadrivium omvatte *arithmetica*, *geometria*,

Afb. 13 Portret van Justus Lipsius (cat.nr. 72). Schilderij door anonieme kunstenaar.

Leiden, Universiteitsbibliotheek.

astronomia en *musica*, waarbij de eerste drie de kundigheden waren die een Romein nodig had om zijn landgoed te beheren. Ze vormden de basis voor de wiskunde en de sterrenkunde. De natuurkunde ontwikkelde zich vooral als onderdeel en vooropleiding van het geneeskundig onderwijs. De medicijnen behoorden overigens lang niet altijd tot het onderwijsaanbod van een universiteit.

Op deze manier ontwikkelde zich een instelling met een bepaalde organisatie van bestuur en onderwijs. Bestuurlijk was de universiteit een staatje in de stad met een bestuur uit het eigen midden gekozen onder voorzitterschap van de *rector magnificus*. Het bezat een aantal door de kerkelijke of rijksoverheid gegarandeerde voorrechten, zoals een eigen rechtbank en vrijstelling van krijgsverrichtingen of belastingplichten. Het onderwijs was onderverdeeld in zogenaamde *facultates*, oorspronkelijk zoiets als kundigheden maar in dit verband stond het voor de vier onderwijsgebieden van de universiteit: de *artes* als voorbereidende studie waarna men zich specialiseerde in de theologie, de beide rechten (het wereldlijk of Romeins Recht en het kerkelijk recht) of de medicijnen.

De middeleeuwse studenten Een essentieel kenmerk van de middeleeuwse student, waar de kerk niet welwillend tegenoverstond, was het rondtrekken van leraar naar leraar. De heilige Antonius had al gezegd: 'Blijf in uw cel en uw cel zal u alles leren.' De oude abt Luan voegde er aan toe: '*ubi stabilitas, ibi religio*' – bestendigheid en religie zijn één. Maar de student werd een rondtrekkend zwerver, een stokebrand, een armoedzaaiër die teerde op de gastvrijheid van de christenmens. *Solutes et errantes*, avonturiers en vagebonden waren ze, verkopers van valse relikwieën, die aan hun honger naar kennis het recht op klaplopen ontleenden.

Het recht op veel meer trouwens. Tot de vaste privileges van allen die aan een universiteit verbonden waren behoorden, zoals gezegd, verschillende vrijstellingen, zoals van het betalen van belasting, met name op bier en wijn. Eén van de belangrijkste privileges was wel dat de studenten en professoren onttrokken waren aan de wereldse jurisdictie en hun eigen rechtbank hadden. De conflicten tussen 'town and gown' waren dan ook niet van de lucht, maar taai hield de universiteit vast aan haar onafhankelijkheid, haar door paus of keizer geschonken autonomie.

De meeste lidmaten van de universiteit waren inderdaad arm. De *pauperes studentes* verdringen zich in de inschrijfgeregisters. Het salaris van de professor ging dat van een handwerksman nauwelijks te boven; slechts een enkele vermaarde geneesheer of beroemde jurist wist een hoog salaris te bedingen. Met privé-colleges, kopieerwerk en het in de kost

nemen van studenten moest het grootste deel van hen zich staande houden. De universiteit gaf aanzien, maar geen fortuin. De rijkdom van deze armoedzaaiers was de wetenschap, een gave Gods, '*unde vendi non potest*', dientengevolge geen koopwaar.

Het onderwijs was niet goedkoop maar klachten golden eigenlijk alleen de hoge boekenprijzen. Juist de middeleeuwer wist wat gemeenschappelijk bezit was en dat gold zeker ook voor boeken. Trouwens, veel van wat ze deden was een collectieve onderneming. Volgde men geen college dan was men aan het disputeren. De dag duurde van zeven tot zeven en vakantie kende men niet. In de onherbergzaamste leslokalen, onder de extreemste omstandigheden, boetseerde een kleine groep enthousiastelingen aan een gemeenschappelijke levensstijl. De kamergeleerde, de eenzame pluizer, hij bestond niet, verschillen tussen docenten en studenten evenmin. De universiteit was één grote broederschap die de leden verzekerde van onderlinge hulp, die zieken en stervenden steunde en doden begroef.

De universiteit in de Renaissance Het succes van de universiteiten is hun ondergang geweest. Vanaf de veertiende eeuw ging niet alleen de kerk, maar ook de wereldlijke overheid inzien dat een universiteit functioneel was, bijvoorbeeld voor het opleiden van ambtenaren. In de vijftiende eeuw zien we dan ook de systematische stichting van universiteiten, die wel niet allemaal levensvatbaar bleken, maar die, voor zover ze dat wel waren, met handen en voeten gebonden waren aan de overheid die hen in het leven geroepen had.

Zo ontstond het idee van maatschappelijke promotie door middel van universitaire studie. De ambtenaren en gerechtsdienaren gingen een gesloten kaste vormen, een *noblesse de robe*, met monopolie van de baantjes. De universiteit kreeg aristocratische neigingen. Arme studenten werden zoveel mogelijk geweerd. Weelderige kledij deed zijn intrede, pracht en praal gingen de universitaire ceremonieën kenmerken, haar gebouwen werden paleizen, haar professoren werden op gelijk niveau met de adel getild.

Het Nederlandse onderwijsnetwerk

In Nederland is de universiteit nooit een onafhankelijke grootheid geweest. Zij vormde het bovenste gedeelte van een onderwijspiramide die vaak meer bewondering oogstte door de breedte van de voet dan door de hoogte van de top. De Florentijn Guicciardini, die een aantal jaren in Antwerpen woonde en de Nederlanden goed kende, schreef in 1567 dat het land niet alleen een groot aantal zeer ontwikkelde lieden bezat, maar ook dat bijna iedereen, ook op het platteland, lezen en schrijven kon. Wie iets wil begrijpen van het produkt van de universiteit en de daaraan gekoppelde maatschappelijke waarde van de professor, moet een blik werpen op de hele piramide.

Het lager onderwijs in de Republiek Ook al weten we niet precies hoe het met de alfabetisering in de Republiek gesteld is, op grond van wat we weten van de leescultuur en de dichtheid van het schoolnetwerk, van wat steekproeven (bijvoorbeeld de telling van de ondertrouwakten te Amsterdam) en op grond van indrukken van tijdgenoten, geldt de Republiek samen met de rest van luthers en calvinistisch Noord-Europa als een gebied met verhoudingsgewijs vrij weinig analfabetisme. Echte cijfers hebben we pas van het eind van de achttiende eeuw; ongeveer drievierde van de mannen en drievijfde van de vrouwen is dan in staat een handtekening te zetten.

Lager onderwijs voor velen was de leus van de Hervorming. Het protestantisme is een geloof van lezers en het doel van het onderwijs was niet zozeer schrijven als wel lezen: om 'ordentelijk te kunnen lezen in Gods woord'. Op de Dordtse synode van 1618 werd zelfs verlangd dat aan de armen gratis onderwijs werd gegeven, opdat niemand verstoken bleef van de 'weldaet der scholen'. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw kende vrijwel elk kerkdorp een openbare schoolmeester, die meestal ook koster en voorzanger was, door de kerk betaald werd en onder toezicht van de kerk stond.

Vanaf de zeventiende eeuw kende de Republiek een schoolstelsel dat voor vrijwel elke sociale klasse en elk niveau van opleiding een instelling kende. In de hogere regionen gaf men het primaire onderwijs zelf of men nam een huisonderwijzer, praeceptor of gouverneur in dienst. Wie dat niet kon betalen stuurde zijn kinderen meestal vroeg, vanaf het derde jaar, naar particuliere matressenschooltjes waar ze wat letters en gebeden leerden. De meeste kinderen bezoch-



Afb. 14 Portret van Daniel Heinsius (cat.nr. 74). Schilderij door anonieme kunstenaar.

Leiden, Universiteitsbibliotheek.



Afb. 15 Portret van Claudius Salmasius (cat.nr. 75). Schilderij toegeschreven aan David Bailly, 1636.

Leiden, Universiteitsbibliotheek.

ten de school van hun vijfde tot hun tiende jaar; alleen op de armenscholen bleven de kinderen wel tot hun zestiende, maar meestal kwamen ze ook op latere leeftijd aan en bovendien hadden ze maar een paar uur per dag school: het grootste deel van de dag moesten ze werken.

Voor wie geld had om zijn kinderen langer op school te laten, stonden wederom veel mogelijkheden open. De hogere klassen bedienden zich ook hier vaak van het huisonderwijs of van de zogeheten Latijnse school. Het doel van die school was de kinderen, behalve lezen, schrijven en rekenen, vooral Latijn en een beetje Grieks en natuurlijk veel godsdienst bij te brengen. De 'Schoolordre' van 1625 bracht orde in deze vorm van onderwijs: overal zes klassen en eenheid van leerplan. In theorie omvatte dat ook wat logica, geschiedenis en aardrijkskunde. Voor de gegoede of minder gegoede burgerij waren er de zogenaamde Franse scholen waar men naast het Nederlands ook Frans of zelfs een andere 'moderne' taal leerde en waar rekenen en boekhouden belangrijk waren. Daarnaast bestond er een reeks van beroepsopleidingen in gilde- of praktijkverband.

Een gewone burger die nog meer geld wenste te besteden kon zijn zoon een hogere beroepsopleiding geven, handelspraktijk in het buitenland of een opleiding tot civiel of militair ingenieur. De genie-, kadetten- of zeevaartschool was een mogelijkheid evenals een praktische medische opleiding tot chirurgijn, verloskundige of veearts. Ook praktijkopleidingen tot apotheker, notaris of procureur behoorden tot de mogelijkheid. Voor de hogere burgerij en daarboven was er de universiteit. De adel maakte daar overigens weinig gebruik van, maar leerde zijn zonen liever wat paardrijden en schermen en stuurde hen daarna op een *Grand Tour*.

Het hoger onderwijs in de Republiek Voor de op het eerste gezicht kleine groep die gebruik maakte van het universitaire onderwijs was er in de Republiek een indrukwekkend aanbod. Ter meerdere glorie van zichzelf of om een kundig geleerde binnen de poorten te houden, kon een stad ertoe overgaan een bepaalde leerstoel te vestigen, of dat nu voor theologie, rechten of medicijnen was. Verder gaf de relatieve religieuze tolerantie de bloei van allerlei seminaries te zien. Als een stad werkelijk aan de weg wilde timmeren, richtte ze een illustere school of atheneum op, waar meerdere vakken op universitair niveau werden onderwezen. Illustere scholen bevonden zich te Amsterdam, Deventer, Dordrecht, 's-Hertogenbosch, Breda, Middelburg, Rotterdam, Maastricht en Zutphen. Tenslotte waren er de universiteiten. In onderscheid met de illustere scholen herbergden zij alle faculteiten en bezaten het '*jus promovendi*', het recht graden te verlenen.

Dit recht had vanouds toebehoord aan de landsheer. De eigenaardige staatkundige organisatie van de Republiek, die in wezen een bond van onafhankelijke staten was, bracht met zich mee dat elke provincie zijn eigen universiteit wilde hebben. Zo kregen Holland en Zeeland (Leiden, 1575), Friesland (Franeker, 1585), Groningen (Groningen, 1614), Utrecht (Utrecht, 1636), Gelderland (Harderwijk, 1648) allemaal hun eigen hogeschool. Het krioelde van het onderwijs in de Republiek. Maar het krioelde niet door elkaar heen. Twee zaken zorgden ervoor dat de universiteit als door een onoverkomelijk water gescheiden bleef van de rest: het gebruik van het Latijn bij het onderwijs en de bekroning ervan in de vorm van de academische graad.

Het lager onderwijs in het Koninkrijk Bij de inlijving bij Frankrijk maakten de inspecteurs Cuvier en Noël de rekening op van het onderwijssysteem. Het lager onderwijs achtten zij 'boven elke lof verheven', de Latijnse school 'beneden ieder kritiek' en van de universiteiten waren er gewoon teveel. Op het stramien van die evaluatie is tijdens het koninkrijk Nederland voortgeborduurd. Het centrale schoolstelsel voor het lager onderwijs, het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs en de schoolinspectie, allemaal erfenissen van de Bataafse tijd, werden verder ontwikkeld, schoolverzuim werd tegengegaan. Er kwam een klassikaal stelsel met een maximale grootte van de klassen. Uiteindelijk werd in 1901 zelfs een leerplicht ingevoerd. Aan het eind van de negentiende eeuw was nog slechts vijf procent van de mannen en tien procent van de vrouwen analfabeet.

Ook het nijverheidsonderwijs werd, aanvankelijk aarzelend maar na 1840 voortvarend, aangepakt. Er ontstond een netwerk van tekenscholen en tekenacademies, die niet alleen bestemd waren voor kunstenaars maar ook voor timmerlieden, metselaars, architecten, enzovoort. Er kwamen zogenoemde industriescholen waar de eerste beginselen van de toegepaste wis- en scheikunde werden gedoceerd. Van 1844 dateert de eerste ambachtsschool, twee jaar daarvoor was de eerste Nederlandse polytechnische school te Delft geopend.

Het hoger onderwijs in het Koninkrijk In de Latijnse school treft men wederom de cesuur van het hele stelsel. In de onderwijswet van 1815, Organiek Besluit gedoopt, werd de Latijnse school beschouwd als 'de eerste trap van het hoger onderwijs'. Daarmee was bij wet vastgelegd wat in de achttiende eeuw was gegroeid. Maar in de loop van de jaren veertig kreeg de school, inmiddels gymnasium geheten, er een tweede afdeling bij, gericht op meer praktische vakken. In 1863 werd die uitbreiding weer ongedaan gemaakt en

kwam de Hogere Burgerschool (HBS) tot stand, een feit van uitzonderlijke betekenis, zij het van andere uitwerking dan de bedoelde.

Het paradoxale aan de (hogere) burgerschool was wel dat hier een schooltype bedoeld werd voor algemeen vormend theoretisch onderwijs. Nadrukkelijk weerde Thorbecke elk praktisch-technisch onderwijs van deze school. Resultaat was dat de tweejarige burgerschool niet van de grond kwam en de HBS zijn belangrijkste vruchten afwierp als vooropleiding voor de exacte studierichtingen aan de universiteit. Met de Hoger Onderwijswet van 1876 werd ook een nieuw begin gemaakt met de gymnasia.

Ook wat het hoger onderwijs betreft sloot het Organiek Besluit van 1815 aan bij de situatie uit de Republiek. Het kende drie rijksuniversiteiten (Leiden, Utrecht, Groningen), twee rijksathenea (Franeker en Harderwijk) en vier gemeentelijke athenea (Amsterdam, Middelburg, Deventer en Breda). Deze vanaf het begin verouderde toestand werd snel ondermijnd door het feit, dat een zó dicht onderwijsnet op een zó geringe bevolking niet levensvatbaar was. De athenea te Middelburg en Breda kwamen niet van de grond, die van Harderwijk, Franeker en Deventer werden, respectievelijk in 1818, 1843 en 1878, gesloten.

De Hoger Onderwijswet van 1876 maakte van het Amsterdamse Athenaeum een universiteit. Een belangrijke wetswijziging in 1905 schonk aan bijzondere universiteiten – op dat moment bestond nog alleen de Vrije Universiteit (VU), sedert 1880 – de mogelijkheid graden te verlenen en veranderde de naam van de polytechnische school in Technische Hogeschool. Vele bijzondere universiteiten zouden de VU volgen, evenals een aantal technische hogescholen.

Hadden vroeger paus of keizer aan de verschillende universiteiten privileges geschonken en daarmee borg gestaan voor hun onafhankelijkheid, in de Republiek deden de provinciale staten dat. Zo kregen de universiteiten een aantal rechten die vaak een doorn in het oog waren van de stadsbestuurders.

De organisatie van de universiteit Ook de Nederlandse universiteiten kenden de zogenaamde immuniteiten. Alle academieburgers waren vrijgesteld van het betalen van tolgeden, ze hoefden geen onderdak te verlenen aan soldaten of zelf deel uit te maken van de schutterij. Een belangrijk privilege was de vrijdom van belasting op zout, koffie, thee en vooral bier en wijn. Wat dat laatste betreft, kwam men al snel tot de ontdekking dat er een maximum gesteld moest worden. En dat men er toezicht op moest gaan houden wie zich zoal liet inschrijven als student.

Het belangrijkste voorrecht was het zogenaamde *privilegium fori* ofwel de 'universitaire vierschaar'. Deze rechtbank behandelde alle strafgevallen waarbij een persoon betrokken was die op de een of andere manier tot de universiteit behoorde. In die rechtbank had de magistraat overigens vaak een belangrijke stem: in Leiden bijvoorbeeld hadden vijf universitaire en zes stadsbestuurders zitting in de rechtbank. Vaak ook werden zware misdrijven onder de jurisdictie van het provinciale Hof gebracht.

Het dagelijks bestuur van de universiteit was opgedragen aan twee colleges, dat van Curatoren en de Senaat. Het oppergezag bleef in handen van de Staten. Curatoren, vaak vertegenwoordigers uit de Staten en de stad, hadden op de materiële en financiële kant van de universiteit toe te zien en op de aanstelling van professoren. De Senaat, bestaande uit alle professoren onder leiding van de rector magnificus, hield toezicht op de levenswandel en studieprestaties van de studenten en behandelde de onderlinge conflicten van de eigen leden. Na 1815 verdwenen de universitaire privileges en werden de universiteiten gewone rijksinstellingen, maar de organisatie bleef in het algemeen dezelfde. Na 1876 kreeg de senaat wel medezeggenschap over de hoogleraarsbenoeming.

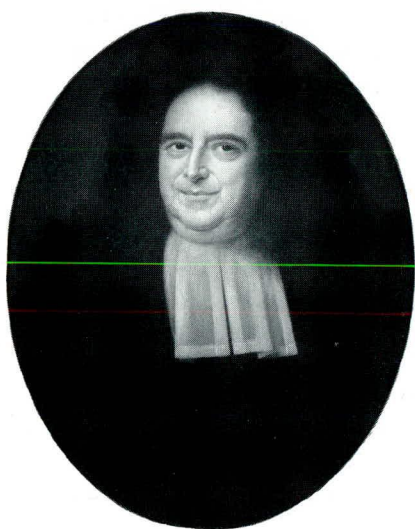
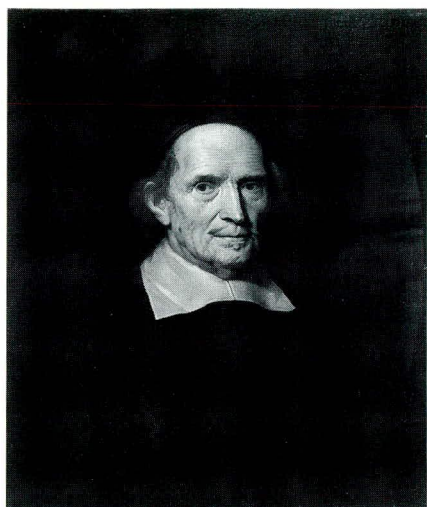
Werkelijk revolutionaire verandering vond plaats aan het eind van de jaren zestig van deze eeuw. In 1967 publiceerde de Academische Raad een rapport dat ervan uitging dat de universiteit een bedrijf was, waaraan organisatorische eisen gesteld konden worden. Eenheid van beleid, duidelijke verantwoordelijkheden, heldere communicatielijnen moesten er

komen. In plaats van het dubbele bestuur van Curatoren en Senaat werd een toporgaan bestaande uit beroepskrachten voorgesteld. Ook de faculteiten moesten hun eigen bestuur krijgen, onder leiding van een beroepsdecaan. Als algemeen forum van de universitaire gemeenschap zou fungeren een universiteitsraad, met vertegenwoordigers van bestuur, staf en studenten.

In datzelfde jaar werd aan professor K. Posthumus de opdracht gegeven de inhoud van het onderwijs door te lichten. Hij kwam, in 1968, met het voorstel tot een ingrijpende herstructurering: de studieduur moest verkort worden tot vier, hooguit vijf jaar, er moest een scheiding komen tussen onderwijs en onderzoek en daarmee een fasering van de studie. De studie zou beginnen met een selectieve propedeuse voor alle studierichtingen. Daarop volgde de studie van het hoofdvak. Een kleine tweede fase voor de wetenschappelijk gedrevenen en een systeem van postdoctoraal onderwijs sloten hierop aan. Ook diende het universitair onderwijs geïntegreerd te worden met het hoger beroepsonderwijs. Het zou er allemaal komen, zoals voorgesteld of in iets gewijzigde vorm.

Het onderwijs aan de universiteit van de Republiek Ook in hun leerplan sloten de Nederlandse universiteiten aanvaankelijk nauw aan bij de middeleeuwse traditie. Voordat de student toegelaten werd tot de hogere faculteiten – theologie, rechten en geneeskunde – moest hij een uitgebreide propedeuse doen aan de zogenaamde filosofische of artes-faculteit. In die faculteit hoorden natuurlijk de filosofische vakken thuis, zoals logica, retorica, ethica, metafysica en natuurfilosofie. Verder werd er wiskunde gedoceerd en oude talen. Wat wij tegenwoordig natuurkunde noemen, was ondergebracht bij wiskunde en natuurfilosofie, maar een even groot deel, bijvoorbeeld plantkunde en scheikunde, was ingedeeld bij de medische faculteit.

Verscheidene aspecten maken de universiteit in de vroege periode van de late zestiende eeuw atypisch ten opzichte van latere ontwikkelingen. De studie maakte een, zij het betrekkelijke, sociale positieverbetering mogelijk. Onderzoek en onderwijs werden gecombineerd; goede voorbeelden daarvan zijn in de kruid- en ontleedkunde te vinden, dat wil zeggen bij de nieuwe universitaire instellingen als de *hortus botanicus* en het anatomisch theater. Een andere nieuwe instelling was de zogenaamde ingenieursschool, een para-universitaire, in het Nederlands gegeven opleiding tot militair ingenieur, een vroege integratie van universitair en beroepsonderwijs. Ook de grote rol van de letterenfaculteit als vooropleiding voor de andere drie faculteiten, het gemak



Afb. 16 Portret van Gijsbert Voet (cat.nr. 111). Schilderij door Nicolaes Maes.

Utrecht, Senaatszaal.

Afb. 17 Portret van Gerard Noodt (cat.nr. 77). Schilderij door Johann Friedrich Bodecker, 1715.

Leiden, Academiegebouw.

waarmee men van de ene naar de andere faculteit overstapte, het geringe belang dat aan de promotie werd gehecht, dat alles is kenmerkend voor deze vroege periode.

Dat er sprake was van een bloeiperiode kan afgeleid worden uit de aantallen studenten aan Latijnse scholen en aan universiteiten. Rond 1650 gaven de Latijnse scholen aan ruwweg veertien procent van de relevante leeftijdsgroep van de Noordnederlandse jeugd les, terwijl de universiteiten tussen de vier en de vijf procent – het betreft de ingeschrevenen, niet de afgestudeerden – voor hun rekening namen. Aan het eind van de eeuw was dat al sterk afgenomen, respectievelijk 5 procent en 2,5 procent en het zou nog verder zakken. Aan het begin van de negentiende eeuw schreven de universiteiten nog één student op elke zevenenzeventig jongemannen van achttien tot drieëntwintig jaar in, ongeveer 1,3 procent. De Latijnse school was toen weinig meer dan vooropleiding voor de universiteit geworden. Er had zich een revolutie in het Nederlandse onderwijs voltrokken.

De universiteit in de maatschappij van de Republiek Die revolutie werd ingeluid aan de universiteit. Daar keerde men, om zo te zeggen, de Republiek de rug toe en sloot zich op in de ivoren toren van louter theorie en log Latijn. Kenmerkend voor wat zich aan de universiteit voltrok was de afwending van de praktische kant van de natuurwetenschap. Sprekend is de teloorgang van de 'nederduytsche mathématique' ofwel de ingenieursschool. Na een jaar of dertig goed gedraaid te hebben, werd de band tussen de gedoctrineerde wijskunde en de landmeetkunde of vestingbouw steeds losser en werd het onderwijs academischer. In 1667 kreeg de docent toestemming zijn colleges in het Latijn te geven en was het gedaan met het hele idee.

In dezelfde tijd, december 1670, beklagden de Curatoren van de Leidse Universiteit zich over de slechte voorbereiding die de studenten op de Latijnse school ontvingen en over hun geringe beheersing van het Latijn. Ze stelden voor een toelatingsexamen in te voeren. Die uitlating staat niet alleen. Al eerder waren er klachten verneembaar over het teveel aan Latijnse scholen en universiteiten; ze vormen de keerzijde van de theoretische wending aan de universiteit, ze begeleiden de opkomst van alternatieve, met de academische wereld concurrerende scholen, die meer op de praktijk gericht waren.

Het onderwijs aan de universiteit was in de loop van de zeventiende eeuw een paradox geworden: het was een beroepsopleiding geworden die nauwelijks op een latere beroepspraktijk gericht was. Een gepromoveerde geneesheer wist na zijn studie meer van natuurkunde dan van artseneij; in vaardigheden was hij verre de mindere van de eenvoudige

chirurgijn. Een advocaat wist na zijn studie wel veel van kerkelijk en Romeins Recht, maar hoe het juridisch toeging in de provincie waar hij kwam te werken moest een lokale procureur hem uitleggen. Niet voor niets kon men gemakkelijk van de ene faculteit naar de andere overstappen en bleken de beroepen van arts, leraar of dominee bijna verwisselbaar: de theorie was min of meer hetzelfde en de praktijk... kwam in de praktijk.

Hiermee in verband staat het feit dat het verschil tussen een arts en een chirurgijn, een advocaat en een procureur geen professioneel maar een sociaal verschil was: academisch gevormden behoorden tot een andere stand. Als de universiteit al bereid geweest was haar onderwijs aan te passen en zich niet langer op geleerdheid maar op vakbekwaamheid, niet langer op kennis maar op kunde te richten, dan nog zou ze haar privileges niet uit handen hebben willen geven. Ze begon te hameren op verbetering van het Latijn, op toelatingsexamens. Met grote argwaan bewaakte ze haar grootste schat: het recht op de verlening van graden.

Universitaire studie en promotie hadden met dat al een vreemde status. Het onderwijs was enerzijds meer algemeen vormend maar de graad gaf toegang tot een bepaalde beroepsgroep. De sociale dimensie van het universitaire leven werd de overheersende: de universiteit recruteerde haar studenten hoofdzakelijk uit de meer gegoede burgerij. De graad was voor hen niet een *sine qua non* om aan een betrekking of aan levensonderhoud te komen. De graad was een vorm van sociaal kapitaal, de afgrendeling van een status, en had zo dezelfde functie als het gebruik van het Latijn. Aanvankelijk was het aantal studenten dat niet studeerde voor het behalen van een graad vrij hoog, ongeveer de helft. Maar aan het einde van de achttiende eeuw sloot tachtig procent van de studenten de studie af met een promotie.

Aan de andere kant was er duidelijk sprake van een proces van professionalisering, waarbij de beroepsgroep van de academisch gevormden zich afsloot voor alle niet-academici, of het nu kwakzalvers of goede practici waren. De carrière van een zeventiende-eeuwse student lag na zijn studie nog open, in de achttiende eeuw werd wie medicijnen, theologie of letteren gestudeerd had vrijwel zeker arts, predikant of leraar. Alleen een jurist had wat meer mogelijkheden.

Die beroepen reageerden ook op het marktmechanisme. Rond 1625 stond iedere 4500 inwoners één gepromoveerde arts ter beschikking, vijftig jaar later was de verhouding één op 2500. Wie daarbij de chirurgijns optelt – en dat waren er nog twee tot drie maal zoveel, hoofdzakelijk werkzaam op het platteland – komt op één arts op ongeveer vijfhonderd tot negenhonderd inwoners. Ongeveer een verhouding die we nu kennen. Door verzadiging van de markt daalde het

aantal artsen daarna snel. Rond 1700 is de verhouding één op 3900, een kwart eeuw later één op 3200, om enkele decennia daarna zich te stabiliseren op één per 2800 à 3000 inwoners.

Voor de juristen geldt hetzelfde verhaal van het marktmechanisme, alleen reageerden zij er iets anders op. Een jurist had in de zeventiende eeuw naast de advocatuur legio beroepsmogelijkheden. Toch werd vrijwel elke jurist advocaat. In de achttiende eeuw was dat nog maar voor de helft het geval. Het beroep heeft dan veel van zijn zeventiende-eeuwse prestige als baken en vraagbaak in een zichzelf ordenende maatschappij verloren. Ook hier is er een crisis rond 1675 en een stabilisering vijftig jaar later. Het prestige werd in het vervolg niet meer in het beroep, maar in de titel gezocht.

Universiteit en maatschappij in het Koninkrijk Het universitaire bestel werd met het Organiek Besluit van 1815, zoals gezegd, niet ingrijpend veranderd. Inhoudelijk herinnerde de wet sterk aan de toestand in het *ancien régime*: verstoken van noemenswaardige regulering. De doelstelling ervan legde precies vast wat het hoger onderwijs in de eeuw ervoor beoogde, namelijk 'den leerling tot eenen geleerden stand in de maatschappij voor te bereiden'.

De wet van 1876 had een heel ander oogmerk met het hoger onderwijs: 'de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt'. Het Hoger Onderwijs werd omringd met een 'chineesche muur van examens', naar aanleiding waarvan een rector ooit verzuchtte: 'het wordt tijd dat aan die lijdensgeschiedenis een eind kome; dat die jaarlijksche pelgrimstochten van graad-, diploma- of titelzoekenden naar deze of gene Caäba worden gestuit'.

De ontwikkeling van de negentiende eeuw lijkt goed aan te sluiten op die in het *ancien régime*. Dit laat zich met ander materiaal illustreren. De zogenaamde industriescholen en -colleges die de universiteiten in 1826 opgedrongen kregen, werden onder tegenstribbelen aanvaard en met grote koelheid geduld. Toen de regering in 1828 de universiteiten naar de noodzaak van polytechnieken vroeg, lieten de universiteiten weten het nut ervan niet in te zien. Die paar ingenieurs die het land nodig had, konden wel in Duitsland worden opgeleid.

Eerst rond het midden van de negentiende eeuw begon het gebouw in zijn voegen te kraken. Het belangrijkste feit uit deze periode is zonder twijfel de geleidelijke uitholling van het Latijns imperium. Meer en meer professoren begonnen hun colleges in het Nederlands te geven, verzoeken om vrijgesteld te worden van het afleggen van examens in het

Latijn werden zo frequent dat voorgedrukte formulieren om toestemming te verlenen in gebruik kwamen en ook de promotie in het Latijn kwam onder grote druk te staan. Rond 1860 behoorde het Latijn aan de universiteit, met uitzondering van een enkel vak in de faculteit der letteren en van de notulen van de Senaat, tot het verleden.

Maar ook andere ontwikkelingen gaven de universiteit weldra een totaal ander aanzien. Sedert de jaren tachtig van de negentiende eeuw nam het studenten aantal weer toe, eerst langzaam, maar rond de eeuwwisseling dramatisch. Een belangrijk deel van die studenten kwam uit andere en vaak lagere milieus dan waaruit de universiteit gewoonlijk haar alumni recruteerde: onderwijzers en leraren, middenstanders, lagere ambtenaren. Dit gaf spanningen op de universiteit: veel studenten werden geen lid van het studentencorps, veel woonden zelfs niet in de stad waarin ze studeerden. Het ontgroenen, altijd al een goede graadmeter van interne spanningen, kwam weer in de mode.

Maar ook maatschappelijk resulteerde de toename van het aantal studerenden in spanning op de arbeidsmarkt. Het vreemde feit doet zich voor dat ondanks de gestage toename van de bevolking en de verbetering van de economische situatie, vooral sedert 1890, er wel veel meer werk voor bijvoorbeeld medici en juristen was maar dat hun aantal niet toenam. Rond 1900 telde Nederland evenveel geneeskundigen als rond 1850, namelijk vierentwintighonderd. Echter, rond 1850 betekende dat één arts op ongeveer veertienhonderd inwoners, rond 1900 één arts per vierentwintighonderd inwoners. Voor juristen geldt hetzelfde verhaal, er is zelfs een kleine achteruitgang merkbaar.

Frappant is het te zien hoe de twee beroepsgroepen verschillend hebben gereageerd op de dreiging van een overschot aan medici en juristen om uiteindelijk hetzelfde resultaat van het monopolie van hun markt te bereiken. Beide beroepen hadden te lijden van een toenemende overheidsbemoeïing, de medici via de artsenwetten van 1818 en 1865, de juristen via de algemene maatregel van bestuur van 1838. Waar de medici echter het initiatief overnamen en via de eigen pressiegroep van de Maatschappij voor Geneeskunst (opgericht in 1849) een praktijkgerichte opleiding aan de universiteit, een onafhankelijke controle en een wetenschappelijk ambtscharisma wisten te bewerkstelligen, daar spartelden de juristen alleen maar tegen bij elke overheidsmaatregel, bestendigden de opleiding in een theoretisch vacuüm en de beroepsuitoefening in een sociaal vacuüm en betaalden daarmee met een bij uitstek negatief beeld van hun functioneren in de ogen van het publiek.

De rol van de universiteit bij die profilering is van groot belang. Specialisatie in de studie en zware examens bepaal-

den daar het beeld van de medicus; slechts een derde van de studenten werd toegelaten tot de artsexamens, slechts een kwart promoveerde. Bij de juristen lag de klemtoon op een theoretische, algemeen vormende opleiding en afstudeer- en promotiegetallen zijn nagenoeg identiek: ongeveer vijftien procent. Bij de juristen werd de omvang van de beroepsgroep niet bepaald door de hoge eisen van het specialisme maar door factoren als stijl en traditie. De sociale afkomst, de continuïteit van het kantoor dat van vader op zoon overging vormden daar de criteria van het marktmopolie. Samen met de algemene inzetbaarheid van de jurist bepalen deze factoren tot in onze tijd de studie.

Wie de sociale positie van de professor wil schetsen, moet allereerst een indruk geven van zijn inkomen. Meer dan een indruk kan het niet zijn, want slechts een deel van dat inkomen bestond uit het honorarium van de universiteit en over de andere samenstellende delen zijn we maar hooguit incidenteel geïnformeerd. En dat honorarium kende ook nog grote verschillen per instelling en per professor.

Weinig geacht en weinig betaald De eerste Leidse professoren kregen een salaris van drie- of vierhonderd gulden per jaar; alleen de Franse theoloog Feugereus kreeg aanzienlijk meer, namelijk zeshonderd gulden. Dat kwam door het belang dat aan de theologische faculteit werd gehecht: om die op niveau te stofferen moest men buitenlandse geleerden van naam zien te krijgen en dat kostte geld. A fortiori gold dat te Leiden voor de letterenfakulteit. Het verhaal van de komst van Scaliger aldaar is illustratief.

De aanvankelijk humanistische oriëntatie van de universiteit, de overtuiging bij de Curatoren dat de universiteit via de schone letteren een beschavende invloed zou kunnen uitoefenen in het door godsdienstoorlogen verscheurde Europa, samen met aardser ideeën over het nut van naamsbekendheid, leidde ertoe dat in 1571 de bekende filoloog Justus Lipsius overgehaald werd een Leids professoraat te aanvaarden. Toen hij in 1591 naar Leuven vertrok – zijn terugkeer tot het katholicisme speelde hierbij een grote rol – zat de universiteit in zak en as. Een brief van een voormalig student, Dominicus Baudius, bracht uitkomst. Hij suggereerde Scaliger als opvolger van Lipsius en verklaarde zijn invloed te willen aanwenden ten einde deze geleerde naar Leiden te krijgen.

Die mogelijkheid had Baudius helemaal niet maar het boude idee was gelanceerd en Curatoren zetten alles in het werk om de grote geleerde naar Leiden te krijgen. De buitengewoon hoogleraar Gerard Tuning werd eerst naar Baudius gestuurd – alwaar hij uitvond dat Baudius een opschepper was – en vervolgens naar Frankrijk om Scaliger te vragen of hij voor twaalfhonderd gulden per jaar professor wilde worden.

Aangezien Frankrijk in burgeroorlog verkeerde, was dat geen plezierreisje. Tuning deed er vijf maanden over en diende een onkostendeclaratie van veertienhonderd gulden in. Scaliger stond niet geheel afwijzend tegenover het voorstel, maar hij had zo zijn voorwaarden. In de eerste plaats eiste hij een behoorlijk gewapende geleide. Inderdaad zou

een escorte van tweeëndertig ruiters, zeven bereden lakeien en wat voetvolk Scaliger begeleiden, een onderneming die nog eens vijfendertighonderd gulden kostte.

Bovendien had Scaliger de wens geuit dat de universiteit een portret van zijn vader zou laten graveren en ook hier toe werd meteen – aan Goltzius – opdracht gegeven. Tenslotte had Scaliger geen zin om college te geven. Dat was minder vreemd dan het lijkt: deze voorwaarde was ook aan Lipsius aangeboden. Scaliger heeft ook inderdaad nooit gewoon gedoceerd; zijn naam komt niet voor op de *series lectionum*, de lijst waarop de jaarlijkse colleges werden aangekondigd. Slechts aan een klein groepje getalenteerde studenten – Hugo de Groot, Nicolaas Heinsius, Erpenius – heeft hij les gegeven. Bij academische plechtigheden evenwel nam Scaliger de eerste plaats in na de rector magnificus.

Zo werd Scaliger te Leiden in ere gehouden en na hem zijn opvolger Salmasius. Iedere Nederlandse universiteit had zijn Scaliger: Ulrich Huber te Franeker, Maresius te Groningen; Utrecht had Gisbert Voetius, Amsterdam Johannes de Raey. Zij vormden de glimmende prijzen van de geleerdenmarkt, aan hen spiegelden zich de armoedzaaiers, die als onbeduidend privatdocent, lector en buitengewoon professor vaak niet meer verdienden dan een paar honderd gulden per jaar. Zelfs voor de gewone hoogleraar was het aan het begin van een carrière vaak droog brood eten.

De professoren hadden natuurlijk allerlei mogelijkheden tot bijverdienste. Een theoloog kon er wat bij preken, een jurist en een medicus werden om hun expertise geraadpleegd, letterkundigen konden bij uitgevers als corrector worden gevraagd. Een vrij gebruikelijke manier om wat bij te verdienen was het houden van studenten. Verhuur van een kamer, de kost en bewassing, het was een taak van menig professorensvrouw. Het kwam niet weinig voor dat een hoogleraar tien of meer studenten onderdak bood. Soms gaven ze die studenten ook bijles. Deze private colleges, die ook aan andere studenten werden gegeven, vormden de belangrijkste bijverdienste van de professoren.

Dat private onderwijs is er altijd aan de Nederlandse universiteiten geweest. Aangezien de publieke colleges geen rekening hielden met het niveau van de studenten en vaak zeer gedetailleerd waren, bestond er grote behoefte aan elementair onderwijs. Niet alleen de hoogleraren, maar ook buitenstaanders verzorgden dit, meestal bij hen thuis, meestal aan kleine groepjes van ongeveer tien studenten. De publieke colleges waren voor wie zich als student had ingeschreven gratis, voor de privaatscolleges moest betaald worden. In het begin van de zeventiende eeuw begon de Leidse Univer-



Afb. 18 Portret van Jacobus Perizonius (cat.nr. 78). Schilderij door Carel de Moor, 1715.

Leiden, Universiteitsbibliotheek.

siteit de private colleges aan regels te binden. Voortaan mocht alleen met toestemming van de rector en niet meer dan één college tegelijk gegeven worden op woensdagen of zaterdagen. De Leidse professor Gronovius vatte – voor wie ooit belijdenis gedaan heeft – het verschil tussen publieke (lessen) en private colleges (collegia) kernachtig samen: ‘de lessen zijn als predicationen, de collegia als catechizatiën’.

In de achttiende eeuw was er een vast systeem van privaatcolleges gegroeid. De student tekende op zo’n college in en had hij het vier maal bijgewoond dan werd hij *auditor ordinarius* en moest de vastgestelde vergoeding voldoen, dat wilde zeggen dertig gulden voor een heel college (meestal vier maal per week) en vijftien gulden voor een half college. Een rijke student of een groepje rijke studenten kon de professor ook vragen een door hen voorgesteld onderwerp uit te diepen. Die colleges werden *privatissima* genoemd en waren zeer kostbaar. Driehonderd gulden was voor een dergelijk college heel gebruikelijk, de Leidse professor Valckenaer vroeg er vijfhonderd gulden voor. Over een gemiddeld inkomen valt dus weinig te zeggen. Zeer ruw geschat lagen het gemiddelde jaarinkomen van een zestiende-eeuwse professor rond de duizend gulden, die van een zeventiende-eeuwse rond de vijftienhonderd à tweeduizend en die van de achttiende eeuw, afhankelijk van universiteit en faculteit, tussen de twee- en vierduizend gulden. Dat was niet slecht maar het was vaak onvoldoende. Al ging de beloning van de hoogleraar er mettertijd op vooruit, zijn sociale status hield hiermee minstens gelijke tred en bijgevolg zijn sociale verplichtingen.

Over die status is, zeker wat de zestiende en begin zeventiende eeuw betreft, weinig bekend, maar uit de herhaalde klachten van hoogleraren over de hoogte van de broodprijzen en het onvermogen om op grond van het honorarium het gezin te onderhouden, mag afgeleid worden dat schraalhans keukenmeester was. Die suggestie gaat ook uit van de manifeste verwevenheid van professoraat met studentenbevolking. De professoren gingen frequent met de studenten om, bezochten hun kamers, hun drankgelagen en werden door hen thuis gebracht. De Leidse jurist Bronchorst beschrijft in zijn dagboek hoe zo’n dronkemanswandeling, waarbij een student door nachtwakers overhoop geschoten werd, hem bijna het leven kostte. De vele anekdoten over dronken professoren – het bekende *Daniel Heinsius non legit hodie propter hesternam crapulam* – Heinsius geeft vandaag geen college vanwege zijn gister opgelopen kater, en de frequentie waarmee professoren geschorst of ‘gecensureerd’ werden, zijn veelzeggend voor het weinig verhevene van hun status. Nog in 1686 schreef Benthem dat ‘durchgehends die Holländer ihren Professoren wenig Ehre zeigten’.

Meer geacht dan betaald In de tweede helft van de zeventiende en zeker in de achttiende eeuw werd dat anders. Het professoraat werd dermate statusbewust dat het allerwegen irritatie veroorzaakte. Schotel citeert in zijn boek over de Leidse universiteit een contemporaine bron aldus: 'Opgezwollen van ambitie en glorie schreeuwden de geletterde vorsten publice en privatim, dat het meer dan billijk was, dat de wet uit hun Sion werd gehaald; dat God aan die plaatsen daar zij professoren waren, zijn vuur en haardstede, als vanouds onder de Joden, had; dat zij geöctrojeerde en geprivilegeerde rabbijnen waren, die alleen van den God des hemels het karakter hadden om priesters en leeraren te maken.' Dat schiep soms evenveel problemen als voorrechten. De Utrechtse hoogleraar C.A. Duker klaagde in 1734 over de sociale verplichtingen: 'De conversatie is groot en dikwils seer costbaer. De meubelen, kleeren, en meer andere dingen moeten soo sijn, als met het fatsoen van luiden van die rang overeenkomt.' Hij waarschuwde dat 'met duisent rijxdaalders te Utrecht te verteeren geen vette soppen, nog kromme sprongen' te maken waren. Een deel van het professoraat in de achttiende eeuw behoorde evenwel tot de zeer gegoeden in de samenleving, al was de vroedschap meestal nog niet haalbaar. Zijn standbewustzijn liet zich weinig perken zetten. Was de zeventiende-eeuwse professor in de meeste gevallen een gewoon lid van de burgerij, die van een eeuw later voelde zich ver verheven boven ambachtslieden en burgers. 'Een geleerde *ex professo* bemoeit zich weinig of niet met den burgerstand,' spotte een Leidse koopman in een brief aan Van Goens, 'en bij sommigen heerscht iets Egyptisch, om de geleerdheid alleen voor zichzelf te houden.'

Hiermee samen hangt ook de verandering van de sociale achtergrond van het professoraat. Waren er aanvankelijk nogal wat zonen van ambtenaren en handelslieden onder de professoren, langzamerhand nam het aantal van hen wier vader dominee of professor, of, als het een hoogleraar in de medicijnen of natuurkunde betrof, arts was, sterk toe. Dat was een ontwikkeling die zich tot ver in de twintigste eeuw voortzette. Het professoraat in Nederland was in hoge mate afkomstig uit wat men het *Bildungsbürgertum* noemt, uit de intellectuele milieus: de universiteit bracht de universiteit voort.

Ook in ander opzicht veranderde er in de negentiende eeuw niet veel. Het Organiek Besluit voerde vaste traktementen in, waarbij die van Leiden hoger waren dan elders het geval was (respectievelijk f 2800 en f 2200 gulden per jaar). De openbare colleges werden geheel afgeschaft en het systeem van private colleges, waarvoor de studenten aan de desbetreffende professor betaalden, werd het officiële. Wederom

bracht dit onderlinge verschillen teweeg, maar over het algemeen bleef de professor een redelijk betaalde ambtenaar wiens aanzien vele malen groter was dan zijn traktement. Dat was aan het begin van de eeuw het geval: toen schreef Bilderdijk dat het professoraat in Nederland een van de aanzienlijkste betrekkingen was, maar dat het niet eenvoudig was om goede juristen of medici ertoe te brengen professor te worden, omdat dat betekende dat ze de helft van hun inkomen moesten opgeven. Dat was ook zo aan het eind van de eeuw, toen men zei dat de professoren 'als goden over straat gingen'. De filosoof De Sopper schreef: 'Het ideaal is thans voor velen: de professor. Het leven wordt reeds geruimen tijd beheerscht door den cultus der geleerden. Hun woord heeft gezag, hun beslissing legt gewicht in de schaal, ook in kwesties die buiten het terrein hunner speciale studie liggen.'

Wat meer zegt: ook de politiek stond voor hen open; vele negentiende-eeuwse professoren waren lid van de gemeenteraad, sommigen minister, één was zelfs minister-president. In 1922 achtte J.W. Muller, bij de opening van het tiende filologencongres te Leiden, het geenszins verbazingwekkend, dat 'in een der nieuwgestichte republieken een professor in de filologie President, elders een ambtgenoot veelvermogen minister' was. Toch nam ook dat niet weg dat A.C. Visser van IJzendoorn, toen hij in 1899 vanuit Leiden het verzoek kreeg juridisch hoogleraar te worden, sterk heeft gearzeld, onder andere, zo zegt zijn levensbeschrijver, omdat 'een professoraat financieel voor den advocaat met steeds groeiende praktijk zeker een achteruitgang beduidde'.

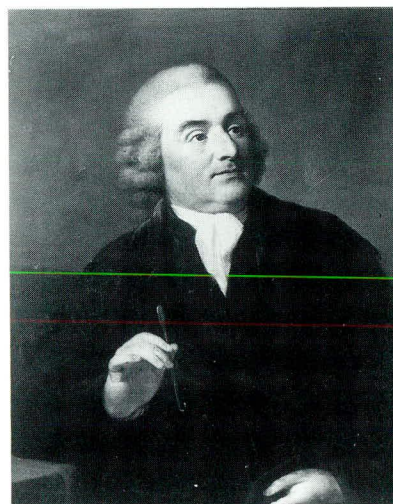
Tot in de jaren zestig heeft de *allgewaltige* professor zijn macht en invloed onaangevochten weten te bewaren. In die tijd was zijn inkomen er evenwel sterk op achteruitgegaan. De zuinigheid die de professor bijna spreekwoordelijk aanhing, was het gevolg van een bescheiden salariëring. Nog in de jaren zestig kon een Leidse hoogleraar een hoogbejaarde collega gekleed in jacquet in diens tuin aantreffen. Gevraagd of hij ergens naar toe moest, was de wedervraag: 'nee, waarom?' 'Nou, je zit in jacquet'. Waarop het antwoord kwam: 'dat moet toch ook op'. Door de zogeheten 'Toxopeus-rondes' van de jaren zestig, die de ambtenarensalarissen sterk verbeterden, werd ook het hoogleraarsinkomen verhoogd. Sedert de jaren tachtig werd die verbetering door de inflatie weer achterhaald. Inmiddels was zijn status, onherstelbaar lijkt het, gedevalueerd. Een van de dieptepunten moet bereikt zijn in 1969 toen het voorheen zo respectabele *Leids Universiteits-Blad* een foto van twee blote mensen van onderscheiden kunne afdruckte, met daaronder de oproep: 'ga ook eens met een hoogleraar naar bed'.

De professorale loopbaan Bij al de wisseling van aanzien en fortuin waren er vele constanten die kenmerkend zijn voor de professor. In de eerste plaats dreef de mogelijkheid tot verbetering van zijn positie hem er vaak toe een beroep van elders aan te nemen. Herman Witsius bijvoorbeeld werd in 1675 hoogleraar te Franeker. In 1679 bedankte hij voor een benoeming te Groningen maar het jaar daarop nam hij wel een beroep uit Utrecht aan. In 1698 vertrok hij naar Leiden. Johannes à Marck begon als twintigjarige hoogleraar zijn loopbaan te Franeker. In 1682 werd hij professor te Groningen en in 1689 te Leiden. Gerard Noodt, de beroemde rechtsgeleerde, bekleedde sedert 1671 achtereenvolgens het professoraat zelfs aan vier academies, Nijmegen (dat heel kort, van 1655 tot 1679, een universiteit bezat), Franeker, Utrecht en Leiden.

De loopbaan van Noodt laat fraai zien hoe zo'n professorale carrière verliep. Op vierentwintigjarige leeftijd werd hij dus benoemd te Nijmegen. Hij kreeg er vierhonderd gulden per jaar. Vanaf 1672 ging het met deze kleine universiteit bergafwaarts en Noodt maakte van de vredesonderhandelingen die te Nijmegen tussen 1676 en 1678 plaats vonden en die de stad een interessant diplomatiek verkeer gaven, goed gebruik. Hij wist zowel op Van Beverningk als op Willem van Haren indruk te maken en beide mannen zouden van groot nut bij zijn carrière zijn, allereerst Van Haren die in 1679 Curator van de Universiteit van Franeker werd en Noodt in dat jaar naar Franeker haalde. Daar verdiende Noodt duizend gulden per jaar.

Toen Noodt zes maanden in Franeker was, bereikte hem het verzoek uit Utrecht om er hoogleraar te worden. Hij ging er niet op in maar kreeg te Franeker wel vierhonderd gulden opslag. In 1682 deed de Universiteit van Utrecht wederom een poging, hetgeen resulteerde in een Franeker salaris van achttienhonderd gulden. Het maakte Noodt tot een van de best betaalde rechtenprofessoren in de Republiek en hij was pas zesendertig jaar oud. Het jaar daarop ging hij overigens wel naar Utrecht, voor het salaris van zestienhonderd gulden, slechts ogenschijnlijk een achteruitgang, die ruimschoots werd goedgeemaakt door de veel grotere inkomsten die Noodt te Utrecht uit de private colleges zou trekken.

In 1686 tenslotte haalde Curator Van Beverningk Noodt naar Leiden. Hij kreeg er achttienhonderd gulden en nog meer studenten. Net voor zijn komst naar Leiden was hij in het huwelijk getreden met de zeer gefortuneerde Sara Maria van der Marck van Leur. Noodt was een groot vertegenwoordiger van de zogenaamde 'elegante rechtsgeleerdheid', humanist en jurist beide, maar zijn succes als professor had hij aan wereldser talenten te danken.



Afb. 19 Portret van Tiberius Hemsterhuis (cat.nr. 79).
Schilderij door Jan Palthe, 1757.
Leiden, Academiegebouw.

Afb. 20 Portret van Petrus Camper. Schilderij door Johann Friedrich August Tischbein, omstreeks 1788.
Groningen, Universiteitsmuseum

In het begin van de Republiek waren de verschillende universiteiten zo aan elkaar gewaagd dat onderlinge concurrentie om de beste bezetters voor een leerstoel mogelijk was. Maar zoals de loopbaan van Witsius, à Marck en Noodt al suggereerde was er in de loop van de zeventiende eeuw een bepaald parcours ontstaan dat de succesvolle geleerde moest afleggen. Het eindpunt daarvan was de grootste universiteit in de rijkste provincie, de Leidse. Aan de hegemonie van de Leidse Universiteit is pas aan het eind van de negentiende eeuw een eind gekomen. Zoals gezegd gaf ook het Organiek Besluit van 1815 aan de Leidse Universiteit voorrang in subsidiën en traktementen. Dat hield in dat de staat aan Leiden bijna evenveel uitgaf als aan Groningen en Utrecht samen. Pas de Hoger Onderwijswet van 1876 maakte aan die bevoordeling een einde.

Onder professoren Niet alleen de universiteiten concurreerden, de professoren concurreerden ook en met een directheid die de twintigste-eeuwse beschouwer verbaast. Of het nu ging om de rangorde bij academische plechtigheden, de bevoegdheid een bepaald vak te doceren of de geldigheid van een wetenschappelijk of levensbeschouwelijk uitgangspunt, om futiele of ernstige zaken, de professoren van de Republiek plachten hun ruzies op het scherp van de snede en voor al wie het horen wilde uit te vechten. Zelfs grof gescheld, vunjige insinuaties en driftig handgemeen werd daarbij niet geschuwd. Gebrekkig voor- of nageslacht, de moord op de eigen vrouw en de blote vuist waren gebruikelijke argumenten onder professoren.

Van de levensbeschouwelijke ruzies is die tussen Arminius en Gomarus zonder twijfel het bekendst. Een overzichtelijk geschil over het vraagstuk van de voorbeschikking tussen twee eenvoudige geleerden resulteerde in een burgeroorlog die de Republiek vleugellam achterliet. Over wetenschappelijke onenigheden, zoals bij filosofen tussen aristotelianen en cartesianen of newtonianen en leibnizianen, onder medici tussen hippocratici en galenici, methodici en eclecticici, brownianen en boerhaavianen kom ik nog te spreken. De futiele ruzies zijn leuker, zoals die te Groningen in 1648 toen Schoock zijn collega Andreae beschuldigde hem de lessen over logica te willen ontfutselen. Studenten werden via de private colleges opgestookt de glazen bij de tegenstander in te gooien, er verschenen scabreuze gedichten, ja, heel de universiteit was een aantal jaren in rep en roer.

Dat zoiets ook nog in de achttiende eeuw kon voorvallen bewijst het geschil te Franeker tussen Camper en Lambergen. Het belangrijkste twistpunt tussen de heren was de rangorde in het academisch cortège. Lambergen eiste een prominenter plaats op, vóór Camper en het probleem was

dat Lambergen als medicus deel uitmaakte van een belangrijker faculteit dan Camper die tot de filosofische faculteit behoorde, maar dat Camper een veel belangrijker geleerde was. De academische plechtigheid ter gelegenheid van de dood van Willem Friso in 1752 werkte als katalysator. Camper diende daarna een klacht in en toen drie dagen later, op de senaatsvergadering waarin de kwestie behandeld zou worden, Lambergen weer op de plaats ging zitten die Camper zich had toegedacht, heeft Camper 'hem met de stoel van de plaats opgenomen en op eene andere plaats neergeset ende vastgehouden tot soo lange, dat hij heeft geseid «Laat mij los» en is opgestaan en heengegaan'. Uiteindelijk verklaarde de rector dat Camper de voorrang toekwam. Zijn handtastelijk optreden kwam hem echter op een boete te staan van honderdveertig gulden. In de negentiende eeuw namen de handtastelijkheden af maar onder professoren groeiden de gevoeligheden als kool.

De professor en de maatschappij Als uit het voorgaande het beeld oprijst van een ivoren toren waar de herrie door de blinden barst, dan is dat slechts één kant van het verhaal. De universiteit had wel degelijk een maatschappelijke functie en de maatschappij bemoeide zich ook intensief met de universiteit. Zo werden theologische faculteiten bij herhaling geraadpleegd over de zuiverheid van bepaalde boeken of om advies gevraagd in een veelheid van problemen, of die het kerkelijk leven dan wel huwelijksaangelegenheden betroffen. Ook de medische en juridische faculteit gaven op grond van hun expertise advies aan verschillende overheden.

Maar omgekeerd gold ook dat de 'republiek der letteren' in de Republiek zowel als het Koninkrijk breder was dan in de omringende landen. Een groot deel van de elite had een academische opleiding genoten, rekende zich tot de 'geleerde wereld' en had een eigen mening over de prestaties van professoren en het nut van de universiteit. Bovendien mengden deze kringen zich enthousiast in het probleem van de opvolging bij een vacante leerstoel. Trouwens, ook hoogleraren zelf spanden zich in om familieleden, vrienden of veelbelovende leerlingen benoemd te krijgen, zoals aspirant hoogleraren een netwerk van patronage probeerden op te zetten om het juiste duwtje op de juiste plaats te geven. Wie leest hoe later beroemde professoren als Ruhnkenius, De Rhoer en Thorbecke alles en iedereen inschakelden om voor een professoraat in aanmerking te komen, raakt overtuigd dat de universiteit kon rekenen op maatschappelijke belangstelling.

Ook wetenschappelijk hadden de Nederlandse universiteiten zich, in tegenstelling tot die van bijvoorbeeld Frankrijk en Duitsland, weten te handhaven temidden van een opko-

mend bestand van geleerde genootschappen en letterkundige maatschappijen. De vele universiteiten en illustere scholen, op zo'n klein gebied samengeperst, bleken in staat de geleerde wereld blijvend te overtuigen van hun bestaansrecht. Ze vervulden binnen de 'republiek der letteren' een heel andere functie dan de universiteiten in de aangrenzende landen. Daartoe moet een laatste luik op de universitaire wereld opengeslagen worden, dat van de verhouding van onderwijs en wetenschap.

S

Universitair onderwijs en wetenschap

In 1968 schreef K. Posthumus in zijn befaamde nota *De universiteit, doelstellingen, functies, structuur* de veelgeciteerde zin: 'Universitair onderzoek en universitair onderwijs zijn schering en inslag van hetzelfde weefsel. Hun draden kunnen worden onderscheiden; zij kunnen niet worden gescheiden zonder vernietiging van de structuur.' Hij schreef daarmee een algemeen aanvaarde opvatting neer, hoezeer de geldigheid ervan door en sedert die nota ook in het geding is geraakt. Maar wat in de twintigste eeuw een vanzelfsprekendheid was, vormde in de drie eeuwen daarvoor eerder een probleem. De samenhang van onderwijs en onderzoek was in die tijd geen universitair uitgangspunt, al zijn er periodes en personen aan te wijzen die die samenhang wel degelijk gerealiseerd hebben. Niettemin, als de universiteit iets was, dan was het een instelling van onderwijs.

Vormen van onderwijs Dat onderwijs kende methodisch bezien herkenbaar middeleeuwse wortels. Het bestond uit het college waarin de stof uiteengezet werd en de zogenaamde disputaties waarin ze werd verwerkt. In theorie bepaalde het universiteitsbestuur de stof die de professor diende te behandelen of het boek op grond waarvan hij dat deed. In praktijk bepaalden de professoren meestal zelf wat ze doceerden en als ze maar binnen hun vakgebied en de bijbelse leerstelligheid bleven, nam niemand daar aanstoot aan.

In ieder geval stond van te voren nauwkeurig vast wat er op college behandeld zou worden, welk bijbelboek voor theologen, welk deel van het corpus juris voor juristen, welk deel van Hippocrates voor medici. Meestal hadden de studenten het te behandelen boek voor zich. De professor las het stuk waarover het college ging voor en besprak het vervolgens zin voor zin, zeer gedetailleerd en met vertoon van alle geleerdheid waarover hij beschikte. Nadeel daarvan was dat het moeilijk was de draad van het betoog vast te houden en dat er heel lang over een boek gedaan werd. Bestond er geen handboek, dan stelde de professor zijn eigen cursus samen en las deze in z'n geheel voor, elk jaar op-nieuw. Men kan zich voorstellen waarom de private colleges opkwamen.

De tweede vorm van onderricht was de disputatie. De gang van zaken bij zo'n dispuut was als volgt: ongeveer een week voor de vastgestelde datum werd een aantal gedrukte stellingen, theses geheten, verspreid. Die stellingen moest de student verdedigen tegen iedereen die zin had ze aan te vallen. Daarbij kon het heftig toegaan. De toehorende studen-

ten konden door geroep, gefluit of getrappel hun bezwaar tegen de gang van zaken kenbaar maken. Soms ook was de professor die de disputatie leidde de auteur van de stellingen en gebruikte hij die om controversiële inzichten naar buiten te brengen of zelfs collega's aan te vallen. Daarbij konden de studenten elkaar hartgrondig beledigen en ook de professoren klaagden regelmatig over de 'insolentiën' als 'liegbeest' of 'zwatelaar', hun door opponenten toegevoegd. Een *disputatio pro gradu* sloot de academische studie af. Deze was vrijwel zeker van de hand van de student. Daarna werd de student toegelaten tot de openbare promotie.

Traditioneel als de methode van onderwijs was, traditioneel was ook de opzet van de studie. Die opzet was een in hoge mate theoretisch bouwwerk, niet alleen in de zin dat de theorie boven de praktijk werd gewaardeerd, maar ook dat de praktijk zich weinig aan de theorie gelegen liet liggen. In theorie moest de aankomende student een degelijke vooropleiding genoten hebben. Maar de universiteit kende geen toelatingsexamen. In theorie moest de student zijn studie beginnen met de filosofische of artes-faculteit, waar door de studie van de oude talen, de filosofie en de wis- en natuurkunde de pretentie van een allesomvattende, harmonische vorming werd opgehouden. Maar de universiteit kende geen voorgeschreven studie-opbouw en de professoren van de hogere faculteiten vroegen geen bewijzen dat het artes-onderwijs gevolgd was. In de praktijk liet een slecht voorbereide student, die weinig of geen profijt kon trekken van het onderwijs in de artesfaculteit, zich vaak door repetitoren klaarstomen voor de examens van zijn hoofdvak.

In 1815 werd een brede propedeuse zelfs bij de wet voorgeschreven. De universiteiten hadden er een faculteit bijgekregen – de artes was gesplitst in de faculteit van de bespiegelende wijsbegeerte en de letteren én die van de wis- en natuurkunde – en aan deze beide faculteiten werd de vooropleiding opgedragen. Ook moest de student voortaan een kandidaatsexamen doen voor hij verder mocht gaan in de hoofdvakken. In 1876 werd dit systeem weer afgeschaft en werd, behoudens de natuurwetenschappelijke propedeuse voor de medici, de vooropleiding verplaatst naar het gymnasium. De 'pest van het repetitorenendom', zoals men dat noemde, was daarmee niet uit de wereld. Met name onder juristen kwam het verschijnsel tot grote bloei.

Praktijk was dus dat men aan de universiteit studeerde niet zozeer voor een vak maar voor een staat, voor een stand in de maatschappij. Theorie was dat de universiteit geen vakopleiding maar algemene vorming bood. Voeg daar aan toe dat die vorming, of het nu de theorie of de praktijk betrof, zich moest conformeren aan de heersende ortho-



Afb. 21 Portret van Heike Kamerling Onnes (cat.nr. 87).
Schilderij door Menso Kamerling Onnes, 1909.
Leiden, Academiegebouw.

doxie en men moet zich wel afvragen hoe een dergelijke constructie de receptie van de wetenschap, laat staan de productie ervan, kon bevorderen.

Vormen van wetenschap Het is waar, de Nederlandse universiteiten waren primair in het leven geroepen ter opleiding van predikanten en de kerkelijke opvattingen dienden zo niet onderschreven dan toch gerespecteerd te worden. Maar toen de hoogleraar Bonaventura de lof van de Leidse Universiteit zong, smeedde hij haar jeugd, haar gebrek aan verleden om tot een instrument voor de vooruitgang van de wetenschap. Een dergelijke geestelijke habitus was in staat op wetenschappelijk gebied een ontvankelijkheid te behouden die eerst voor Descartes, later voor Newton de weg naar de Nederlandse universiteit effende.

Het begin van de wetenschapsbeoefening in de Republiek is niet typisch voor de verdere geschiedenis van de wetenschap maar het is dat wel voor die van de Republiek. Die Republiek werd gekenmerkt door een enorme inventiviteit, noodzakelijk en mogelijk in een land dat net zijn vrijheid had bevochten, weinig structuur kende en nauwelijks zoiets als een ambtenarij had. Die inventiviteit had zijn uitwerking op de universiteit in de vorm van het eerste grote intellectuele offensief van de burgerij, het humanisme. Het traditionele onderwijs en onderzoek, als men dat zo mag noemen, werden daarmee ingrijpend gewijzigd. Het scholastieke denken, dat de middeleeuwse universiteit had beheerst, theoretisch en internationaal, werd in humanistische zin omgevormd, werd praktisch en nationaal. De mooiste illustratie daarvan is wederom de Leidse ingenieursschool. Het was de tijd waarin de kennis niet het smal-theoretisch gelaat van later droeg, waarin geleerde en handwerksman konden samenwerken en waarin de *mercator sapiens*, de geleerde handelaar, handelskantoor en literaire salon beide wist te beheersen.

De schepping uit het niets van instellingen als een bibliotheek, een *hortus botanicus* en een anatomisch theater, het aantrekken van geleerden van wereldfaam tegen uiterst aantrekkelijke voorwaarden zoals gebeurde met Scaliger en Salmasius, het waren vernieuwingen die de inderhaast uit de grond gestampte universiteit binnen vijftig jaar een Europese faam bezorgden. En die faam werd zorgvuldig gevoed door de roep van gewetensvrijheid, manifest in de weelde aan drukkers die het land gastvrijheid bood. Hoe handig men daarin was, bewijst de uitgave van de *Icones virorum clariorum*, een soort universiteitsgids *avant la lettre*, met daarin gravures van alle knappe koppen van de universiteit en soms ook van de befaamde instellingen als boekerij, kruidtuin en snijzaal. Dit is geenszins een geïsoleerde Leidse ontwikkeling. Ook aan de universiteiten van Franeker en Groningen zijn voorbeelden daarvan te vinden.

Maar de geschiedenis van de wetenschap is geen rechte weg van vooruitgang. Op het humanistisch begin dat zowel in educatief als in wetenschappelijk opzicht vooruitgang betekende, volgde de scholastieke reactie. Rond 1600 heerste het aristotelisme weer als vanouds. De humanisten hadden daar met hun verbeterde Aristoteles-uitgaven zelf aan meegeholpen. Het aristotelisch wereldbeeld was ook niet zonder charme, met haar hiërarchisch opgebouwde kosmos met de aarde in het centrum, met haar diepe redeneringen op grond van oppervlakkige waarnemingen. Bovendien, hoeveel energie was er inmiddels niet in geïnvesteerd dat wereldbeeld in harmonie te brengen met de openbaring van de Schrift?

Het zwakke punt van de scholastiek was de voorkeur van de redenering boven de waarneming. De haarkloverijen waarin het onderwijs ontaardde werden door de Leidse rector Polyander in 1619 aangeklaagd. De theologen maakten hun vak belachelijk, zo zei hij, door te disputeren over de vraag of de wederopstanding der doden bij dag of bij nacht zou plaats vinden, of God een hoer weer maagd kon maken en of, als men kon zeggen 'God is mens geworden', ook de bewering 'God is een kever of een pompoen' valide was. Maar zelfs daar waren tekenen van hoop. Wie een theoloog vroeg waarom heksen bleven drijven kreeg niet het oude antwoord dat het water een afkeer voor heksen had maar dat heksen aan melancholie leden, daardoor flatulent waren en dat de vrijgekomen gassen hen deden drijven. Dat heeft wel iets van een natuurlijke verklaring.

Een typisch universitair antwoord op deze ontwikkeling was in de eerste helft van de zeventiende eeuw het ontstaan van een soort mengvorm tussen humanisme en aristotelisme, een 'philosophia novantiqua', een nieuwboude wetenschap. De eerste kenmerken daarvan ziet men al bij de Leidse hoogleeraar Burgersdijck, een man die het filosofisch en educatief debat van zijn tijd beheerste en wiens 'open' aristotelisme de scholastieke ballast afwierp en open stond voor de resultaten van het nieuwe natuurwetenschappelijke onderzoek. Duidelijker nog treedt het op de voorgrond bij een man als Holwerda te Franeker, die een boek de veelzeggende titel *Philosophia naturalis seu physica vetusnova* zou geven.

Even gemakkelijk zouden de Nederlandse professoren het oude aristotelisme verbinden met het nieuwe cartesianisme. Descartes had zich in 1629 laten inschrijven aan de Universiteit van Franeker en het jaar daarop was hij naar Leiden getrokken. Zijn invloed in Nederland zou enorm zijn. In Utrecht bijvoorbeeld was de medicus Henricus Regius een duidelijk volgeling van Descartes. Hij kwam daardoor in botsing met de formidabele theoloog Voetius die via overheidsingrijpen in 1642 ervoor zorgde dat Regius zich voortaan tot

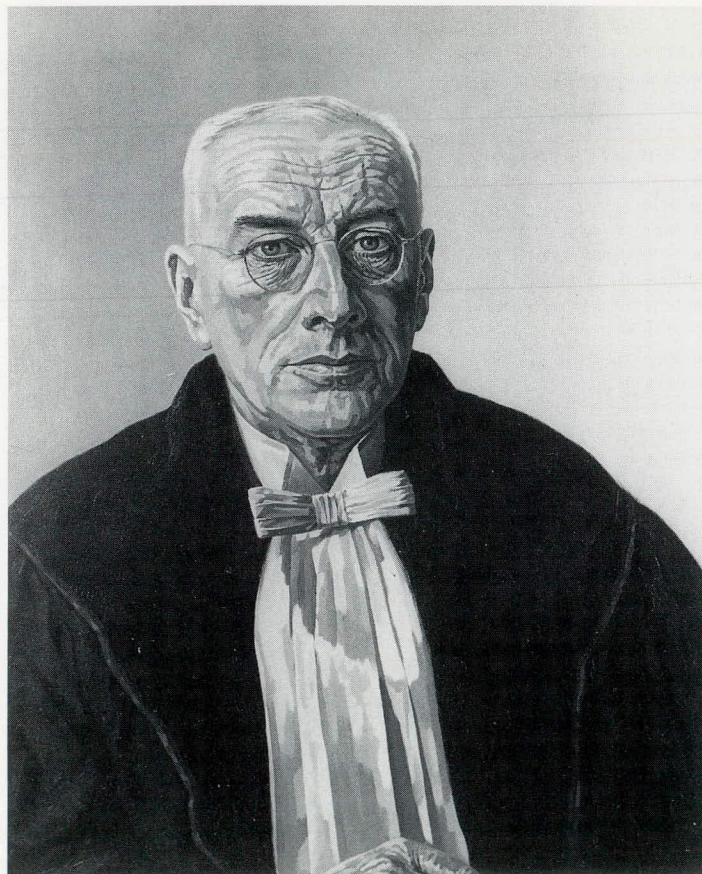
de medicijnen beperkte en dat de Utrechtse universiteit inzake de filosofie de rest van de eeuw netjes aristotelisch bleef.

Ook in Leiden kwam het tot dergelijke botsingen. Daar was het de filosoof Heereboord die in 1647 gedwongen werd zich aan de aristotelische orthodoxie te houden. Ook de theoloog Cocceius kwam er in moeilijkheden, omdat zijn verbondstheologie rationalistische trekken vertoonde. Op medisch gebied kwam de acceptatie van het idee van de bloedsomloop bijvoorbeeld, een ontdekking van de Engelsman Harvey waaraan Descartes zijn crediet gegeven had, ook niet zonder slag of stoot tot stand. Dit zijn allemaal voorbeelden van een belangrijk feit: het onderwijs aan de Nederlandse universiteiten in de zeventiende eeuw was niet achterlijk en het was niet voorlijk, het was in hoge mate eclectisch.

Toch droeg ook de zeventiende-eeuwse universiteit bij aan belangrijke wetenschappelijke ontwikkelingen. De instelling van het *Collegium Medico Practicum* te Leiden, waar de studenten in de gelegenheid gesteld werden onderwijs aan het ziekbed te volgen, was een novum in Noord-Europa. Te Leiden ook kon een cartesiaan als Burchard de Volder middels een eigen *theatrum physicum* de eerste stappen zetten in de richting van de proefondervindelijke wijsbegeerte van Newton. De Groningse universiteit volgde in 1697 en het aristotelische Utrecht pas in 1705. Maar wederom moet gezegd dat dit hoofdzakelijk ontwikkelingen waren die het onderwijs betroffen.

Ook de juridische faculteit bleef de cartesiane confrontatie niet bespaard en ook hier koos men meestal het compromis. Ulricus Huber bijvoorbeeld, hoogleraar te Franeker en samen met Hugo de Groot de beroemdste jurist die de Republiek in de zeventiende eeuw kende, hield als rechtgeaard calvinist staande dat het gezag van de rede in geloofskwesties niet gold en dat het gebruik van de methodische twijfel in het staatsrecht alleen maar gedrochtelijke visies als die van Hobbes opleverde. Toch wees Huber het cartesianisme als zodanig niet af maar hij was van mening dat elke wetenschap zijn eigen beginselen had en dat de beginselen van theologie of rechtsgeleerdheid niet te harmoniëren waren met het cartesianisme.

In de letteren was de invloed van Descartes aanvankelijk ronduit desastreus. Zijn minachting voor de klassieke auteurs en voor de resultaten van de letterkundige en geschiedkundige wetenschappen stortte de faculteit in een langdurige crisis. Het was onder andere Jacobus Perizonius, die zowel in Franeker als in Leiden doceerde, die de handschoenen opnam. Hij toonde aan dat de kritiek van zijn tijd op de vele onjuistheden en onbetrouwbaarheden bij de klassieke auteurs wel juist was, maar dat het belang van die auteurs daarmee niet afgedaan was. De klassieke schrijvers waren in principe corrigeer-



Afb. 22 Portret van Nicolaas Wilhelmus Posthumus (cat.nr. 136). Schilderij door Edgar Fernhout, 1947. Amsterdam, Oudemanhuispoort.

baar door middel van tekstkritiek en een techniek van schiften en vergelijken. Zo kon de historicus toch achter de ware toedracht komen van hetgeen de klassieke auteur vertelde.

De totale overwinning van het newtoniaanse denken in Nederland, gepersonifieerd in giganten als Boerhaave, 's Gravesande en Musschenbroek, bracht in de achttiende eeuw de Leidse universiteit een wereldwijde faam en een natuurkundige verzameling van grote schoonheid en vernuft, maar geen originele bijdrage aan medicijnen noch natuurkunde. Het waren grote docenten, goede samenvatters, schrijvers van handboeken maar nauwelijks originele geleerden, zoals Christiaan Huygens, Jan Swammerdam en Antoni van Leeuwenhoek. Maar die bleven, om veelzeggende redenen – de een was van adel, de ander te onstabiel en de derde geen academicus – buiten de universiteit. Ook lijkt het waarschijnlijk dat de opkomst van de geleerde genootschappen in de tweede helft van de achttiende eeuw veel urgentie tot oorspronkelijk wetenschappelijk werk van de universiteit wegnam.

De meeste drang daartoe lag toch in de artes-faculteit. Verschillende factoren zullen daarbij een rol gespeeld hebben. In de eerste plaats natuurlijk het voorbeeld van zeer grote geleerden in de oude talen, of het nou Grieks, Hebreeuws of Arabisch betrof. Het onderwijs had daardoor een zekere zelfstandigheid verworven en tevens de traditie van het publice-ren van de resultaten van het eigen onderzoek. Er valt een duidelijke specialisering in de artes-faculteit waar te nemen en deze zette zich in de achttiende eeuw alleen maar door. Grote geleerden als de Burmannii en de Schultensen, Hemsterhuis, Ruhkenius en Wyttenbach, wisten de schaduw, die Descartes over de niet-exacte wetenschappen geworpen had, weg te nemen en hun imposante geleerdheid, ondergebracht in dikke tekstuitgaven en gedetailleerde tekstkritiek, herstelde het didactisch en maatschappelijk krediet van de letteren door middel van wetenschappelijk onderzoek.

Het heeft evenwel tot het eind van de negentiende eeuw geduurd voor de samenhang van onderwijs en onderzoek geaccepteerd was. De overtuiging van Thorbecke is in dit opzicht veelzeggend. Zijn adagium was: 'Het hooger onderwijs worde eenvoudig ingerigt.' De universiteit deed in zijn ogen niet aan specialistisch onderzoek, dat deden de academies van wetenschappen. 'De hoogleeraren bij de universiteiten zijn niet daar om zich in de eerste plaats of alleen de wetenschap ten doel te stellen; zij behoren reeds meesters der wetenschap te zijn; vóór alles is het onderwijs hun roeping.' Bovendien was Thorbecke ervan overtuigd dat de inspanning aan de universiteit omgekeerd evenredig was aan de daar ter beschikking staande middelen. 'Wanneer hebben die mannen het meest

voor de wetenschap, wanneer het meest voor het onderwijs uitgerigt? In de jaren waarin de middelen waarover zij konden beschikken nog zeer matig waren. Men heeft hen in paleizen geplaatst en een schat van diensten tot hunnen beschikking gesteld; en wat zij na dien tijd in tien jaren hebben verrigt, is soms niet zooveel als hetgeen zij vroeger in een jaar tot stand bragten.'

Thorbecke sprak deze wat ongelukkige woorden in 1859 en men kan zich afvragen waar zich die paleizen in Nederland bevonden. Vijf jaar later evenwel kon de Leidse sterrenkundige Kaiser, bij de dood van de hoogleraar Grieks Bake, van deze getuigen dat hij, naast wereldberoemd filoloog, ook behoorde 'tot de voornaamste grondleggers' van de Leidse sterrenwacht. De bescheiden laboratoria die de universiteiten kregen aan het eind van de negentiende eeuw, brachten het land wel de Nobelprijzen waardoor het internationaal zijn wetenschappelijke reputatie herstelde. De ingenieusiteit van geleerden als Van der Waals, Lorentz, Kamerlingh Onnes en anderen die Nederland, zoals gezegd werd, 'een grootmacht op het gebied van de natuurkunde' maakten, bleek inderdaad met vrij bescheiden middelen tot grote resultaten te leiden.

Conclusie

Al het voorgaande behandelt op veel punten een universiteit die niet meer bestaat. In de twintigste eeuw is het universitair bestel sterk uitgebreid en gediversifieerd. Het tempo waarmee nieuwe hogescholen en universiteiten in het leven geroepen werden, was niet hoog maar wel gestaag. Het begon met bescheiden instellingen als de Vrije Universiteit te Amsterdam en de Katholieke Universiteit te Nijmegen, zonder de dure faculteiten van medicijnen en wis- en natuurkunde, en de handelshogescholen van Rotterdam en Tilburg, ooit omschreven als Nijenrodes *avant la lettre*. Ook de Technische Hogeschool te Delft, die in 1905 universitaire status kreeg, was een overzichtelijke instelling.

Na de Tweede Wereldoorlog sloeg de schaalvergroting toe. De halve universiteiten werden hele, de Rotterdamse Hogeschool werd Erasmusuniversiteit, in Eindhoven (1957) en Enschede (1964) werden technische hogescholen opgericht met voorzieningen in de humaniora en de sociale wetenschappen. In 1975 werd de Rijksuniversiteit Limburg gesticht en drie jaar later opende de Open Universiteit haar denkbeeldige poorten. Nu, aan het eind van de twintigste eeuw kent Nederland veertien universiteiten.

Aan die universiteiten wordt gestudeerd. In 1935 kende de Nederlandse samenleving nog geen 13 000 studenten, in 1950 waren dat er 30 000, in 1960 40 000, tien jaar later 100 000 en nu kennen we er 170 000 bij naam. Het aantal personeelsplaatsen groeide navenant. Op dit moment verdienen ongeveer 50 000 mensen aan de universiteiten hun brood. Bijna de helft daarvan is wetenschappelijk personeel, onderzoekers en docenten. Nederland telt tegenwoordig ruim 2500 hoogleraren.

Die groei bracht grote problemen met zich. Ten eerste ten aanzien van de bestuursstructuur. Groter efficiency en groter democratie was het streven. Groter efficiency werd bereikt met een door de Kroon benoemd klein College van Bestuur. Grotere democratie door een gekozen universiteitsraad met budgetrecht. Het is intussen de universitaire gemeenschap niet ontgaan dat de twee zich niet erg goed tot elkaar verhouden. Dat werd des te duidelijker bij het tweede probleem, dat van de financiering, of liever, dat van de bezuiniging.

Taakverdeling en concentratie hebben de universiteiten ertoe gebracht zich te concentreren op hun sterke punten en de onderlinge concurrentie aan te gaan. Maar erg slagvaardig konden de universiteiten zich niet tonen en de onderlinge verdeeldheid tussen de instellingen werd soms overtroffen door de interne. Ook in studieduur en studieopzet kwamen drastische veranderingen, evenals in de financiering van het wetenschappelijk onderzoek.

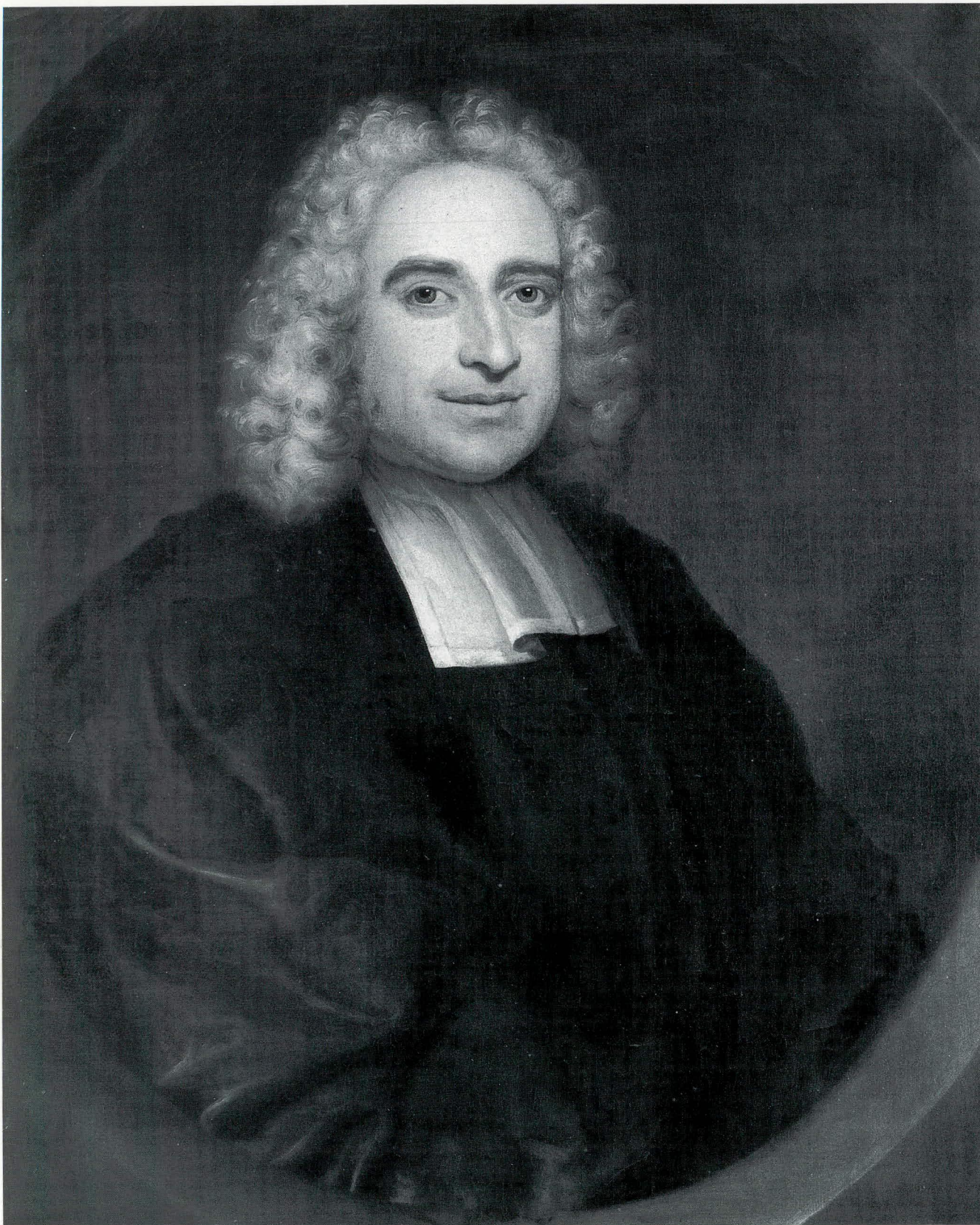
Hoe het zij, knappe koppen kenmerken de moderne universiteit evenzeer als de oude. Toch is het predikaat van professor tegenwoordig meer een aanduiding van salarisschaal dan van status. Als de veramerikanisering van de Nederlandse universiteit zich doorzet, zullen alle wetenschappelijke medewerkers professor genoemd gaan worden en is het met de status gedaan. Er zijn nu veel meer professoren dan vroeger maar ze worden niet voor niets minder geportretteerd.

Bibliografische noot Een stuk als dit had tien jaar geleden niet geschreven kunnen worden. Het steunt in hoge mate op het werk van één man, die een ommekeer bewerkt heeft in het onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlands onderwijs in het *ancien régime*, W. Th. M. Frijhoff. Sedert zijn dissertatie, *La société Néerlandaise et ses gradués, 1575-1814* (Amsterdam 1981), heeft hij een aantal artikelen gepubliceerd, hierop voortbouwend, die de universiteitsgeschiedenis definitief tot een sociale geschiedenis omgevormd hebben.

Verder zij verwezen naar de beredeneerde bibliografieën van H. de Ridder-Symoens, in respectievelijk *Tijdschrift voor geschiedenis* 85 (1972) p. 444-456 en *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 4 (1978) p. 87-116, en de bibliografieën van Nederlandse universiteitsgeschiedenis die regelmatig verschijnen in het bulletin van de Nederlandse werkgroep universiteitsgeschiedenis, *Batavia Academica* (sedert 1983).

Drie andere boeken waarvan gebruik gemaakt werd, waren J. Verger, *Universiteiten in de middeleeuwen* (Bussum 1978), J. Roelevink, *Gedichtend verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit van Utrecht, 1735-1839*, Amsterdam 1986 en K. van Berkel, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschappen in Nederland 1580-1940*, Amsterdam 1985.

Catalogusnummers 72-137



72

J. Lipsius door anonieme kunstenaar, z.j.

Justus Lipsius 1547-1606. Hoogleraar Historie en Recht te Leiden 1578-'91.

De benoeming van Lipsius is een van de belangrijkste gebeurtenissen in het bestaan van de jonge universiteit geweest. Door Lipsius aan te stellen, kreeg de jonge, nog onbekende universiteit een geleerde die zich niet alleen wilde inzetten voor de organisatie van de universiteit, maar die bovendien door zijn grote faam studenten zou aantrekken. Lipsius was een filoloog wiens werk grote filosofische betekenis had. In werken als *De Constantia* (1584) en *Politica* (1589) ontwierp hij een politieke filosofie voor de barre tijd van religieuze en politieke omwenteling waarvan hij getuige was.

Paneel, 64,5 x 50 cm. Leiden [39].

Afbeelding op blz. 58.

73

J. Arminius door H. van der My, z.j.

Jacobus Arminius, 1560-1609. Hoogleraar Godgeleerdheid te Leiden 1603-'09.

Arminius, die te Leiden en Genève theologie had gestudeerd, was in 1588 predikant te Amsterdam geworden. In 1603 werd hij, zeer tegen de zin van Gomarus die daar al sedert 1594 doceerde, te Leiden tot professor benoemd. De beide heren waren het hartgrondig oneens over de voorbeschikkingsleer. Arminius beschouwde de mens mede verantwoordelijk voor zijn eigen heil, Gomarus meende dat God alles van te voren beschikt had. Dit conflict groeide uit tot een ware burgeroorlog over de macht van de staat in kerkelijke zaken, waarbij het hoofd van Arminius' medestander Van Oldenbarnevelt zou rollen.

Hieronymus van der My, 1687-1761.

Het portret werd waarschijnlijk omstreeks 1735-'37 geschilderd voor de nieuwe Senaatskamer.

Doek, 77,5 x 60,5 cm. Leiden [45].

74

D. Heinsius door anonieme kunstenaar, z.j.

Daniel Heinsius, 1580-1655. Hoogleraar Dichtkunde, Grieks, Staatskunde, Historie te Leiden 1603-'55.

Daniel Heinsius studeerde samen met Hugo de Groot bij Scaliger. Hij was misschien wel geen wonderkind, maar wel een uitstekend carrièrist. Al op drieëntwintigjarige leeftijd professor geworden, groeide hij uit tot de invloedrijkste filoloog van de Republiek in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Door zijn uitgaven van Griekse en Latijnse auteurs, door zijn editie van het Griekse Nieuwe Testament, maar ook door zijn vele dichtbundels, historische werken en redevoeringen en vooral door zijn treurdichten werd hij alom beroemd.

Doek, 68 x 55 cm. Leiden [61].

Afbeelding op blz. 61.

75

C. Salmasius door D. Bailly (?), 1636

Claudius Salmasius (Claude de Saumaise), 1588-1653. Filoloog, tussen 1632 en 1653 verbonden aan de Leidse universiteit.

Salmasius was de officiële opvolger van Scaliger te Leiden. Hij genoot dezelfde voorrechten als zijn voorganger: een zeer hoog salaris zonder de verplichting om les te geven. Door Salmasius' benoeming voelde Heinsius zich ernstig gepasseerd en tussen de twee beroemdheden is het nooit in het reine gekomen. Volgens Heinsius was Salmasius zo kwaadsappig omdat hij van zijn eigen vrouw slaag kreeg.

David Bailly, 1584-ca. 1657.

Doek, 63 x 52 cm. Leiden [75].

Afbeelding op blz. 62.

76

J. Coccejus door anonieme kunstenaar, z.j.

Johannes Coccejus, 1603-1669. Hoogleraar Godgeleerdheid te Leiden 1650-'69; voordien hoogleraar te Bremen en Franeker.

Coccejus werd in 1650 benoemd, mede om, zoals zijn aanstelling luidde, 'tegen de joden te schrijven'. Inderdaad luidde zijn inwijdingsrede *Over de oorzaak van de ongelovigheid der joden*. De rest van zijn verblijf heeft hij zich met minder ongunstige onderwerpen beziggehouden. Zijn verbondstheologie had een duidelijk rationele inslag. Zo vond hij het onredelijk dat iedereen die voor het begin van onze jaartelling leefde, automatisch uitgesloten was van het verbond dat God via Zijn Zoon met de mensen gesloten had.

Anonieme kopie naar een portret door Anthonie Palamedesz. (1601-1673), vermoedelijk in 1666 vervaardigd.

Doek, 76,5 x 61 cm. Leiden [84].

77

G. Noodt door J.F. Bodecker, 1715

Gerard Noodt, 1647-1725. Hoogleraar Staats- en Burgerlijk Recht te Leiden 1686-1725; voordien hoogleraar te Nijmegen, Franeker en Utrecht.

Gerard Noodt was een van de beste loopbaanplanners onder de professoren. Hij was achtereenvolgens aan vier universiteiten professor en wist bij elke verhuizing opslag te bedingen. Toen hij zesendertig jaar oud was, behoorde hij tot de best betaalde professoren in Nederland. Gezegd moet, dat hij als rechtsg geleerde in zijn genre ook een van de beste was.

Johann Friedrich Bodecker, ca. 1658-1727.

Doek, (ovaal) 75,5 x 59 cm. Leiden [112].

Afbeelding op blz. 66.

78

J. Perizonius door C. de Moor, 1715

Jacobus Perizonius, 1651-1715. Hoogleraar Historie, Griekse Taal, Welsprekendheid te Leiden 1693-1715.

Perizonius dankt zijn roem vooral aan zijn in 1685 verschenen boek *Animadversiones Historicae*, geschiedkundige aanmerkingen. Dat was een heel belangrijk werk omdat het zich teweer stelde tegen het opkomend rationalisme van die tijd, dat alles wat niet op logische redenering en directe waarneming was gebaseerd, bijvoorbeeld de geschiedenis, terzijde geschoven kon worden. Volgens Perizonius waren de klassieke auteurs, ook al bevatten ze fouten en ook al vertelden ze gekke verhalen, toch bruikbaar als bron voor de geschiedenis, mits men ze maar kritisch las.

Carel de Moor, 1656-1738.

Paneel 70 x 56,5 cm. Leiden [115].

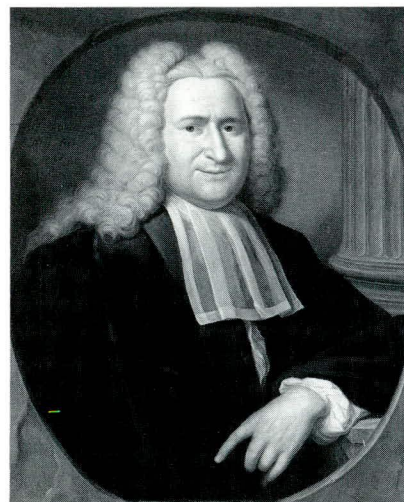
Afbeelding op blz. 69.



73



76



81

79

T. Hemsterhuis door J. Palthe, 1757

Tiberius Hemsterhuis, 1685-1766. Hoogleraar Griekse Taal en Vaderlandse Geschiedenis te Leiden 1740-'65; voordien hoogleraar te Amsterdam en Franeker.

Hemsterhuis heeft nauwelijks gepubliceerd. Zijn belang ligt in de stichting van een nieuwe school wat betreft de bestudering van het Grieks. Het Grieks was uit de gratie in zijn dagen. Men vond het te moeilijk, de grammatica zou te veel uitzonderingen bevatten. Hemsterhuis wist in zijn colleges de rijkdom en de elegantie van het Grieks duidelijk te maken. Tevens toonde hij aan dat die taal onmisbaar was voor iedereen die de Griekse en Romeinse oudheid wilde leren kennen.

Jan Palthe, 1717-1769.

Doek, 77 x 61 cm. Leiden [141].

Afbeelding op blz. 71.

80

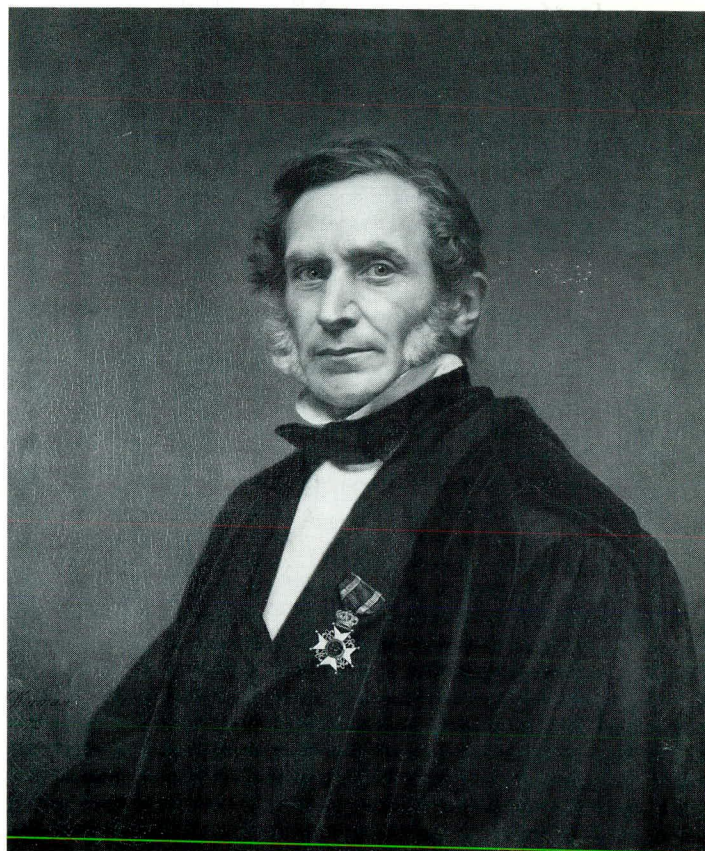
W.J. 's Gravesande door H. van Limborch, z.j.

Willem Jacob 's Gravesande, 1688-1742. Hoogleraar Sterrenkunde, Wiskunde, Krijgsbouwkunde, Wijsbegeerte te Leiden 1717-'42.

's Gravesande was met Boerhaave ongetwijfeld de beroemdste professor in Nederland in de achttiende eeuw. Benoemd op zijn negenentwintigste was het 's Gravesande die als eerste de proefondervindelijke wijsbegeerte van Newton aan een universiteit onderwees. Omdat lang niet alle studenten in staat waren de wiskunde die daarbij te pas kwam te begrijpen, trok hij instrumentbouwers aan en legde hij een verzameling van ongeveer tweehonderd instrumenten aan waarmee hij de verschillende natuurwetten demonstreerde. Keizers en koningen probeerden vergeefs hem naar hun universiteiten te lokken. Voltaire kwam naar hem luisteren en sprak van 'le profond 's Gravesande'.

Hendrik van Limborch, 1681-1759.

Doek, 77 x 61 cm. Leiden [145].



82

81

P. van Musschenbroek door H. van der My, 1741

Petrus van Musschenbroek, 1692-1761. Hoogleraar Wiskunde en Wijsbegeerte te Leiden 1739-'61; voordien hoogleraar te Duisburg en Utrecht.

Van Musschenbroek stamde uit een familie van beroemde instrumentmakers. Na de dood van 's Gravesande werd hij uitgenodigd naar Leiden te komen om diens werk voort te zetten. Evenals deze schreef hij leerboeken en liet hij demonstratiemodellen maken, maar hij werd vooral bekend om zijn uitvindingen. Hij was de bedenker van de pyrometer, een instrument waarmee de uitzetting van vaste stoffen gemeten kon worden. Maar vooral: hij werd bekend als de uitvinder van de Leidse Fles, de oervorm van de elektrische condensator, die hem in staat stelde elektriciteit op te slaan. Tijdens zijn proefnemingen bezorgde een hevige elektrische schok hem de schrik van zijn leven.

Hieronymus van der My, 1687-1761.

Doek, 76,5 x 61 cm. Leiden [147].

82

F. Kaiser door J.H. Neuman, 1872

Friedrich Kaiser, 1808-1872. Hoogleraar Sterrenkunde te Leiden 1840-'72.

Kaiser was een autodidact die van zijn oom het sterrenkijken leerde en als knaap van veertien al publiceerde. Op zestienjarige leeftijd tot observator aan de Leidse Universiteit benoemd en gedoemd tot nietsdoen door het slechte instrumentarium aldaar, deed hij in Nederland van zich spreken door in 1835 een deel van het dak van zijn eigen huis weg te breken en met een geleende kijker de komeet van Halley te volgen. Na tot hoogleraar te zijn benoemd, zette hij alles in het werk om een nieuwe sterrenwacht te mogen bouwen. In 1861 kreeg hij die sterrenwacht en met het werk dat hij daar verrichtte, werd hij wereldberoemd.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

Doek, 77 x 62 cm. Leiden [240].

83



84



85



83

C. G. Cobet door J. H. Neuman, 1890

Carel Gabriel Cobet, 1813-1889. Hoogleraar Romeinse Oudheden, Geschiedenis, Griekse Taal- en Letterkunde te Leiden 1846-'84.

'Attisch lezen op het Rapenburg', dat was een grote zaligheid voor C. G. Cobet, de grootste graecus van de negentiende eeuw. Een vriend van hem zei ooit: 'het is bij Cobet: zooveel Grieksche auteurs, zooveel bijwijven'. Onder zijn studenten heette Cobet 'de conjuncturensmit'. Zijn grootste virtuositeit behelsde namelijk het herstellen van de fout overgeleverde teksten uit de oudheid door gefundeerde gissingen, conjuncturen.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

Doek, 76,5 x 62 cm. Leiden [246].

84

R. P. A. Dozy door J. H. Neuman, 1883

Reinhard Pieter Anne Dozy, 1820-1883. Hoogleraar Middel-eeuwse en Nieuwe Geschiedenis te Leiden 1850-'83.

Dozy was een van de vele arabisten van wereldfaam die Leiden gekend heeft. Hij was geen gemakkelijke man. Dat merkte zijn jonge bruid, toen zij bij wijze van huwelijksreis langs de bibliotheken van Duitsland meegesleept werd; dat ondervond ook een Spaanse historicus die op een terrein waarop Dozy nogal thuis was veel fouten gemaakt had en zo door Dozy vermorzeld werd dat zelfs een groot bewonderaar van hem getuigde dat het niet kies was. Maar Dozy kon alles, van woordenboeken maken via prachtige beschrijvende studies tot het schrijven van gewaagde essays. De *Histoire des Musulmans d'Espagne* is zijn meesterwerk.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

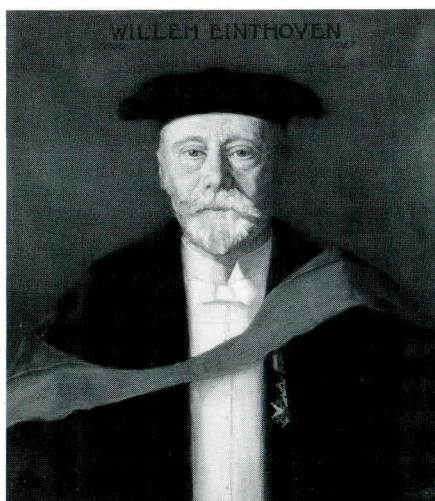
Doek, 77,5 x 62 cm. Leiden [255].

85

M. de Vries door J. H. Neuman, 1887

Matthias de Vries, 1820-1892. Hoogleraar Nederlands en Vaderlandse Geschiedenis te Leiden 1853-'91; voordien hoogleraar te Groningen.





88



90



91

Matthias de Vries was een gigant in het klein. Hij is de geestelijke vader van het *Woordenboek der Nederlandse Taal*, een nog steeds niet voltooide studiereeks naar het Nederlands taaleigen. Daarnaast heeft hij ook de bestudering van de oude Nederlandse letterkunde nieuw leven ingeblazen. Tegelijk was hij een vooral enthousiaste, naïeve man die voor Vaderland en Oranje bereid was de laatste druppel van zijn geleerdenbloed te geven.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

Doek, 77,5 x 62 cm. Leiden [258].

86

J. T. Buys door W. B. Tholen, z.j.

Johan Theodoor Buys, 1828-1893. Hoogleraar Staatsrecht te Leiden 1864-'93; voordien hoogleraar te Amsterdam.

Buys kan de opvolger van Thorbecke in Leiden worden genoemd: beoefenaar van staatsrecht en staatkunde in theorie en praktijk, én liberaal voorman. Als intellectueel vestigde hij zijn roem door zijn politieke commentaren in *De Gids*. Als jurist zette hij zich in voor de verwezenlijking van de rechtsstaat. Als professor leerde hij de studenten via zijn vereniging 'Debating' in het openbaar voor hun zaak opkomen.

Willem Bastiaan Tholen, 1860-1931.

Doek, 76 x 63 cm. Leiden [263].

87

H. Kamerlingh Onnes door M. Kamerlingh Onnes, 1909

Heike Kamerlingh Onnes, 1853-1926. Hoogleraar Experimentele Natuurkunde en Meteorologie te Leiden 1882-1924.

Kamerlingh Onnes, die op negenentwintigjarige leeftijd tot hoogleraar werd benoemd, was bovenal een experimentator. In zijn oratie omschreef hij als zijn motto: 'door meten tot weten'. Hij zag het als zijn taak het werk van de grote theoretici Van der Waals en Lorentz experimenteel te onderzoeken. Het gedrag van bepaalde gassen bij zeer lage temperaturen werd zijn terrein. In 1908 slaagde hij erin bij 269 graden Celsius onder nul helium vloeibaar te maken. In 1911 ontdekte hij de supergeleiding van bepaalde metalen onder lage temperatuur. Twee jaar daarna werd hem de Nobelprijs verleend.



89

Menso Kamerlingh Onnes, 1860-1925.
Doek, 75,5 x 62,5 cm. Leiden [311].
Afbeelding op blz. 74.

88

W. Einthoven door A.J.M. van Dijk, 1926

Willem Einthoven, 1860-1927. Hoogleraar Fysiologie en Weefselleer te Leiden 1885-1927.

Einthoven was nog maar vijfentwintig toen hij tot hoogleraar te Leiden werd benoemd. Zijn belangrijkste onderzoek betrof de elektrische verschijnselen waarmee het samentrekken van spieren gepaard gaat. Hij concentreerde zich hierbij vooral op het menselijk hart en ontwierp apparatuur – onder andere de bekende snaargalvanometer – waarmee hij de grondvorm van het elektrocardiogram ontdekte. In 1924 kreeg hij voor dit werk de Nobelprijs.

Albertus Jan Marinus van Dijk, geb. 1892.
Doek, 75,5 x 61 cm. Leiden [332].

89

J. Huizinga door H.H. Kamerlingh Onnes, 1952

Johan Huizinga, 1872-1945. Hoogleraar Geschiedenis te Leiden 1914-'42; voordien hoogleraar te Groningen.

Huizinga is zonder twijfel de beroemdste historicus die Nederland heeft voortgebracht. Hij was vooral een cultuurhistoricus die de verschillende levensvormen van de middeleeuwen en de renaissance probeerde uit te beelden. Zijn bekendste boek is *Herfsttij der middeleeuwen* uit 1919. Op latere leeftijd schreef hij een aantal cultuurkritische studies met een sombere strekking over de Westeuropese cultuur.

Harm Hendrik Kamerlingh Onnes, 1893-1985.
Doek, 73 x 64,5 cm. Leiden [360].

90

S. Lubbertus door anonieme kunstenaar, 1616

Sibrandus Lubbertus, ca. 1556-1625. Hoogleraar Godgeleerdheid te Franeker 1585-1625.

Lubbertus was een invloedrijk en bemiddeld man. Als or-

thodox calvinist was de geloofsleer voor hem belangrijker dan de wetenschap. Hij was onverdraagzaam, driftig en wraakzuchtig van aard, maar had voor zijn vrienden, medestanders en studenten een grote uitstraling. Jarenlang bepaalde Lubbertus in hoge mate, wie er, ongeacht de faculteit, aan de Franeker Academie werd benoemd. De kandidaten werden eerder op hun religieuze overtuiging getoetst dan op hun wetenschappelijke kwaliteiten.

Paneel, 67 x 54 cm. Franeker [49].

91

J. Drusius door anonieme kunstenaar, 1606

Johannes Drusius, 1550-1616. Hoogleraar Oosterse talen te Franeker 1585-1616; voordien hoogleraar in Oxford en Leiden.

Drusius maakte in korte tijd de Franeker Academie tot een centrum van Hebreeuwse studies, waar talrijke studenten uit binnen- en buitenland op af kwamen. Verder was hij nauw betrokken bij de voorbereiding van de nieuwe Nederlandse bijbelvertaling onder leiding van Marnix van St. Aldegonde. Ondanks zijn vele linguïstische werk kon Drusius de theologische strijdvragen niet ontlopen. Een roddelcampagne onder leiding van Lubbertus, waarin hij werd beschuldigd van losbandigheid en ketterse ideeën, leidde in 1615 tot een uitbarsting. Drusius spuwde zijn gal, maar Lubbertus beschikte over machtiger vrienden: in aanwezigheid van de Stadhouder werd Lubbertus in het gelijk gesteld.

Paneel, 66 x 54 cm. Franeker [17].

92

A. Metius door anonieme kunstenaar, z.j.

Adriaan Metius, 1571-1635. Hoogleraar Wiskunde te Franeker 1598-1635.

Adriaan Metius kreeg via zijn vader, de 'stercktebouwmeester der Verenigde Nederlanden', de praktijk van de vestingbouw met de paplepel ingegoten. In Franeker doceerde hij wiskunde, zeevaartkunde, landmeetkunde, vestingbouwkunde en sterrenkunde en deed dat niet alleen in het Latijn, maar ook in het Nederlands. Hij legde er de fundamenten voor de befaamde beroepsopleiding tot landmeter.

Paneel, 65,5 x 53 cm. Franeker [41].



92



93



94

J. Maccovius door J. Pandelius, 1644

Johannes Maccovius (Makovsky), 1588-1644. Hoogleraar Godgeleerdheid en Physica te Franeker 1615-'44.

Deze Poolse edelman, 'stijf in de leer', maar ook 'los in het leven', was tot ver in de negentiende eeuw een veelbesproken figuur. Maccovius was zeer bedreven in de scholastieke methode van disputeren en maakte daarmee grote indruk op zijn studenten. De consequentheid waarmee hij te werk ging, leidde soms tot krasse uitspraken, zoals de stelling dat God de mens tot zondigen bestemd heeft. Het gevolg was een diepgaande onenigheid met Lubbertus en andere collega's, waarbij de Dordtse Synode tenslotte tussenbeide moest komen.

Johannes Pandelius, levensdata onbekend.

Pandelius was afkomstig uit Polen. In 1643 had hij zich als student in de theologie aan de Franeker Academie laten inschrijven. Het portret schilderde hij na Maccovius' overlijden.

Paneel, 66 x 52,5 cm. Franeker [49].

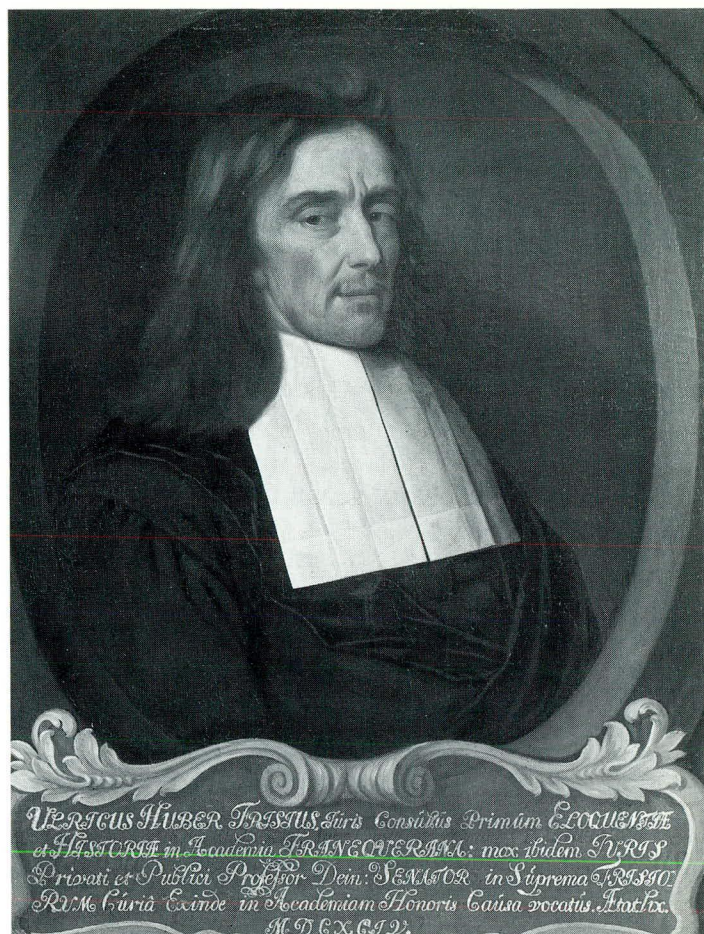
S. Amama door anonieme kunstenaar, z.j.

Sixtinus Amama, 1593-1629. Hoogleraar Oosterse Talen te Franeker 1616-'29.

Amama was op zeventienjarige leeftijd in huis opgenomen door Drusius, die hem opleidde als zijn opvolger. Ondanks de tegenwerking van Lubbertus, die hem van onrechtzinnigheid verdacht, werd Amama inderdaad benoemd. Al spoedig werd hij even beroemd als zijn voorganger. Een aanbod van de Leidse Universiteit om Erpenius op te volgen, weigerde hij. Hij gaf verschillende Hebreeuwse en Aramese grammatica's uit en was vervuld van diepe eerbied voor de Hebreeuwse taal, 'de alderoudste, de heilige waarvan Godt de Heere een auteur is'.

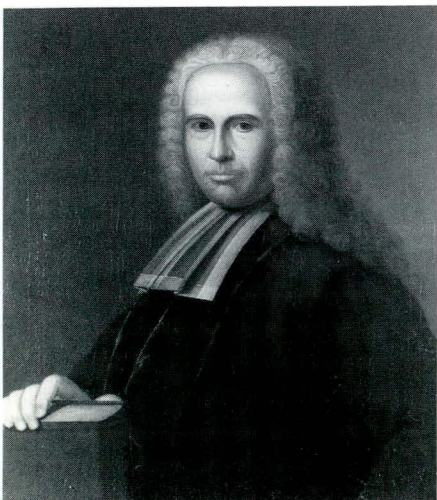
Waarschijnlijk is het portret een na 1629 gemaakte kopie van een in 1623 door een onbekende Friese schilder vervaardigd portret.

Doek, 78,5 x 61,5 cm. Franeker [52].

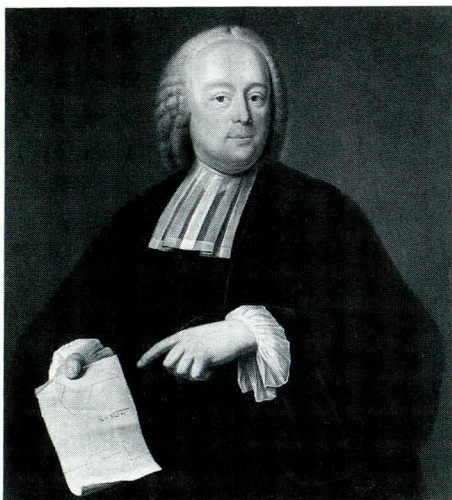




96



97



98

95

U. Huber door anonieme kunstenaar, z.j.

Ulricus Huber, 1636-1694. Hoogleraar Welsprekendheid, Geschiedenis en Rechten te Franeker 1657-'79.

Huber behoort samen met Hugo de Groot tot de meest beroemde juristen van de zeventiende eeuw. Hij publiceerde zowel over publieksrechtelijke onderwerpen als over het Romeins Recht. Het bekendst werd hij door zijn in het Nederlands geschreven werk *Hedendaagse rechtsgeleerdheid, Soo elders, als in Frieslandt gebruikelijk*, over de dagelijkse rechtspraktijk. Driemaal werd hem een leerstoel in Leiden aangeboden. Door een fikse salarisverhoging en de toezegging dat hij zijn colleges voortaan aan huis mocht geven, wisten de Franeker curatoren hem echter te behouden.

Waarschijnlijk postuum geschilderd.

Doek, 88 x 64 cm. Franeker [178].

96

W. G. Muys door B. Accama, 1744

Wyerus Gulielmus Muys, 1682-1744. Hoogleraar Wiskunde, Geneeskunde, Scheikunde, Botanie te Franeker 1709-'44.

Wijer Willem Muys was in Leiden opgevoed in de cartesiaanse filosofie. In de loop van zijn carrière richtte hij zich meer op Newton en Boyle, maar bleef in de eerste plaats een beoefenaar van de 'beschouwelijke geneeskunde'. Net als Boerhaave in Leiden wilde hij de geneeskunde op wetenschappelijke grondslag opbouwen. Hij was een populair docent die tijdens zijn colleges ook demonstraties gaf en gebruik maakte van het microscoop.

Bernardus Accama, 1697-1756.

Doek, 84 x 67,5 cm. Franeker [267].

97

H. Venema door anonieme kunstenaar, z.j.

Hermannus Venema, 1697-1787. Hoogleraar Godgeleerdheid 1723-'74, honorair hoogleraar te Franeker 1774-'87.

Venema wordt wel beschouwd als de centrale figuur van de Nederlandse reformatische Verlichting. Meer dan vijftig jaar bepaalde hij in Franeker het gezicht van de theologi-



99

sche faculteit en daarna zette hij nog tot op hoge leeftijd zijn colleges in de kerkgeschiedenis voort. Zijn grote publikatie op dit gebied, de *Institutiones Historiae Ecclesiasticae* (1777-'83), bouwde voort op het werk van Coccejus, Vitringa en Hemsterhuis. Hij stond bekend als een tolerant en beminnelijk man. Door zijn studenten, die hem 'vader Venema' noemden, werd hij op handen gedragen.

Kopie naar een portret door Bernardus Accama, waarschijnlijk na de dood van Venema geschilderd.

Doek, 83 x 65,5 cm. Franeker [290].

98

N. Ypey door T. Regters, 1763

Nicolaas Ypey, 1714-1785. Hoogleraar Wiskunde en Vestingbouw te Franeker 1744-'85.

Na een tweejarige studie bij 's Gravesande in Leiden en een verblijf in Parijs werd hij in Franeker aangesteld, eerst als lector en vervolgens als hoogleraar. Hij heeft een aantal publikaties over vestingbouw op zijn naam staan, meestal in het Nederlands gesteld, en voorts verhandelingen waarmee hij de Friese overheid van advies diende. Zijn rapport over de zeedijken en zeeweringen in Friesland bracht ingrijpende veranderingen teweeg in het waterstaatsbeheer van dat gewest.

Tibout Regters, 1710-1768.

Doek, 84,5 x 68,5 cm. Franeker [324].

99

U. Emmius door anonieme kunstenaar, 1588

Ubbo Emmius, 1547-1625. Hoogleraar Geschiedenis en Griekse Taal te Groningen 1614-'25.

Emmius was als adviseur betrokken geweest bij de oprichting van de Groningse Academie. In 1614 werd hij er als eerste tot hoogleraar benoemd. Hij verwierf grote bekendheid door zijn beschrijving van de geschiedenis van Friesland. De provinciekaarten die hij – met behulp van driehoeksmeting – eigenhandig daarvoor tekende, hebben tot ver in de achttiende eeuw als basis gediend voor andere kaarttekenaars.

Paneel, 84,5 x 64 cm. Groningen [5].

100

L. Offerhaus door W.A. van Sloterdijk, 1860

Leonardus Offerhaus, 1699-1779. Hoogleraar Geschiedenis, Welsprekendheid en Aardrijkskunde te Groningen 1728-'79; voordien hoogleraar in Lingen.

Offerhaus studeerde theologie in Deventer, waar zijn vader hoogleraar was. Nog voor het einde van zijn studie werd hij professor in Lingen. Hij publiceerde onder meer handboeken voor de vaderlandse en algemene geschiedenis en stelde een aardrijkskundig compendium samen. Als bibliothecaris van de academische bibliotheek verzorgde hij de uitgave van een nieuwe catalogus van het boekenbezit.

Willem Augustinus van Sloterdijk, 1834-1918.

Doek, 70 x 56 cm. Groningen [31].



100

101

J. de Rhoer door J. Ensing, 1853

Jacobus de Rhoer, 1723-1813. Hoogleraar Godgeleerdheid, Welsprekendheid, Latijn en Grieks, Algemene en Vaderlandse Geschiedenis te Groningen 1768-1813; voordien hoogleraar in Deventer, nadien in Utrecht.

De Rhoer begon zijn loopbaan als predikant in Delden, maar werd al na drie maanden tot hoogleraar in Deventer benoemd. Hij was een veelzijdig geleerde en publiceerde talrijke studies, zowel op taalkundig als op historisch gebied. Ook gaf hij juridische teksten uit. Dankzij hem kreeg het geschiedenisonderwijs een zelfstandige plaats in het academische leven.

Jan Ensing, 1819-1894.

Doek, 69 x 55,5 cm. Groningen [33].



101

102

B.H. Lulofs door J. Ensing (?)

Barthold Hendrik Lulofs, 1787-1849. Hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde en Welsprekendheid te Groningen 1815-'49.

Lulofs nam een bijzondere plaats in binnen de Groningse Academie. Men had hem in de eerste plaats als dichter en letterkundige benoemd en minder als geleerde. Toch schreef



102

hij vele verhandelingen, onder andere over Grimm en over vergelijkende taalwetenschap. Hij fungeerde ook als 'hofredenaar' van de academie. Er kon geen plechtigheid plaatsvinden of hij voerde er het woord. Zijn voordrachten met muziek waren beroemd en gezocht. De Groningse Universiteitsbibliotheek dankt aan zijn erflating nog het veertiende-eeuwse Gronings-Zutphens Maerlanthandschrift, een erfstuk van zijn vriend A.C.W. Staring.

Jan Ensing, 1819-1894.

Doek, 76 x 56 cm. Groningen [55].

103

P. van Limburg Brouwer door L. Moritz, z.j.

Petrus van Limburg Brouwer, 1795-1847. Hoogleraar Geschiedenis te Groningen 1831-'47; voordien hoogleraar te Luik.

Hoewel oorspronkelijk opgeleid als medicus, ging Van Limburg Brouwer in Leiden klassieke talen studeren, waarna hij in 1820 ten tweede male promoveerde. Als gevolg van de Belgische Opstand in 1830 raakte hij zijn professoraat in Luik kwijt. Hij ging naar Groningen, waar hij behalve hoogleraar ook bibliothecaris werd. In die laatste functie heeft hij de door zijn voorgangers ernstig verwaarloosde boekerij weer in orde gebracht. Hij was een beroemd auteur op het gebied van de Griekse oudheid, als literator werd hij vooral bekend door zijn roman *Het leesgezelschap van Diepenbeek* (1847).

Louis Moritz, 1773-1850.

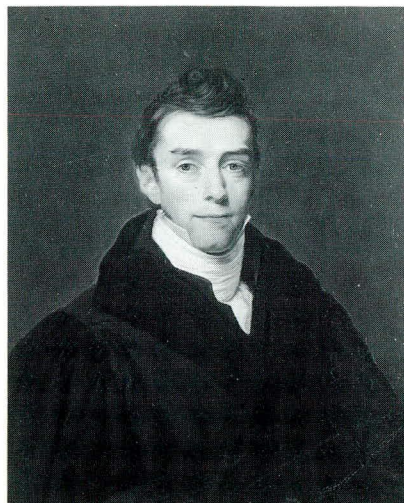
Doek, 69,5 x 55 cm. Groningen [61].

104

P. Hofstede de Groot door J. Ensing, ca. 1851-'52

Petrus Hofstede de Groot, 1802-1886. Hoogleraar Godgeleerdheid te Groningen 1829-'72.

Hofstede de Groot was een van de oprichters van een godgeleerd gezelschap, dat bekend werd als de Groninger School of Groninger Richting. De leden van dit gezelschap voelden zich niet gelukkig met de traditionele orthodoxie, zochten de bron van het geloof in het godsdienstig gevoel, bestudeerden vooral het Nieuwe Testament en gaven van 1837 tot 1872 het tijdschrift *Waarheid in Liefde* uit. Behalve



103



104



105



109

hoogleraar en academiëprediker was Hofstede de Groot ook schoolopziener. In de schoolstrijd koos hij de zijde van de voorstanders van de openbare school, die hij beschouwde als kweekplaats voor verdraagzaamheid en nationale eenheid.

Jan Ensing 1819-1894.

Doek, 68,5 x 54,5 cm. Groningen [68]

105

J.C. Kapteyn door J.P. Veth, 1921

Jacobus Cornelius Kapteyn, 1851-1922. Hoogleraar Sterrenkunde, Waarschijnlijkheidsrekening en Mechanica te Groningen 1878-1921.

Bij gebrek aan sterrenwacht in Groningen was Kapteyn gedwongen naar andere wegen te zoeken voor zijn wetenschappelijk werk. Door zijn toedoen kreeg Groningen een sterrenkundig laboratorium dat reeds tijdens zijn leven internationale vermaardheid verwierf. Daar voerde hij onder andere de metingen uit voor de *Cape Photographic Durchmusterung*, een catalogus die de positie en helderheid van 454.875 sterren aan de zuidelijke hemel bevat. De fotografische platen waren in Kaap de Goede Hoop vervaardigd door de Schotse astronoom Gill. Kapteyns ontdekking dat de bewegingen van de sterren langs de hemel een zekere regelmaat vertonen: 'de sterstromen', maakte hem wereldberoemd, evenals zijn model van de verdeling van de sterren in de ruimte, 'The Kapteyn Universe'.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

Doek, 68 x 53,5 cm. Groningen [133].

106

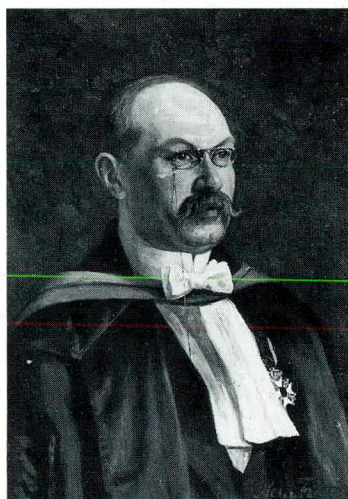
B. Sijmons door J.P. Veth, 1921

Barend Sijmons, 1853-1935. Hoogleraar Hoogduitse en Engelse Taal- en Letterkunde en Vergelijkende Taalstudie te Groningen 1881-1924.

Dankzij financiële steun van het gemeentebestuur werd de Groningse universiteit in 1877 de eerste instelling in Nederland waar academisch onderwijs in de moderne, 'levende' talen gevolgd kon worden. Dankzij Sijmons is deze opleiding een succes geworden. Zijn streven was om de aanstaande talenleraren enerzijds een wetenschappelijke opleiding te



106



107



108



110

geven, maar anderzijds ook voldoende praktische taalbeheersing bij te brengen. De nieuwe studie trok veel belangstelling en bovendien: 'sedert Dr. Sijmons [...] wordt de ernstige tempel der wetenschap eenige keeren per week door een schare van jonge dames bezocht'. Het duurde overigens nog tot 1921 eer men in de moderne talen ook kon afstuderen.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

Doek, 68 x 53,5 cm. Groningen [138].

107

H.J. Hamburger door M.J.E. Franco-Cohen Gosschalk, z.j.

Hartog Jacob Hamburger, 1859-1924. Hoogleraar Fysiologie en Weefselleer te Groningen 1901-'24.

Voortbouwend op het onderzoek van zijn leermeester Donders in Utrecht heeft Hamburger baanbrekend werk verricht door het toepassen van fysisch-chemisch onderzoek in de geneeskunde. Zijn naam is nog verbonden aan een verschijnsel in het bloed dat bekend staat als de 'Hamburger-verschuiving'. In Groningen kon door zijn toedoen een nieuw fysiologisch laboratorium worden geopend, dat voorzien was van de modernste snuffjes en dat jarenlang diende als modelinstituut. Een hoogtepunt in zijn carrière was het organiseren van het negende Internationale Physiologen Congres in 1913 in Groningen.

Margaretha Josephine Elisabeth Franco-Cohen Gosschalk, 1877-1913.

Doek, 65 x 50,5 cm. Groningen [148].

108

J. Tammes door J.L. Kleintjes, 1932

Jantina Tammes, 1871-1947. Hoogleraar Variabiliteit en Erfelijkheidsleer te Groningen 1919-'37.

'Tine' Tammes was de eerste hoogleraar in de erfelijkheidsleer en tevens de eerste vrouwelijke hoogleraar in Groningen. Haar interesse gold met name de praktische toepassing van deze nog zeer jonge wetenschap. Haar studie van de erfelijke factoren bij de vlasplant leidde tot tal van verbeteringen in de cultuur van dit gewas en bracht haar internationale erkenning. Ze kreeg acht promovendi, allen mannen. Haar Utrechtse collega Johanna Westerdijk schreef over haar: 'Het wetenschappelijk werk van vrouwen heeft



112

haar altijd bijzonder geïnteresseerd en haar sterk positief ingestelde persoonlijkheid heeft menig studerend meisje gestrekt. Tot haar spijt heeft zij nooit een harer vrouwelijke leerlingen de doktershoed mogen opzetten. Dezen zijn allen voortijds getrouwd.'

Johannes Leonardus Kleintjes, 1872-1955.

Doek, 60 x 46,5 cm. Groningen [157].

109

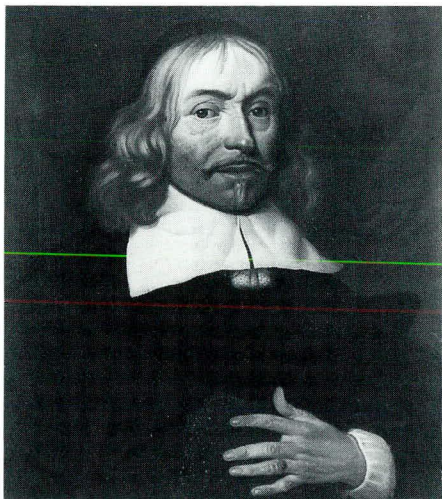
G. van der Leeuw door J.T. Halbertsma, z.j.

Gerardus van der Leeuw, 1890-1950. Hoogleraar Godgeleerdheid en Egyptische Taal- en Letterkunde te Groningen 1918-'50.

Van der Leeuw was een universeel man: godsdiensthistorisch specialist en begaafd theoloog enerzijds, liefhebber van beeldende kunst, muziek, ballet, literatuur (en verslinder van detectives) anderzijds. Als fenomenoloog kreeg hij grote bekendheid door zijn publikatie *Phänomenologie der Religion*, in de wandeling de 'grote Feno' genoemd, die in verscheidene talen verscheen. Een ander bekend werk, *Wegen en grenzen*, handelt over de relatie theologie-kunst. In het eerste kabinet na de bevrijding was hij (socialistisch) minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen.

Justus Tjalling Halbertsma, geb. 1923.

Doek, 71 x 61 cm. Groningen [181].



113

110

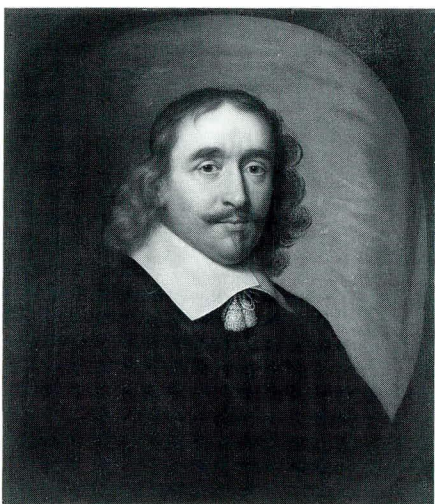
H. Plessner door R.P. Citroen, 1951

Helmuth Plessner, 1892-1985. Hoogleraar Sociologie en Wijsbegeerte te Groningen 1939-'51.

De joods-Duitse filosoof en socioloog Plessner was in 1934 uitgeweken naar Nederland. Vanaf 1939 bezette hij in Groningen een van de gloednieuwe leerstoelen in de sociologie. Na de oorlog toonde hij zich als hoogleraar filosofie een actief bepleiter van de oprichting van een centrale interfaculteit. De filosofie zou daarin een centrale plaats innemen, temidden van en verband houdend met de overige onderwezen vakken. Plessner wordt gerekend tot de grondleggers van de wijsgerige antropologie.

Roelof Paul ('Paul') Citroen, 1896-1983.

Doek, 99 x 79 cm. Groningen [183].



114

III

G. Voet door N. Maes, z.j.

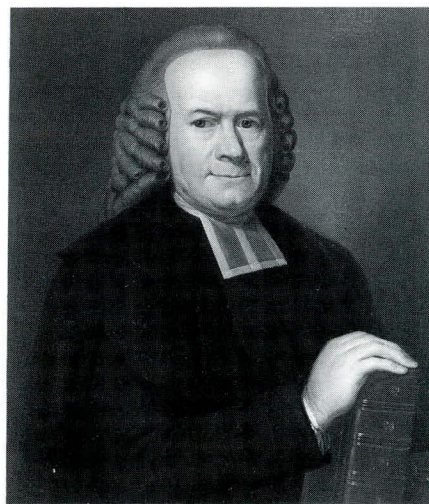
Gijsbert Voet, 1589-1676. Hoogleraar Godgeleerdheid en Hebreeuwse Taal te Utrecht 1634-'76.

Voetius heeft lange tijd een stempel gedrukt op het academisch onderwijs in Utrecht. Onder invloed van het Engelse puritanisme had hij zich ontwikkeld tot de kampioen voor de zuiverheid van de Dordtse gereformeerde leer. Als hoogleraar streefde hij ernaar die leer te verwetenschappelijkten. Over de wetenschappelijke methode voerde hij felle polemieken met de filosoof Descartes, over de leer zelf raakte hij in conflict met de theoloog Coccejus. Er vormden zich twee partijen, Voetianen en Coccianen, die elkaar onder andere bestreden over de zondagsheiliging, puriteinse zeden en de autonomie van de kerk tegenover de staat.

Nicolaes Maes, 1643-1693.

Doek, op board, ovaal, 65 x 54 cm. Utrecht [4].

Afbeelding op blz. 65.



115

II2

A. Mattheus II door anonieme kunstenaar, z.j.

Antonius Mattheus II, 1601-1654. Hoogleraar Rechten te Utrecht 1634-'54; voordien hoogleraar te Harderwijk.

Mattheus, afstammeling uit een geslacht van Duitse geleerden, heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de zeventiende-eeuwse rechtswetenschap. Hij is beroemd geworden door *De Criminibus* (1644), een commentaar op het Romeins strafrecht, waaraan ook een korte uiteenzetting over het Utrechts recht was toegevoegd. Het werk was internationaal van betekenis omdat het voor het eerst een algemene inleiding over het strafrecht bevatte. Daarin bestrijdt hij onder andere verschillende gebruiken in het strafrecht en strafprocesrecht, zoals de pijnbank. In geval van majesteitsschennis achtte hij dit instrument echter wel toelaatbaar!

Doek, 66,5 x 54 cm. Utrecht [16].



117

II3

D. Berckringer door anonieme kunstenaar, z.j.

Daniel Berckringer, 1598-1667. Hoogleraar Praktische Wijsbegeerte en Welsprekendheid te Utrecht 1640-'67.



118

Terwijl hij werkzaam was als gouverneur van de prinsen van Bohemen, werd Berckringer in 1640 naar Utrecht gehaald voor een professoraat in de praktische filosofie en de ethica. Hij betoonde zich een getrouw aanhanger van Voetius. Volgens P. Dibon die het filosofisch onderwijs aan de Nederlandse universiteiten heeft beschreven, keert Berckringer in zijn werken terug naar de thomistische traditie, die weer ontleend is aan een theorie van Aristoteles. Maar bij praktische vraagstukken toonde hij zich een echte calvinist.

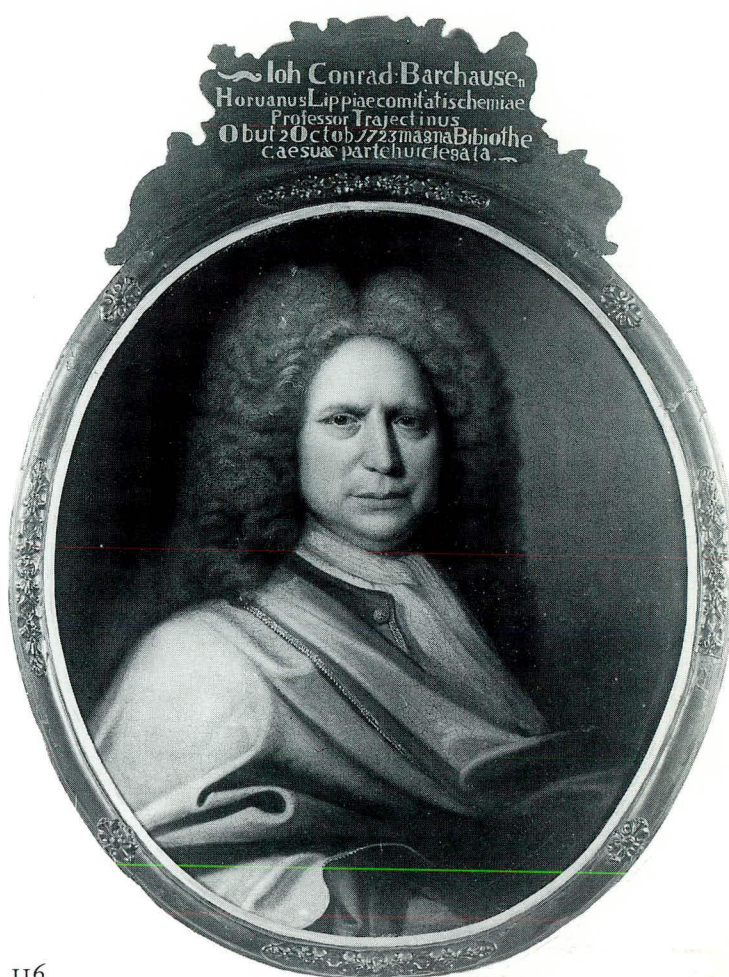
Doek, op board, 64,5 x 54,5 cm. Utrecht [14].

II4

IJ. van Diemberbroeck door C. Jonson van Ceulen I, ca. 1650 (postuum)

IJsbrand van Diemberbroeck, 1609-1674. Hoogleraar Geneeskunde te Utrecht 1649-'74.

Hoewel niet tot de orthodox gereformeerden behorende – hij was remonstrant – mocht Van Diemberbroeck in Utrecht toch colleges geven: afwisselend theoretische en praktische lessen, afgewisseld met anatomische demonstraties. Van zijn hand verscheen onder meer een uitvoerige verhandeling over de pest. Naast verdere geschriften over gevallen uit zijn dagelijkse artspraktijk heeft Van Diemberbroeck vooral naam gemaakt door zijn vaak herdrukte werk, getiteld *Anatome Corporis humani*, dat gold als het beste en volledigste anatomiehandboek in zijn tijd.



116

Cornelis Jonson van Ceulen I, 1593-1661.

Doek, op board, 64,5 x 54 cm. Utrecht [20].

II5

G. Bonnet door J.J. Maurer, 1780

Gijsbertus Bonnet, 1723-1805. Hoogleraar Godgeleerdheid te Utrecht 1761-1804.

In het achttiende-eeuwse Utrecht, waar het theologisch onderwijs nog steeds in de voetsporen van Voetius stond, was Bonnet geheel op zijn plaats: hij was een vurig voorvechter van de orthodoxie en verzette zich tegen verdraagzaamheidsdenkbeelden à la Voltaire, zoals die opgang deden. Niet alleen op godsdienstig terrein was hij behoudend: de patriottenbeweging, die zich juist in Utrecht sterk ontwikkelde, was hem een doorn in het oog.

Johan Jacob Maurer, 1737-1780.

Doek, op board, 64,5 x 54 cm. Utrecht [96].



119



120



121

II6

J.C.Barchusen door anonieme kunstenaar, 1721

Johann Conrad Barchusen, 1666-1723. Hoogleraar Chemie te Utrecht 1703-'23.

Barchusen, van Duitse afkomst, had veel gereisd en onderweg zijn kennis in de chemie, farmacie en metallurgie opgedaan. Om hem tot hoogleraar te kunnen benoemen, verstrekte de medische faculteit hem eerst op verzoek van Curatoren een eredoctoraat. Al in 1695, toen hij nog als priyaatdocent actief was, beschikte hij over een scheikundig laboratorium, waar hij met de studenten experimenten uitvoerde. Hoewel Boerhaave in Leiden een grotere naam heeft verworven met zijn school, was het de verdienste van Barchusen dat de scheikunde als onafhankelijk vak in de universiteiten werd geïntroduceerd.

Doek, ovaal, 73 x 61 cm. Utrecht [56].

II7

P.Luchtmans door H.van Velthoven, 1760

Pieter Luchtman, 1733-1800. Hoogleraar Genees-, Ontleed-, Heel- en Verloskunde te Utrecht 1760-1800.

Pieter Luchtman werd als hoogleraar aangetrokken op een jaarwedde van zeshonderd gulden, het salaris van een nog onervaren docent. In de jaren daarna klom hij echter snel op: zijn anatomische lessen waren zeer in trek. Anatomie en verloskunde waren de onderwerpen waarover hij publiceerde. Bovendien zorgde hij voor vernieuwing van het onderwijs. Tot zijn professoraat begon, was de verloskunde uitsluitend een zaak van vroedvrouwen geweest. Luchtman zorgde echter voor beter onderwijs: voor demonstraties aan de studenten mocht hij een fantoom aanschaffen en eens per veertien dagen gaf hij – in het Nederlands – onderwijs aan vroedvrouwen ter verbetering van hun theoretische kennis.

Hendrik van Velthoven, 1728-1770.

Doek, op board, 66 x 54 cm. Utrecht [101].

II8

J.Heringa door C.Kramm, 1824

Jodocus Heringa, 1765-1840. Hoogleraar Godgeleerdheid te Utrecht 1794-1836.



122

Heringa was een theoloog voor wie de bijbelse uitspraken zwaarder wogen dan de dogmatische uit later tijden. Hij was vooral een praktisch man en keek in de eerste plaats naar wat voor de gewone kerkganger van belang was. Ondanks het feit dat hij zich profileerde als tegenstander van de Groninger Richting, werd hij door zijn collega's Bonnet en Royaards beschuldigd van onrechtzinnigheid. In de periode waarin de Utrechtse Hogeschool was gedegradeerd tot *école secondaire* en ondergeschikt was gemaakt aan de Leidse Universiteit, trad Heringa op als zaakwaarnemer en belangenbehartiger voor Utrecht.

Christiaan Kramm, 1797-1875.

Doek, op board, 66,5 x 54,5 cm. Utrecht [119].

II9

P. W. van Heusde door P. C. Wonder, ca. 1835

Philip Willem van Heusde, 1778-1839. Hoogleraar Geschiedenis, Oudheden, Welsprekendheid en Griekse Taal te Utrecht 1804-'15; Theoretische Wijsbegeerte en Letteren 1815-'39.

Van Heusde was een zeer gewaardeerd docent die zelfs *praeceptor Hollandiae*, leermeester van Holland werd genoemd. Hij was tevens een belangrijk geleerde op literair-filosofisch gebied en stichtte in Utrecht de zogenaamde Socraatse school. Zijn denken was van grote invloed op de Groningse theologen onder leiding van Hofstede de Groot.

Pieter Christoffel Wonder, 1780-1852.

Doek, op board, 67 x 55 cm. Utrecht [130].

I20

A. C. Holtius door J. H. Neuman, 1861 (postuum)

Adrianus Catharinus Holtius, 1786-1861. Hoogleraar Rechten te Utrecht 1831-'57; voordien hoogleraar te Deventer, Groningen en Leuven.

Holtius had al een hele loopbaan achter de rug toen hij naar Utrecht kwam. Hij stond bekend als een overtuigd aanhanger van de 'historische school', die grote waarde hechtte aan het gewoonterecht en aan het teruggaan tot de bronnen bij de studie van het Romeins Recht. Zijn belangrijkste werk *Historiae Juris Romani Lineamenta* dateert nog uit zijn Leuvense periode. In Utrecht hield hij zich vooral bezig met het Romeins Recht en het Handelsrecht.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

Doek, op board, 65,5 x 56 cm. Utrecht [141].

I21

G.J. Mulder door J.H. Neuman, 1882 (postuum)

Gerardus Johannes Mulder, 1802-1880. Hoogleraar Scheikunde te Utrecht 1840-'68.

Als wetenschapsbeoefenaar heeft Mulder zich vooral bezig gehouden met eiwitchemie en landbouwscheikunde. Over deze onderwerpen voerde hij polemieken met collega's in binnen- en buitenland. Zijn grootste betekenis lag echter in zijn invloed op het scheikunde-onderwijs. Hij liet zijn studenten praktisch werken en had daarvoor een laboratorium met een speciale praktikumzaal ingericht in het voormalig Leeuwenbergh Gasthuis. Maar zijn belangstelling reikte nog verder: zo schreef hij verhandelingen tegen het inbakeren van zuigelingen, slecht geventileerde woningen, het dagelijks uren op school moeten zitten van de jeugd, misbruik van wijn, enzovoort.

Jan Hendrik Neuman, 1819-1898.

Doek, op board, 65,5 x 56 cm. Utrecht [160].



123

I22

C. Eijkman door J.P. Veth, 1923

Christiaan Eijkman, 1858-1930. Hoogleraar Gezondheidsleer, Geneeskundige Politie en Gerechtelijke Geneeskunde te Utrecht 1898-1928.

Eijkman had zich onder andere bij Robert Koch in Berlijn bekwaamd in de bacteriologie. In 1886 werd hij toegevoegd aan een missie die onder leiding van Pekelharing en Winkler in Indië een onderzoek naar de oorzaak van de tropische ziekte beri-beri deed. In 1888 deed hij, geholpen door het toeval, zijn ontdekking die hem wereldberoemd maakte: hij constateerde dat kippen, besmet met polyneuritis, genazen als zij zilvervriesrijst aten. Hij dacht dat het vliesje van de rijstkorrel een antistof tegen het gif van een bacterie bevatte en legde verband met de beri-beri. De veronderstelling van de aanwezigheid van een bacterie was op zichzelf niet juist, maar de waarneming van het effect betekende een eerste stap op weg naar de kennis van de vitaminen. In 1929 kreeg hij hiervoor de Nobelprijs.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

Doek, op board, 67 x 56,5 cm. Utrecht [291].



124



125

I23

L. S. Ornstein door A. G. Hulshoff Pol, 1933

Leonard Salomon Ornstein, 1880-1941. Hoogleraar Mathematische en Theoretische Mechanica te Utrecht 1915-'25; Experimentele Natuurkunde 1925-'40.

Ornsteins werk heeft altijd het stempel van de door hem zo bewonderde Lorentz gedragen. Zijn wetenschappelijke loopbaan ontwikkelde zich van de zuiver theoretische naar de experimentele natuurkunde. Zijn belangrijkste theoretische onderzoek – naar de zwermvorming van moleculen – deed hij samen met de latere Nobelprijswinnaar Frits Zernike. Later legde hij zich onder meer toe op het meten van de intensiteit van spectraallijnen en de studie van atoomkernen. Dankzij zijn bemoeiingen verrees een fysisch laboratorium waarvan hij in 1922 directeur werd en van waaruit hij de samenwerking tussen wetenschap en industrie organiseerde.

Albertus Gerard Hulshoff Pol, 1883-1957.

Doek, 80,5 x 60,5 cm. Utrecht [384].

I24

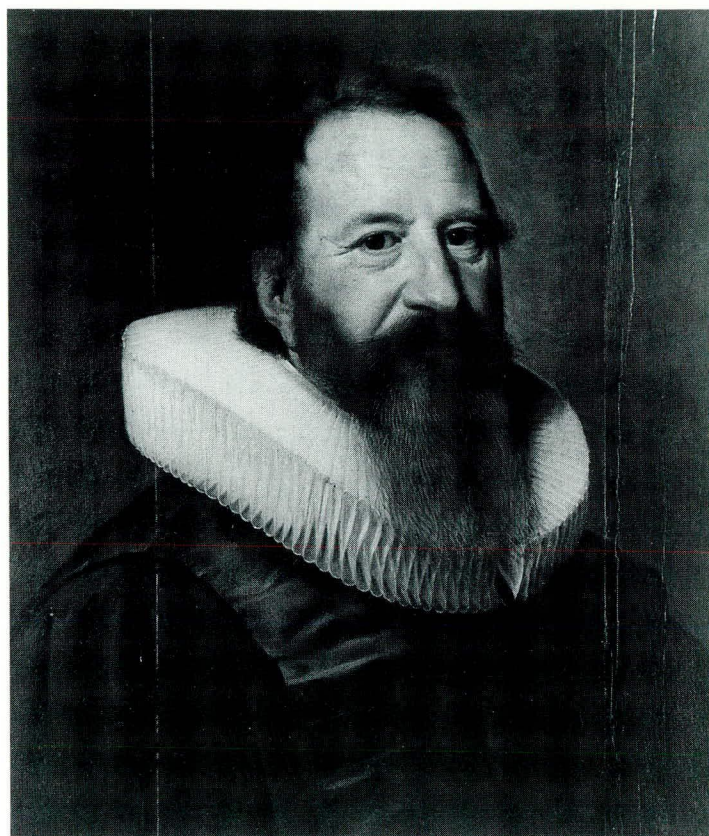
L. Seekles door E. T. H. Visser, ca. 1967

Laurens Seekles, 1897-1979. Conservator Medisch-Veterinaire Chemie 1923-'39; hoogleraar Medisch-Veterinaire Chemie te Utrecht 1939-'67.

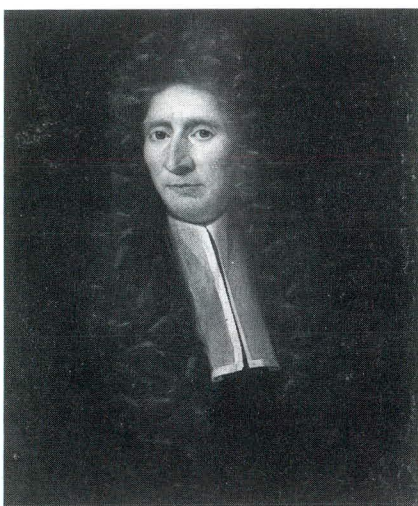
Seekles is vooral bekend geworden om zijn uitwerking van een methode ter bereiding van insuline. Verder deed hij, samen met zijn collega Sjollema, onderzoek naar minerale stofwisseling in verband met neurovegetatieve storingen bij het rund. Dit leidde tot geneeswijzen voor twee runderziekten: kopziekte en kalfziekte. Ook op andere gebieden, onder andere in de vergelijkende biochemie, heeft hij talloze wetenschappelijke onderzoeken verricht.

Erika Trijntje Helene ('Erika') Visser, geb. 1919.

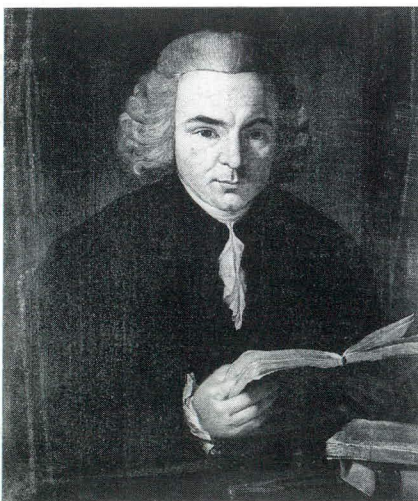
Doek, 100 x 60,5 cm. Utrecht [440].



126



127



128



129

I25

J.G. van Gelder door E. van de Wetering, 1981

Jan Gerrit van Gelder, 1903-1980. Hoogleraar Kunstgeschiedenis te Utrecht 1946-'73.

Van Gelder behoort tot de eerste generatie kunsthistorici die ons land heeft voortgebracht. Hij was een produktief geleerde, die over zeer uiteenlopende onderwerpen publiceerde, en bovenal een inspirerend leermeester, onder wiens leiding het Kunsthistorisch Instituut expandeerde. Van de meer op Duitsland geënte beoefening van de kunstgeschiedenis breidde hij de belangstelling uit naar de Engelsen en Amerikanen. Zijn persoonlijke internationale contacten leidde tot de komst van buitenlandse geleerden en promovendi die in Utrecht een goed uitgerust instituut aantreffen.

Ernst van de Wetering, geb. 1938. Hoogleraar Kunstgeschiedenis te Amsterdam sinds 1989.

Paneel, 91 x 82 cm. Utrecht [455].

I26

G.J. Vossius door anonieme kunstenaar, 1636

Gerardus Johannes Vossius, 1577-1649. Hoogleraar Geschiedenis en Welsprekendheid te Amsterdam 1632-'49; voordien hoogleraar te Leiden.

'De grootste veelweter van zijn tijd' is Vossius wel genoemd en daar was wat van aan. Na een korte, niet zo gelukkige carrière te Leiden liet hij zich wegekopen door het net opgerichte Atheneum in Amsterdam. Hij schreef over godsdienst, geschiedenis, literatuur en taalkunde. Hij stierf door een val van de ladder in zijn gigantische bibliotheek. Een toepasselijke dood voor een groot boekenverzamelaar.

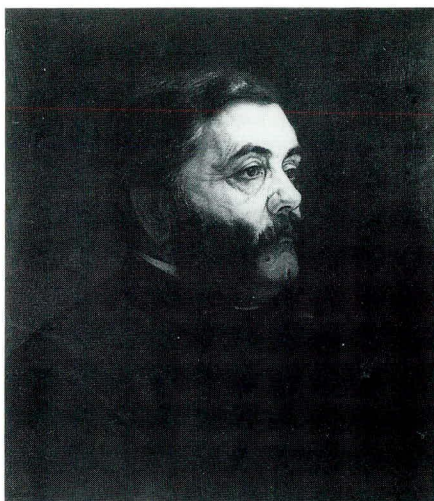
Paneel, 58,3 x 51 cm. Amsterdam [72].

I27

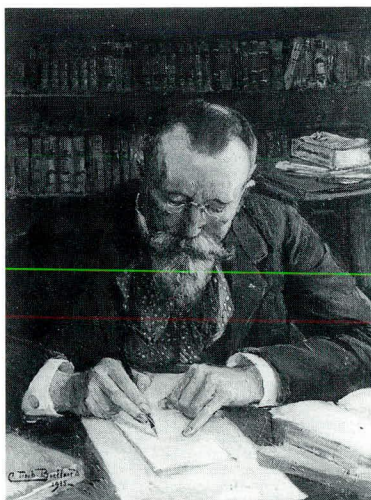
F. Ruysch door anonieme kunstenaar, z.j.

Frederik Ruysch, 1638-1731. Hoogleraar Geneeskunde en Botanie te Amsterdam 1668-1731.

Ruysch bracht 'syne jonckheid in de apothekerswinkel' door, hetgeen een goede voorbereiding bleek op een schitterende carrière als medicus. Vooral als anatoom behaalde Ruysch wereldfaam. Zijn demonstraties op het kadaver lok-



130



131



132

ten kijkers van heinde en ver, zijn anatomisch kabinet was een bezienswaardigheid en werd door Peter de Grote in 1717 voor dertigduizend gulden gekocht. Het beste bewijs een goed arts te zijn, leverde Ruys door zijn leeftijd: hij werd drieënnegentig jaar oud.

Doek, 49 x 41 cm. Amsterdam [78].

I28

J.H. van Swinden door anonieme kunstenaar, z.j.

Johannes Henricus van Swinden, 1746-1823. Hoogleraar Filosofie, Wiskunde, Natuur- en Sterrenkunde te Amsterdam 1785-1823; voordien hoogleraar te Franeker.

Van Van Swinden is bekend dat hij als knaap graag aan horloges knutselde. Een groot knutselaar is hij altijd geweest, zich inzetend voor de verbetering van de natuurwetenschap en de maatschappij. Als natuurwetenschapper was hij een volgeling van Newton en heeft hij de nieuwe, proef-ondervindelijke natuurwetenschap in Nederland helpen introduceren. Als maatschappijhervormer was hij de ziel van geleerde en filantropische genootschappen. Driemaal heeft Leiden hem beroepen, driemaal heeft hij bedankt.

Doek, 66 x 55 cm. Amsterdam [95].

I29

D.J. van Lennep door H. Hollander Cz. (?), z.j.

David Jacob van Lennep, 1774-1853. Hoogleraar Grieks en Latijnse Taal- en Letterkunde en Oudheden, Welsprekendheid, Poëzie en Vaderlandse Geschiedenis te Amsterdam 1798-1838.

Van Lennep had rechten gestudeerd, maar zijn liefde ging uit naar de klassieke letteren. In 1798 volgde hij Wytenbach op toen deze naar Leiden ging. Toch is Van Lennep niet zozeer van belang als filoloog, als wel als 'grijze eminentie' van het hoger onderwijs in het begin van de negentiende eeuw. Hij had grote invloed op de Hoger Onderwijswet van 1815 en als er een vacature was aan enige universiteit in Nederland, kwam men bij Van Lennep informeren wie te benoemen. Onder zijn leerlingen bevonden zich Bosscha, Da Costa, Geel, Van Heusde, Bakhuizen van den Brink, Thorbecke en Vrolik.

Hendrik Hollander Cz., 1823-1884.

Het portret werd vermoedelijk door Hollander geschilderd naar een portret door Charles Howard Hodges (1764-1837).

Doek, 73 x 59 cm. Amsterdam [97].

I30

A. Pierson door J. P. Veth, 1896 (postuum)

Allard Pierson, 1831-1896. Hoogleraar Moderne Talen en Letterkunde, Aesthetiek en Kunstgeschiedenis te Amsterdam 1877-'95.

Toen het Atheneum een universiteit werd, werd Allard Pierson er de eerste professor in de kunstgeschiedenis van Nederland. Daarvoor had hij een moeilijke weg bewandeld. Opgeleid tot predikant raakte hij door het empirisme van zijn tijd zijn geloof kwijt en verliet de kansel. Hij begon een publicistische carrière die hem tot een van de meest voor-
aanstaande intellectuelen van zijn tijd maakte. Ook als hoogleraar, in zijn colleges over moderne letterkunde bijvoorbeeld, sprak hij voor 'een dichte schare'.

Jan Pieter Veth, 1864-1925.

Paneel, 59 x 49,5 cm. Amsterdam [144].



133

I31

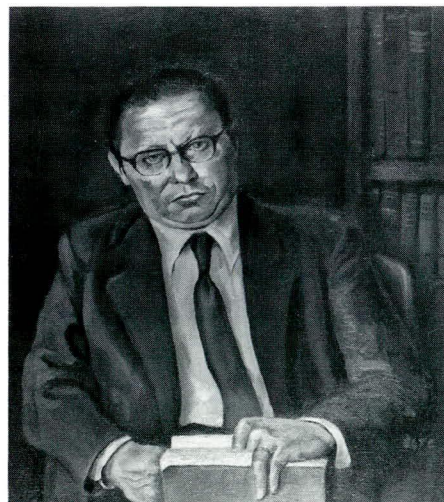
H. Treub door C. G. Treub-Boellaard, 1915

Hector Treub, 1856-1920. Hoogleraar Geneeskunde te Amsterdam 1896-1920; voordien hoogleraar te Leiden.

Hector Treub, broer van de al even befaamde botanicus Melchior en de politicus Marie Willem Frederik, was een van de beroemdste verloskundigen van zijn tijd. De bouw van een nieuwe vrouwenkliniek lokte hem van Leiden naar Amsterdam. Het studeren van vrouwen heeft hij waar mogelijk bevorderd. Zijn opvattingen over abortus brachten hem in conflict met katholiek Nederland.

Cornelia Gerardina ('Corry') Treub-Boellaard, 1869-1934.

Doek, 73,5 x 55,5 cm. Amsterdam [176].



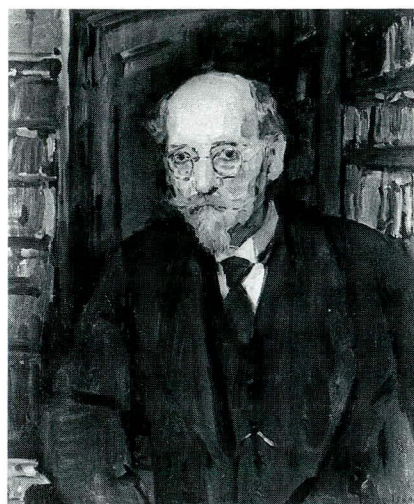
134

I32

P. Scholten door J. Bruyn, 1945

Paulus Scholten, 1875-1946. Hoogleraar Romeins Recht en Burgerlijk Recht te Amsterdam 1907-'45.

Paul Scholten was met zijn vroegere schoolgenoot E.M. Meijers zonder twijfel de invloedrijkste jurist in Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw. Vooral op het gebied van het privaatrecht heeft hij zijn stempel op het



135

Nederlands rechtsleven gedrukt. Maar ook aan de universiteit van Amsterdam heeft hij een school gevormd die nog steeds een begrip is. Daarnaast toonde hij zich in filosofische essays als *Recht en levensbeschouwing* en *Recht en liefde* een ethicus van grote elegantie.

Jacob ('Bob') Bruyn, 1906-1989.

Doek, 57,5 x 50,5 cm. Amsterdam [200].

I33

J.M. Romein door A.B. Kelder, 1948

Jan Marius Romein, 1893-1962. Hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis te Amsterdam 1939-'59.

Jan Romein is ooit wel een 'volkstribuun' genoemd. Als journalist en als historicus heeft hij zich altijd ingezet voor de emancipatie van de onderdrukte klassen. Romein was in eerste instantie een essayist die in met visie en stijl geschreven artikelen een geëngageerde geschiedschrijving uitdroeg die het brede publiek zocht. Hij is ook de vader van de 'theoretische geschiedenis' die het besef 'kind van zijn tijd' te zijn, wilde incorporeren in de geschiedbeoefening.

Antonius Bernardus ('Toon') Kelder, 1894-1973.

Doek, 46,5 x 36,5 cm. Amsterdam [buiten catalogus].

I34

E. W. Beth door anonieme kunstenaar, z.j.

Evert Willem Beth, 1908-1964. Buitengewoon hoogleraar Logica en haar Geschiedenis en de Filosofie der Exacte Wetenschappen te Amsterdam 1946-'48; gewoon hoogleraar 1948-'64.

Beth behoort tot de kleine drom wiskundige grootmeesters die Nederland in het begin van de twintigste eeuw voortbracht, zoals Brouwer, Mannoury en Heyting. Het verband tussen expliciete en impliciete definieerbaarheid draagt nog steeds als 'stelling van Beth' zijn naam. Ook de wijsbegeerte had zijn belangstelling, in de overtuiging dat een rationele en wetenschappelijke filosofiebeoefening van invloed was op andere gebieden van cultuur.

Doek, 65,5 x 55 cm. Amsterdam [buiten catalogus].



I37

I35

S.R. Steinmetz door I. Israëls 1932

Sebald Rudolf Steinmetz, 1862-1940. Hoogleraar Politieke Aardrijkskunde, Volkenkunde en Land- en Volkenkunde van Nederlands Indië te Amsterdam 1907-'33.

Steinmetz wordt wel beschouwd als de vader van de Nederlandse sociologie. Als jonge man had hij zijn bijdrage geleverd aan het Toynbee-werk dat door middel van onder-richt de arbeider tot staatsburger wilde verheffen. Sociologie was voor Steinmetz de samenvatting van alle geesteswetenschappen, 'de generale staf van dit grote leger'. Als richtsnoer in de maatschappij was die wetenschap in de plaats gekomen van kerk en traditionele moraal.

Isaac Israëls, 1865-1934.

Doek, 78 x 65 cm. Amsterdam [202].

I36

N. W. Posthumus door E. Fernhout, 1947

Nicolaas Wilhelmus Posthumus, 1880-1960. Hoogleraar Politieke en Economische Geschiedenis te Amsterdam 1921-'49; voordien hoogleraar te Rotterdam.

Posthumus vertegenwoordigde een tak van geschiedwetenschap die in Nederland nog nauwelijks was beoefend: het verzamelen en publiceren van historische bronnen. Zijn formidabele activiteit richtte zich vooral op het oprichten van instellingen die het geschiedkundig onderzoek konden bevorderen: het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief

(Den Haag, 1914), het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (1935) en het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (1945), beide te Amsterdam.

Ook is onder zijn stimulerende leiding de van ouds her beroemde Leidse uitgeverij Brill opnieuw tot bloei gebracht.

Edgar Fernhout, 1912-1974.

Doek, 70 x 56 cm. Amsterdam [220].

Afbeelding op blz. 76.

I37

C. C. de Lange door M. E. G. Ansingh, 1957

Cornelia Catharina de Lange, 1871-1950. Hoogleraar Kinder-
geneeskunde te Amsterdam 1927-'38.

De Lange was de vijfde vrouwelijke arts die Nederland rijk werd. Ze promoveerde in 1897 bij de vrouwvriendelijke gynaecoloog Treub, maar heeft voor het overige haar moeilijkheden als vrouwelijke arts gekend. Ze paste zich evenwel liever aan dan haar hoofd te stoten. Gespecialiseerd tot kinderarts, werd zij in 1927 hoogleraar in de kindergeneeskunde. De 'klinische blik' was in hoge mate haar deel; bij haar anamnese scheen ze ook de rokken of de hoed van de moeder te betrekken. Ze heet 'impliciet' feministisch, 'zij was een baanbrekerster zonder te breken'.

Marie Elisabeth Georgina ('Lizzy') Ansingh, 1875-1959.

Het portret werd tijdens een lustrumviering in 1957 door de Amsterdamse Vrouwelijke Studentenvereniging aan de universiteit aangeboden.

Doek, 85 x 67 cm. Amsterdam [227].

Register van de portretten

Register van kunstenaars en voorgestelde personen De namen van de kunstenaars zijn *gecursiveerd*. De nummers achter de namen verwijzen naar de catalogusnummers.

Accama, B.: 16, 96, 97

Aemilius, A.: 9

Albinus, B.S.: 21

Amama, S.: 94

anoniem: 3, 4, 5, 6, 8, 60, 72, 74, 76, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 99, 112, 113, 116, 126, 127, 128, 134

Ansingh, M.E.G.: 137

Arminius, J.: 73

Backer, H.J.: 50

Bailly, D.: 75

Bakhuysen, L.: 13

Barchusen, J.C.: 116

Berckringer, D.: 113

Beth, E.W.: 134

Bleuland, J.: 30

Bodecker, J.F.: 77

Boerhaave, H.: 22

Bolland, G.J.P.J.: 68

Bonnet, G.: 115

Boon, J.: 48

Brugmans, S.J.: 29

Bruijn, J.: 56, 132

Burmannus, J.: 20

Buys, J.T.: 86

Cannegieter, T.: 42

Citroen, R.P.: 110

Clay, J.: 57

Cobet, C.G.: 83

Coccejus, J.: 76

Colasius, J.G.: 14

Cressant, J.: 61, 62

Defesche, P.J.: 58

Diemerbroeck, IJ. van: 114

Dijk, A.J.M. van: 88

Dijkstra, J.: 50

Doeveren, G. van: 24

Dozy, R.P.A.: 84

Drakenborgh, A.: 62

Drusius, J.: 91

Duker, C.A.: 14

Duyl-Schwartz, Th. van: zie Schwartz

Eijkman, C.: 122

Einstein, A.: 49

Eindhoven, W.: 88

Emmius, U.: 3, 99

Ensing, J.: 31, 101, 102, 104

Everdingen, E. van: 48

Falise, A.F.H.: 67

Fernhout, E.: 57, 136

Francius, P.: 13

Francken, C.M.: 31

Franco-Cohen Gosschalk, M.J.E.: 107

Freudenthal, H.: 59

Gaubius, H.D.: 15

Gelder, J.G. van: 125
Gerretson, F.C.: 53
Goudsmit, J.E.: 34
Gravesande, W.J.'s: 80
Gronovius, J.: 12

Halbertsma, J.T.: 109
Hamburger, H.J.: 107
Hart Nibbrig, F.J.: 45
Harting, P.: 33
Heinsius, D.: 74
Hemsterhuis, T.: 79
Hendriks, W.: 25
Hennert, J.F.: 64
Heringa, J.: 118
Heusde, P.W. van: 119
Heymans, G.: 69
Hodges, Ch.H.: 28, 29
Hofker, W.G.: 51
Hofstede de Groot, P.: 104
Hollander Cz., H.: 129
Holtius, A.C.: 120
Hove, B.J.W.M. van: 65
Huber, U.: 95
Huizinga, J.: 89
Hulshoff Pol, A.G.: 123

Israëls, I.: 135
Israëls, J.: 34, 35
Iterson, J.E. van: 66

Jonson van Ceulen I, C.: 9, 114
Josselin de Jong, P. de: 39

Kaiser, F.: 82
Kamerlingh Onnes, H.: 87
Kamerlingh Onnes, H.H.: 49, 89
Kamerlingh Onnes, M.: 38, 87
Kapteyn, J.C.: 43, 105
Kelder, A.B.: 133
Kleintjes, J.L.: 108
Kooi, W.B. van der: 26
Kramm, C.: 118
Kuenen, J.P.: 44

Lange, C.C. de: 137
Leeuw, G. van der: 109
Lennep, D.J. van: 129
Limborch, H. van: 80

Limburg Brouwer, P. van: 103
Lipsius, J.: 72
Lorentz, H.A.: 38
Loré, W.: 16
Lubbertus, S.: 90
Luchtman, P.: 117
Lulofs, B.H.: 102

Maccovius, J.: 93
Maes, N.: 11, 111
Mattheus II, A.: 112
Maurer, J.J.: 115
Meijers, E.M.: 54
Mekkink, J.: 52
Merula, P.: 1
Metius, A.: 92
Minnaert, M.G.J.: 58
Moltzer, J.P.: 40
Moor, C. de: 12, 78
Moor, C I. de: 21
Moritz, L.: 27, 103
Mulder, D.: 63, 64
Mulder, G.J.: 121
Mulerius, N.: 4
Musschenbroek, P. van: 61, 81
Muys, W.G.: 96
My, H. van der: 15, 73, 81

Naber, S.A.: 45
Neuman, J.H.: 32, 33, 82, 83, 84, 85, 120, 121
Noodt, G.: 77
Nuboer, J.F.: 55

Offerhaus, L.: 100
Oosterdijk Schacht, J.: 17
Opzoomer, C.W.: 65
Ornstein, L.S.: 123
Ovink, B.J.H.: 46

Palthe, J.: 79
Pandelijs, J.: 93
Pander, P.: 66
Pekelharing, C.A.: 41
Perizonius, J.: 78
Pierson, A.: 130
Pijnacker, C.: 5
Plessner, H.: 110
Posthumus, N.W.: 136
Puyt, G. van der: 24

Quinkhard, J.M.: 17, 18, 19, 20

Rau, S.: 19

Rau, S.F.J.: 28

Ravensperger, H.: 6

Regters, T.: 98

Rhala, H.: 8

Rhoer, J. de: 101

Romein, J.M.: 133

Rueter, G.: 46

Ruysch, F.: 60, 127

Salmasius, C.: 75

Sande Bakhuyzen, H.G. van de: 39

Scaliger, J.J.: 1, 2

Scholten, P.: 132

Schooten, J. van: 7

Schoute, P.H.: 36

Schröder van der: Kolk, J.L.C.: 32

Schröder, S.: 53, 54, 55

Schultens, H.A.: 25

Schwartze, Th. van Duyl: 36, 37

Seekles, L.: 124

Segaar, C.: 63

Sijmons, B.: 106

Sitter, W. de: 47

Sloterdijck, W.A. van: 100

Sluijters, J.: 47

Snellen Sr., H.: 67

Steinmetz, S.R.: 135

Swinden, J.H. van: 128

Tammes, J.: 108

Tempel, A. van den: 10

Tendelo, N.P.: 70

Termote, A.P.: 68

Tholen, W.B.: 86

Thorbecke, J.R.: 35

Treub, H.: 131

Treub-Boellaard, C.G.: 131

Troost, C.: 22, 23

Valk, W.J.: 69

Velthoven, H. van: 117

Venema, H.: 97

Verwey, A.: 71

Veth, J.P.: 40, 41, 42, 43, 44, 105, 106, 122, 130

Visser, E.T.H.: 59, 124

Voet, G.: 111

Voet, J.: 11

Vooy, C.G.N. de: 52

Vorstius, A.: 10

Vorstius, A.E.: 7

Vossius, G.J.: 126

Vries, H. de: 37

Vries, M. de: 85

Vrijhoff, H.G. van: 23

Wassenbergh, E.: 26

Wenckebach, L.O.: 71

Wertheim, J.G.: 70

Wesselius, J.: 18

Westerdijk, J.: 56

Wetering, E. van de: 125

Wonder, P.C.: 30, 119

Woudt, J.C. van 't: 2

Wyttenbach, D.: 27

Ypey, N.: 98

Zeeman, P.: 51

Herkomst van de foto's

Universiteit van Amsterdam: afb. 1; cat.nrs. 13, 20, 23, 25, 37, 40, 45, 51, 57, 60, 126-137
Gemeentearchief, 's-Gravenhage: afb. 9
Iconographisch Bureau, 's-Gravenhage: afb. 7; cat.nrs. 8, 16, 26, 90-98
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage: afb. 5
Universiteitsmuseum, Groningen: afb. 20; cat.nrs. 3-6, 31, 36, 43, 50, 69, 99-110
John Stoel, Haren (Gr.): omslagillustratie
H. de Vries, Leeuwarden: afb. 4
Academisch Historisch Museum, Leiden: afb. 2, 3, 6, 12; cat.nrs. 1, 2, 7, 10-12, 15, 18, 21, 22, 24, 27-29, 34, 35, 38, 39, 44, 47, 49, 54, 66, 68, 70-89
Sterrenwacht, Leiden: afb. 11
Universiteitsmuseum, Utrecht (Jac. P. Stolp): cat.nrs. 9, 14, 17, 19, 30, 32, 33, 41, 42, 46, 48, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 61-65, 67, 111-125

Redactie

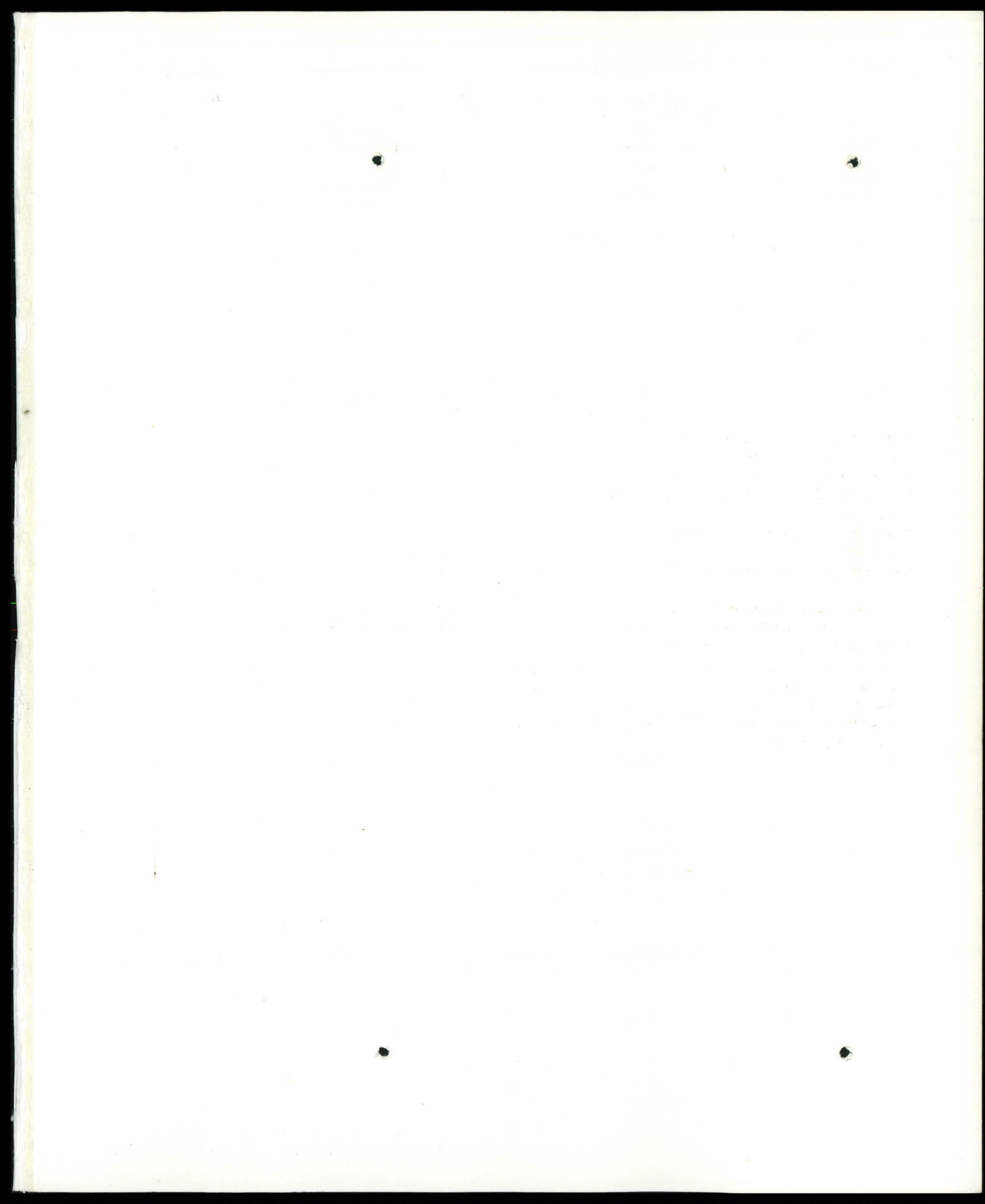
J.A.L. de Meyere
L. van Oosten
J. Schuller tot Peursum-Meijer
L.L.M. Smit

Vormgeving

Alje Olthof

Zetwerk en druk

Walburg Pers, Zutphen



Ons land telt vijf historische universitaire portretgalerijen: Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Amsterdam. Dit boek bevat een representatieve selectie uit de meer dan duizend geschilderde en gebeeldhouwde professorenportretten van deze vijf collecties.

Zo is vier eeuwen geleerdheid samengebracht in één 'Senaatskamer', met de portretten van de knapste koppen uit de universitaire geschiedenis, zoals Jacobus Arminius, Gijsbertus Voetius, Herman Boerhaave, Allard Pierson en Johan Huizinga. Ook onder de portretschilders treffen we beroemde namen aan. Er is werk bij van Nicolaes Maes, Cornelis Troost, Jozef Israëls, Jan Veth, Jan Sluijters en Sierk Schröder.

De publikatie *Knappe koppen* gaat dus over kunst én over wetenschap. Er wordt informatie gegeven over de kunsthistorische ontwikkeling van het geleerdenportret. Ook wordt nader ingegaan op de geportretteerden zelf en hun positie aan de universiteiten in Nederland.

Centraal Museum Utrecht

Universiteitsmuseum Utrecht

Walburg Pers Zutphen

ISBN 90-6011-763-8



9 789060 117637